

ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და
პრობლემატიკის სამეცნიერო ცენტრი

ვახტანგ ითონიშვილი

ეთნიკური ისტორიის ნარკვევები

თბილისი – 2008

ISSN 978-99940-68-10-4

ი409

ბასტიონი წარმოადგენს ეთნოგრაფიული მასალების, ტოპო-
ნომო-ანთროპო-ლინგვისტური მონაცემებისა და სპეცია-
ლურ ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე ნარკვე-
ვებში გაშუქებულია დედათა ისტორიის, ტერმინ „ბარბაროსის“ ში-
ნაარსის ბუთავტორების გვარის წარმომავლობის, ყვარლელთა ვი-
ნაობის და აფხაზთა ეთნიკური ატრიბუციის საკითხები. წიგნი გან-
კუთვნილია როგორც სპეციალისტების, ისე ამ საკითხებით დაინ-
ტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ვალერიან ითონიშვილი

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ავთანდილ სონღულაშვილი
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი
თამარ შარაბიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: მარიამ ბუტიკაშვილი
ანა რუაძე

© ვახტანგ ითონიშვილი

ISBN 978-99940-68-10-4

საქართველოს
პარლამენტის
ბიბლიოთეკის
გ. ბ. ლ. ი. თ. შ. ა.

რედაქტორის ინფორმაცია

ვახტანგ ითონიშვილის ამ წიგნში მოთავსებული სტატის-
ტიკური და ეთნოგრაფიული მასალების ცნობები წარმოადგენს
მის მიერ წარმოებული ფუნდამენტური კვლევის პრაქტიკულ-
რად, ნაშრომების ერთ ნაწილში გაშუქებულია ზოგიერთი სა-
კითხი დავებისა და დავალეთის შესახებ. მათ შორის აღსა-
ნიშნავია სტატია – „დედათა მიგრაციის საკითხისათვის“, რო-
მელიც პირველად გამოქვეყნდა სამეცნიერო ჟურნალში (ისტო-
რიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“ ტ. I, თბ., 1999 წ.). მეორე
სტატია – „დედალური წარმომავლობის ზოგიერთი გვარის შე-
სახებ (კასრადები, ხაჩიძეები)“ დაიბეჭდა ჟ. „მნათობში“ (2001
წ. №5-6). დავლებისადმი მიძღვნილი ერთ-ერთი ნაშრომი –
„დედალებისა და დედალეთის საკითხისათვის“ წარმოადგენს შე-
სახების მოკლე ვარიანტს, რაც შემდეგ გაფართოებული სახით
შევიდა გამოსაცემად მომზადებულ მონოგრაფიაში – „დედალე-
ბი და დედალეთი“. ასევე დავლების საკითხს ეხება ეთნოგრა-
ფიული მონაცემები დედალური წარმოშობის გვარების,
მათი სამოსახლო ადგილებისა და სულადობის შესახებ, რო-
მელსაც ავსებს „დედათა ფენის რეგენერაცია“. დავლებთან
კავშირში გაიზრება აგრეთვე სტატია – „კავკასიის ხალხთა
ეთნონიმიკიდან“ (პირველად დაიბეჭდა კრებულში – „ისტო-
რიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, ტ. IX, 2007).

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური მონაცე-
მების ანალიზის საფუძველზე შექმნილი გამოკვლევა – ტერ-
მინ „ბარბაროსის“ საკითხისათვის, რაც მეცნიერებაში ახალ
სიტყვას წარმოადგენს (პირველად გამოქვეყნდა კრებულში –
„ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“, ტ. III, თბ., 2001).

ხეთან და მოხვევ ხეთავტორებთან მიმართებაში ყუ-
რადღებას იქცევს გადმოცემა თვით ოსი ხეთავტორების ყა-
ბარდოული წარმომავლობის საკითხთან დაკავშირებით, რაც
კოსტა ხეთავტორის მიერ ფიქსირებულ ხალხურ ცნობას

ეფუძნება. ოსთა საკითხისათვის მიძღვნილ მრავალ პირველხარისხოვან ნაშრომს რამდენადმე აესებს ავტორისეული კრიტიკა ერთ-ერთი ოსი ავტორის ა. გატუევის კომპილაციური თხზულების გამო.

საისტორიო წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მონაცემების ანალიზის საფუძველზე ავტორი დამაჯერებელ არგუმენტებს გვთავაზობს ყვარლელთა ვინაობისა და ყვარას ლოკალიზაციის შესახებ და კრიტიკულად განიხილავს ამ საკითხთან დაკავშირებულ მცდარ შეხედულებებს.

ვახტანგ ითონიშვილს განზრახული ჰქონდა აფხაზთა ეთნიკური ეთნოობის შესწავლა, მაგრამ სამაგისოდ ვეღარ დასცალდა და ამ საკითხთან დაკავშირებით წინასწარი მონახაზი შემოგვრჩა (პირველად დაიბეჭდა კრებულში – „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“, ტ. IV, თბ., 2002 წ.)

მიუკერძოებლად შეიძლება ითქვას, რომ წიგნში მოთავსებული სტატიები თავისი შინაარსით უკავშირდებიან ეთნიკური ისტორიის საკითხებს, რასაც ავტორი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ტოპონიმიკური და ონომასტიკური მონაცემების ანალიზის საფუძველზე ობიექტურად აშუქებდა.

ვახტანგ ითონიშვილმა თავის ხანმოკლე სიცოცხლეში (გარდაიცვალა 2000 წელს 42 წლის ასაკში) ასამდე პირველხარისხოვანი ნაშრომი შექმნა. გარდა ცალკეული გამოკვლევებისა, მის კალამს ეკუთვნის 18 გამოქვეყნებული წიგნი. გამო-საქვეყნებელია კიდევ 7 წიგნი, მათ შორის ფუნდამენტური მონოგრაფია **დვალეები და დვალეთი**. მეცნიერი იკვლევდა საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის, ეთნოგრაფიის, ტოპონიმიკისა და პოლიტოლოგიის საკითხებს. აღნიშნულ თემატიკაზე კითხულობდა ლექციებს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ამზადებდა დიპლომანტებსა და ასპირანტებს.

1. დვალთა მიგრაციის საკითხისათვის

დვალეთი ცენტრალური კავკასიონის სანაპიროში მდებარეობდა და ორი ათასწლეულის მანძილზე აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მონაპირე მთის კუთხეს წარმოადგენდა.

ნ. ბერძენიშვილის თქმით „საქართველოს თითოეული „ქვეყნის“ თავგადასავალი ჩვენ მეცნიერული კვლევის საგნად უნდა გავიხადოთ, საქართველოს ისტორიაში თითოეული „ქვეყნის“ ისტორიული მნიშვნელობა უნდა წარმოგაჩინოთ (ესა თუ ის ისტორიულ-გეოგრაფიული „ქვეყანა“ გარკვეულს დროსა და ვითარებაში ჩნდება, სახეს იცვლის დროსა და ვითარების შესაბამისად, იზრდება, მცირდება თუ მოიშლება)“ (4, გვ. 345).

ამ თვალსაზრისით დვალეთის შესწავლა განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს, ვინაიდან აღნიშნული „ქვეყნის“ ხანგრძლივი ისტორიულ-გეოგრაფიული ევოლუცია თანაზომიერად არის შენივთებული როგორც გარკვეული დროისა და ვითარების შესაბამისი ზრდა-განვითარების, ისე თანდათანობითი შემცირებისა და ტერიტორიული მთლიანობის მოშლის ქრონოლოგიური მონაკვეთებით, ხოლო საკუთრივ დვალთა ტომის ისტორიული თავგადასავალი უთუოდ გამოდგება ცენტრალური კავკასიონისათვის დამახასიათებელი რთული ეთნიკური პროცესების ერთ-ერთ შთამბეჭდავ ილუსტრაციად.

როგორც წერილობითი და ეთნოგრაფიული მასალების შეჯერება ცხადყოფს, დვალეთი ერთ დროს მთლიანად იმიერკავკასიაში ლოკალიზდებოდა, მოიცავდა რა მდ. არდონის (თერგის მარცხენა შენაკადის) ხეობის სათავეებს. ვახუშტი ბაგრატიონის განმარტებით, „დუალეთი“ თავდაპირველად შეერქვა მდ. თერგის დასავლეთით, „კავკასიის მთასა შინა“ წარმოქმნილ იმ ქვეყანას, რომელიც „...განიყოფების ჰევ-ჰევად და იწოდების ჰვენი ესრეთ: კასრის ჰევად, ზრამაგად, ჟღე-

საქმე ისაა, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV ს-ის მიწურულიდან ქართლის (იბერიის) სამეფოს შემადგენელ ნაწილად ქვეული და თავდაპირველად მთლიანად არდონის ხეობაში მდებარე დვალეთის ქვეყანა იმთავითვე მჭიდროდ აღმოჩნდა ინტეგრირებული აღმოსავლეთ საქართველოს შინა-წყალთან. ამასთან, კავკასიონის მთიან ნაწილამყოფსა და გვერდით ქედებს შორის მოქცეულ და ყოველი მხრიდან მთებით გარშემორტყმულ ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულს (ანუ იმ ტერიტორიას, რომელსაც ჩვენ „ბუდე დვალეთს“ ვუწოდებთ) იმიერკავკასიის ქვეყნებთან ფაქტობრივად ორი ხეირიანი გასასვლელ-გადასასვლელი აკავშირებდა კასრის კარად ნოდებულ კლდეკარისა და ქურთათის ხეობაში გადამყვანი ხილაკის უღელტეხილის სახით, მაშინ როდესაც თერგის, დიდი ლიხვისა და რიონის ხეობებთან მას 11 ზეკარი აერთიანებდა.

აღნიშნული გზა-გადასასვლელების სრული სია ძველი და თანამედროვე ნომინაციის დაცვით შემდეგნაირად გამოიყურება: 1. თრუსო (ოს. Турсыйн ქაფე; VI-X; ზღვის დონიდან 3132 მ.); 2. აფსაფანდაგი (ოს. Аψафандаგი; ზ. დ. 3339 მ.); 3. ჭბა (ოს. Сибайн ქაფე; V-X; ზ. დ. 2904 მ.); 4. როკა ან როკი (ოს. Рукы ქაფე; V-X; ზ. დ. 2995 მ.); 5. კუთხი (ოს. Кутых; V-X; ზ. დ. 2681 მ.); 6. ჯომალი ან ბახფანდაგი (ოს. Дзомаг, Бахфандаг; V-XI; ზ. დ. 3037 მ.); 7. ზეკარა (ოს. Зикарайн ქაფე; XII-X; ზ. დ. 3184 მ.); 8. ძედო (ოს. Дзедо VI-X; ზ. დ. 2994 მ.); 9. კუდარო (ოს. Кударо; VI-IX; ზ. დ. 3532 მ.); 10. კოზი (ოს. Козын ქაფე; VII-X; ზ. დ. 3072 მ.); 11. მამისონი (ოს. Мамисонн ქაფე; V-X; ზ. დ. 2819 მ.) (იხ. სქემა). ამითგან ყველაზე მოსახერხებელია თრუსოს, ჭბის, როკის, კუთხის, ჯომალის, ზეკარისა და მამისონის უღელტეხილები, რომელნიც სხვებთან შედარებით უფრო დიდი ხნის მანძილზე „მთის გატეხვის“ ან „მთის გაშრობის“ უა-

* რომელიც ციფრებით აღნიშნულია თითოეული უღელტეხილის ექსპლუატაციის თვეები.

ლედ, ზოგად და ზახად" (2, გვ. 633). დღესდღეობით აღნიშნული ტერიტორია (ფართობი 500 კმ²) ე. წ. ჩრდილოეთ-ოსეთ-ალანეთის საზღვრებში არის მოქცეული და თანამედროვე ოსებთან თუალგომის (Туалгом) ან თუალთას (Туалтае) სახელწოდებით არის ცნობილი. ის აწინდელი ოსეთის ერთ-ერთ უმთავრეს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს წარმოადგენს (დიგორის, ლაგირის, ქურთათისა და თავაურის გვერდით), რომელიც 11 ხევისგან (1. ზაყაქომ, 2. ჯინათქომ, 3. ზრუგქომ, 4. უარნქომ, 5. ნარქომ, 6. ფალაგქომ, 7. გურკუთიქომ, 8. ცმაგქომ, 9. მამისონქომ, 10. ადაიქომ, 11. კასარაგქომ) და 100-ზე მეტი სოფლისა თუ ნასოფლარისგან შედგება. ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბულს (აწინდელ თუალგომ-თუალთას) ჩვენ პირობითად „ბუდე-დვალეთი“ ვუწოდებთ, ვინაიდან არდონის ხეობის სათავეებში გაჩენილი დვალეთის ქვეყნისათვის ისტორიულ-გეოგრაფიული განვითარების პროცესში ნამდვილად არ ყოფილა უცხო როგორც საგრძნობი გაფართოების (კერძოდ, დიდი ლიხვისა და თერგის ხეობათა მალაშთან მონაკვეთზე განვრცობის), ისე თანდათანობითი დაფინანსებისა და საბოლოო ანგარიშით, სამ ურთიერთმომიჯნავე ტერიტორიულ ერთეულად (1. დვალეთ-თუალგომი; 2. თრუსო და 3. მარლან-დვალეთი) დანაწევრების ტენდენცია. მართალია, ცალკეული მკვლევარნი ხელაღებით უგულვებელყოფენ დვალეთის ქვეყნის ოდინდელი ტერიტორიული ზრდა-გაფართოების ყოვლად უტყუარ ფაქტს და ვერ მალავენ თავის გაღიზიანებას მორიგეინტერბელი ტერმინის - „ბუდე-დვალეთის“ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანის გამო, მაგრამ დვალეთის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხების თვითნებური გაშუქების აღნიშნული ცდები საკმაოდ იოლად ბათილდება, რაშიც სულ მალე საბოლოოდ დაეარწმუნებთ დეზორიენტირებულ მკითხველს.

ის აბსურდული თვალსაზრისი, თითქოს დვალეთის ქვეყანა საუკუნეების მანძილზე მარტოოდენ არდონის ხეობაში

მიიდან ვიდრე „მთის დახურვამდე“ იყო ვარგისი ინტენსიური მიმოსვლისათვის. მართალია, ვახუშტის თქმით „...ზაფხულს გზებთა ამით ზედა ვლენენ ცხენით, გარნა ჭირით, და თხიერ ზაფხულისა, ვერცა ერთი სულიერი“ (2, გვ. 648), მაგრამ იმავე ავტორის ცნობით, გზის მახლობლად „გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხულისაო“ (2, გვ. 372), საიდანაც ირკვევა, რომ ღზის უღელტეხილი მთელი წლის განმავლობაში გამოიყენებოდა.

ამდენად, ზემოხსენებულ გზა-გადასასვლელთა ექსპლუატაციასთან დაკავშირებული სირთულეების მიუხედავად, მათი თვალსისავეში სიმრავლე უთუოდ იმის მეტყველებს საბუთია, რომ არდონის ხეობაში წარმოქმნილი დვალეთის ქვეყანა ოდითგანვე ცენტრალური საქართველოს მალაშთთან მხარეებთან უფრო მეტად იყო ტერიტორიულად მიჯრული, ვიდრე იმიერკავკასიის რეგიონთან, რაც თავის დროზე მართებულად იქნა შენიშნული ივ. ჯავახიშვილის მიერ (3, გვ. 6-7).

წინთქმულიდან კი ლოგიკურად გამომდინარეობს ის დასკვნაც, რომ ქართლის (იბერიის) სამეფოს ფარგლებში დვალეთის საკმაოდ ნაქტარემა მოქცევაში პრაქტიკულად მოუხსნა ყველა დაბრკოლება თერგის, დიდი ლიხვისა და რიონის ხეობებისაკენ დვალთა სტიქიურ თუ ორგანიზებულ მიგრაციას და სამეურნეო სავარგულებით ღარიბ მთიელებს იმთავითვე გაუხსნა ახალი სამოსახლო ალაგების ათვისების გზით ჭარბი მოსახლეობის თანმდევი პრობლემის გადაწყვეტის ფართო შესაძლებლობანი.

* კავკასიონის ზეკართა ექსპლუატაციის სეზონურ ხასიათში გარკვეული მთიელები თოვლის დადნობის შემდეგ უღელტეხილებზე მიმოსვლის განახლებას „მთის გატეხვას“ ან „მთის გაშრობას“ ეძახდნენ, ხოლო დაზამთრებისას მათ ჩაბრუნებას „მთის დახურვას“ უწოდებდნენ (ვახტ. იოონიშვილი, „მთიულეთის ეთნოგრაფიული მასალები“, 1983 წ., რე. №3, გვ. 18).

ლოკალიზდებოდა და იგი არასოდეს არ მოიცავდა თერგისა და დიდი ლიხვის ხეობების სათავეებს, ყველაზე დიდი გულმოდგინებით და არაიშვიათად, ჭკუადამჯდარი მეცნიერისათვის შეუფერებელი უტყუარობით რ. თოფჩიშვილის ერთ-ერთი მონოგრაფიაში (რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლეობისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997) იწერება. ავტორის აკვიტებული მტკიცებით, დვალეთის ქვეყანას არ შეიძლება მივაკუთვნოთ თვით მარლან-დვალეთიც კი, ანუ ის მხარე, რომლის სახელწოდებას მკვლევარნი (მათ შორის რ. თოფჩიშვილის სრული ნდობით აუტყურვილი სწავლული ჯ. ვასალაია) ცალკეიმ შივრავენ, როგორც „ტყიან დვალეთს“. ამდენად, რ. თოფჩიშვილის უსუსური მსჯელობით ძალაუწებურად ისე გამოდის, რომ, „ტყიანი დვალეთი“ არ წარმოედგენა დვალეთის ნაწილს, ხოლო ტყის საფარს მოკლებული ნარ-მამისონ-ზახის ქვაბული უთუოდ დვალეთია (sic). რა დავარქვათ ამნაირ „ნასიბრძნევს“, თუ არა ინფანტილური მკითხველის დაბნევაზე გათვლილი ალოგიზმის ქრესტომათიული ნიმუში? ცხადია, თოფჩიშვილისეული კაზუსტიკის ამ და სხვა მაგალათებს თანმიმდევრული გამომზეურება და კრიტიკული შეფასება მოელის, რაც სპეციალურ ნაშრომში გვაქვს დაგეგმილი. იმედია, ამის შემდეგ მაინც დაესმება საბოლოო წერტილი დვალეთის ისტორიული გეოგრაფიისა და დვალთა ეთნიკური ვინაობის საკითხების ზერელე შესწავლის ერთობ არასახარბიელო პრაქტიკას.

ცხადია, დვალეთის ქვეყნის იშვიათ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ელასტიურობას თავისი ლოგიკური ახსნა მოეპოვება და მას პირველ რიგში დვალთა ტომის გამორჩეულ მიგრაციულ აქტიურობას უნდა ვუმაღლოდეთ.

* რედაქტორის შენიშვნა: ავტორმა დანაპირები შეასრულა (იხ. ვახტანგ იოონიშვილი, დვალეთის ისტორიის საკითხები მრულდ სარკეში, თბ., 2001).

არადა, ის რომ თითქმის ყველა მაღალმთიანი ქვეყნისათვის წარსულში ერთნაირად დამახასიათებელი იყო სწორედ მიგრაციული პროცესების წყალობით მწვავე ეკონომიკური თუ დემოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტის ტენდენცია, მშვენივრად ილუსტრირდება თუნდაც დვალეთის აღმოსავლეთით მდებარე დურძუკეთის ნამატი მოსახლეობისგან განტვირთვის ერთი კონკრეტული მაგალითითაც. როგორც ლეონტი მროველის თხზულებიდან ვგებულობთ, იმიერკავკასიონზე სკვითთა მოძალების ეპოქაში დურძუკი „... ყოველნივე მშდობით დარჩომილ იყვნეს სიმაგრისაგან ქუეყნისა, და ვერ-ლარა იტევდა დურძუკეთი. მაშინ ამან საურმაგ წარმოიყვანა იგინი ყოველთა კავკასის ნათესავთა ნახევარნი, და რომელნი-მე მათგანი წარჩინებულ ყვნა, და სხუანი დასხნა მთიულეთს, დიდოეთსაჲ ვიდრე ეგრისსამდე, რომელ არს სუანეთი“ (1, გვ. 27); ეახსუტის „აღწერაში“ კი ვკითხულობთ: „...მაშინ ქურ-ძუკეთი ვერდარა იტევდა კაცთა სიმრავლისაგან, აჰყარა კავ-კასიურთ საურმაგ და დასხნა დიდოეთს და სუანეთს ეგრი-სამდე“ (2, გვ. 58).

თუ დავუშვებთ იმას, რომ აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოებრიობის გარიჟრაჟზე ქართლის (იბერიის) „ნაპირის ალაგად“ ქცეული და „სიმაგრისაგან ქუეყანისა“ ნიადაგ „მშდობით დარჩომილი“ დვალეთი დურძუკეთის დარად დროდაროდ ასევე „ვერდარა იტევდა კაცთა სიმრავლისაგან“, დვალთა ინფლტრაცია წარ-მამისონ-ზახის ქვაბულის მეზარე ხანის ოდინდელ მოვლენად შეიძლება ვიგულოთ. თანაც, აქვე უპრაიონა საგანგებოდ შეინიშნოს, რომ დვალეთის ფიზიკურ-გეოგრაფიულმა თავისებურებებმა და ადგილობრივი მკვიდრთა ნაადრევმა ჩარიცხვამ ქართლის (იბერიის) მთიელთა სიაში, ბუნებრივად გაანელა მათი ლტოლვა კასრისკარ-ხილ-კის ჩრდილოეთით მდებარე და ძველთაგანვე აგრესიული ნომადების კონტროლქვეშ გადასული რეგიონებისაკენ და კა-

ნონზომიერად განსაზღვრა თერგის ხეობისა და კავკასიონის სამხრეთი კალთებისაკენ მათი მიგრაციის მარშრუტის პრიორიტეტულობა.

საინტერესოა, რომ ოსური ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით მხოლოდ დიგორის თემის შემადგენელი უალაგჯომის ხევი წარმოჩნდება ოდესღაც დვალეებით (ოსური ნომინაციით თუალეებით) დასახლებულ მხარედ.

როგორც ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური ფაქტების ანალიზი ცხადყოფს, ტერმინ „დვალისგან“ მიღებული „თუალი“, რომლის საანალიზო ფორმა (ფონეტიკური შედგენილობა, წარმოთქმა, დანერგულობა) მცირედენ განსხვავდება წყარო ენაში მიღებული ფორმისაგან, დანამდვილებით წარმოადგენს ერთ-ერთ საინფორმაციო ასიმილირებულ და ნასესხებ ეთნონიმს, ვინაიდან ის უთუოდ შეთვისებულია ოსური ენის მიერ მისი ფონეტიკური სისტემისა და ონიმური მოდელების შესაბამისად.

ალბათ არ შეეცდებით თუ ვიტყვით, რომ „თუალს“ ოსებთან იმ დროიდან უნდა მოეკიდა ფეხი, რა დროიდანაც ისინი დვალთა უშუალო მეზობლებად იქცნენ და მათ ტომობრივ თვითსახელწოდებასაც გაეცნენ. მართალია, დვალეებისა და ოსების იმჟამინდელი სამეზობლო ურთიერთობის ხასიათსა და მათ შორის ეთნიკური ინფორმაციის გაცვლის ინტენსიურობაზე მსჯელობა უკიდურესად ჭირს, მაგრამ ამისგან დამოუკიდებლად ერთი რამ მაინც სრულიად ნათელია. XV ს-მდე, ანუ წარ-მამისონ-ზახის ქვაბულში („ბუდე დვალეთში“) ოსთა მასობრივ შემოხიზნამდე, ოსთა მიერ გამოყენებული ეთნონიმი „თუალი“ უცილობლად აღნიშნავდა ცენტრალური კავკასიონის სანახებში მცხოვრებ დვალთა ტომს, რომელსაც ეთნიკური ნიშნით ნიადაგ არაფერი ჰქონდა საერთო ჩრდილოეთის მთიანეთის მოსახლეობასთან. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ოსებმა „ბუდე დვალეთი“ დაიპყრეს და ადგილობრივი მოსახლეობა ალანიზაციის პროცესში ჩაითრეს, მათ აღარ

სახელდება ჯერ თავად გაოსებული დვალეები (ან დვალყოფილი ოსები) დაექვემდებარნენ, რომელნიც ენობრივი ასიმილაციის მიუხედავად როგორც ჩანს, კიდევ დიდხანს ინარჩუნებდნენ თავისთავადი ეთნიკური ჯგუფის (ოსთა ერთგვარი ეთნოსიმიზაციის) სტატუს-კვოს და ოსი ხალხის შემადგენლობაში მესამე სუბეთნოსს ქმნიდნენ ირონების (აღმოსავლეთელი ოსების) და დიგორელების (დასავლეთელი ოსების) გვერდით; ხოლო რაჟამს თუალეებისა და ოსი-ირონების ურთიერთდაახლოებით მათ შორის არსებული თვალშისაცემი ეთნოგრაფიული სხვაობაც მოიშალა, ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი გადაიქცა არა მაინცდამაინც დვალყოფილი ოსებისაგან დაკომპლექტებული სუბეთნიკური ჯგუფის, არამედ დვალეთ-თუალგომის მთელი მოსახლეობის აღმნიშვნელ სახელწოდებად, რომელიც თანაზომიერად მიესადაგა თუალგომელ ოსთა, ვითარცა ირონთა (აღმოსავლეთელი ოსთა) სუბეთნოსში ალაგირელების, ქურთათელების და თავაგურელების დარად შემავალი ლოკალური ეთნოტერიტორიული ჯგუფის უკლებლივ ყველა წარმომადგენელს, იმისაგან დამოუკიდებლად, ის დვალყოფილი ოსის შთამომავლად თვლიდა თავს, თუ თავანკარა ოსი-ირონისა. უფრო მოგვიანებით კი ჩრდილოეთელ ოსთა ერთმა ნაწილმა (სახელდობრ ალაგირელებმა) ეთნონიმი „თუალი“ გაავრცელეს კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე მცხოვრებ თანამემამულეებზეც, რომელთა შორის (კერძოდ, კუდაროელ ოსებში) ეთნოგრაფიული ძიებით დგინდება ერთ-ერთი თვითნოდების დონეზე „თუალისავე“ გამოყენების ტრადიცია, მაგრამ ამდაგვარი ნომინაცია შეპირობებული ჩანს სამხრეთელ ოსთა არცთუ მცირე ნაწილის სწორედ თუალგომიდან (ანუ ოსი-თუალეების ტერიტორიული ჯგუფის განსახლების არეალიდან) სამხრეთისაკენ ტრანსმიგრაციის შესახებ ხალხში დაუწყებულ ინფორმაციაზე დაფუძნებით და

საქართველოში მცხოვრებ ოსთა ეთნოგრაფიული ჯგუფი მართლაც გვარიანად არის გაჯერებული გაოსებულ დვალთა ეთნოგენეტიკური ფერმენტით.

ამრიგად, წყარო ენიდან (უფროდ დვალურიდან) ნასესხები ოსური „თუალის“ სემანტიკური გრადაციის სურათი შემდეგნაირად აღდგება: თავდაპირველად „თუალი“ აღნიშნავდა ოსებისგან იზოლირებულად მცხოვრებ და ქართლის მთიელთა სიაში ძველთაგანვე ჩარიცხულ დვალთა ტომს; დვალთა ირანიზაციის პერიოდში (XV-XVIII სს.) „თუალი“ ჯერ გაოსებული დვალეების (ან დვალყოფილი ოსების) აღმნიშვნელ სახელწოდებად იქცა, მერმე კი ის „ბუდე დვალეთის“ (თუალგომის) სანახებში მცხოვრებ ოსთა ლოკალურ ტერიტორიულ ჯგუფზე (თუალგომელ ოსებზე) აღმოჩნდა მიმავრებული. მართალია, ამის შემდეგ „თუალის“ ონომასტიკური ფუნქცია არსებითად აღარ შეცვლილა, მაგრამ ჩრდილოეთელ ოსთა ერთმა ნაწილმა აღნიშნული ეთნონიმი სამხრეთელ ოსებზეც გაავრცელა მათი უმრავლესობის სწორედ თუალგომიდან გამოსახლებულებად მიჩნევის მოტივით, რაც თავისთავად, საძიებელი ეთნონიმის დასაბამითი შინაარსის სრული გაბუნდოვნების დასკვნითი მოწმობაა.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით საყურადღებოა ოსური გადმოცემა, რომ უალაგჯომის სოფელ გალიათში თავდაპირველად ე. წ. ცარციათებს უცხოვრიათ, რომელნიც ღმერთს გაუნყვებია. შემდეგ მათ ადგილას თუალეები დასახლებულან და ისინიც დაღუპულან (5, გვ. 43), ხოლო წარ-მამისონ-ზახის ქვაბულის მეზობლად მდებარე ალაგირის, ქურთათის, თავაურისა და დიგორის თემების ტერიტორიაზე ერთი შეხედვით, დვალთავე იქ დასახლების მაინიშნებელი ხუთიოდე მიკროტოპონიმი თუ ფიქსირდება: *Туалты адаг* („თუალეების ხრამი“) – ტყიანი ხრამის სახელწოდება ალაგირის თემის სოფ. თამისქის აღმოსავლეთით; *Туалты ком* („თუალეების ხეობა“) – ტყიანი

გასჭირვებიათ ეთნონიმ „თუალის“ მისაკუთრება; იქ მიმდინარე ონომასტიკური პროცესების შედეგად „თუალეზად“ სახელდება ჯერ თავად გაოსებული დვალეები (ან დვალყოფილი ოსები) დაექვემდებარენ, რომელნიც ენობრივი ასიმილაციის მიუხედავად როგორც ჩანს, კიდევ დიდხანს ინარჩუნებდნენ თავისთავადი ეთნიკური ჯგუფის (ოსთა ერთგვარი ეთნოსიზმონტიების) სტატუს-კეოს და ოსი ხალხის შემადგენლობაში მესამე სუბეთნოსის ქმნიდნენ ირონების (აღმოსავლეთელი ოსების) და დიგორელების (დასავლეთელი ოსების) გვერდით; ხოლო რაჟამს თუალებისა და ოსი-ირონების ურთიერთდახლოებით მათ შორის არსებული თვალშისაცემი ეთნოგრაფიული სხვაობაც მოიშალა, ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი გადაიქცა არა მაინცდამაინც დვალყოფილი ოსებისაგან დაკომპლექტებული სუბეთნიკური ჯგუფის, არამედ დვალეთ-თუალგომის მთელი მოსახლეობის აღმნიშვნელ სახელწოდებად, რომელიც თანაზომიერად მივსდამა თუალგომელ ოსთა, ვითარცა ირონთა (აღმოსავლეთელი ოსთა) სუბეთნოსში ალაგირელების, ქურთათელების და თავაურელების დარად შემავალი ლოკალური ეთნოტერიტორიული ჯგუფის უკლებლივ ყველა წარმომადგენელს, იმისაგან დამოუკიდებლად, ის დვალყოფილი ოსის შთამომავლად თვლიდა თავს, თუ თავადწარა ოსი-ირონისა. უფრო მოგვიანებით კი ჩრდილოეთელ ოსთა ერთმა ნაწილმა (სახელდობრ ალაგირელებმა) ეთნონიმი „თუალი“ გაავრცელეს კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე მცხოვრებ თანამემამულეებზეც, რომელთა შორის (კერძოდ, კუდარელ ოსებში) ეთნოგრაფიული ძიებით დგინდება ერთ-ერთი თვითნოდების დონეზე „თუალისავე“ გამოყენების ტრადიცია, მაგრამ ამდგვარი ნომინაცია შეპირობებული ჩანს სამხრეთელ ოსთა არცთუ მცირე ნაწილის სწორედ თუალგომიდან (ანუ ოსი-თუალების ტერიტორიული ჯგუფის განსახლების არეალიდან) სამხრეთისკენ ტრანსმიგრაციის შესახებ ხალხში დაუწეველ ინფორმაციაზე დაფუძნებით და

არა იმ ყოველად უტყუარი ფაქტის ჯეროვანი შეფასებით, რომ საქართველოში მცხოვრებ ოსთა ეთნოგრაფიული ჯგუფი მართლაც გვარიადად არის გაჯერებული გაოსებულ დვალთა ეთნოგენტიკური ფერმენტით.

ამრიგად, წყარო ენიდან (უფროდ დვალურიდან) ნასესხები ოსური „თუალის“ სემანტიკური გრადაციის სურათი შემდეგნაირად აღდგება: თავდაპირველად „თუალი“ აღნიშნავდა ოსებისგან იზოლირებულად მცხოვრებ და ქართლის მთიელთა სიაში ძველთაგანვე ჩარიცხულ დვალთა ტომს; დვალთა ირანიზაციის პერიოდში (XV-XVIII სს.) „თუალი“ ჯერ გაოსებული დვალეების (ან დვალყოფილი ოსების) აღმნიშვნელ სახელწოდებად იქცა, მერმე კი ის „ბუდე დვალეთის“ (თუალგომის) სანახებში მცხოვრებ ოსთა ლოკალურ ტერიტორიულ ჯგუფზე (თუალგომელ ოსებზე) აღმოჩნდა მიმავრებული. მართალია, ამის შემდეგ „თუალის“ ონომასტიკური ფუნქცია არსებითად აღარ შეცვლილა, მაგრამ ჩრდილოეთელ ოსთა ერთმა ნაწილმა აღნიშნული ეთნონიმი სამხრეთელ ოსებზეც გაავრცელა მათი უმრავლესობის სწორედ თუალგომიდან გადმოსახლებულებად მიჩნევის მოტივით, რაც თავისთავად, საძიებელი ეთნონიმის დასაბამითი შინაარსის სრული გახუნდოვნების დასკვნითი მოწმობაა.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით საყურადღებოა ოსური გადმოცემა, რომ უალაგქომის სოფელ გალიათში თავდაპირველად ე. წ. ცარციათებს უცხოვრიათ, რომელნიც ღმერთს გაუწყვეტია. შემდეგ მათ ადგილას თუალები დასახლებულან და ისინიც დალუპულან (5, გვ. 43), ხოლო წარ-მამისონ-ზახის ქვაბულის მეზობლად მდებარე ალაგირის, ქურთათის, თავაურისა და დიგორის თემების ტერიტორიაზე ერთი შეხედვით, დვალთავე იქ დასახლების მანიშნებელი ხუთიოდე მიკროტოპონიმი თუ ფიქსირდება: **Туалты адыг** („თუალების ხრამი“) – ტყიანი ხრამის სახელწოდება ალაგირის თემის სოფ. თამისქის აღმოსავლეთით; **Туалты ком** („თუალების ხეობა“) – ტყიანი

ხეობის სახელწოდება სოფ. ჩიმთან, თავაურის თემში; **Туалты** („თუალები“) – საძოვრის სახელწოდება სოფ. სანიბასთან, თავაურის თემში; **Туалгон** („თუალების კუთვნილი“) – მდელის სახელწოდება სოფ. ხუსართან, დიგორის თემში **Туалки ком** (თუალების ხეობა) – სათიბის სახელწოდება სოფელ ახსასთან, დიგორის თემში (6, გვ. 41, 124, 360, 432). თუმცა აღნიშნული ტოპონიმები, ადგილი შესაძლებელია, არა ძველი დვალეების, არამედ გვიანფოდალური ხანის თუალების (დვალყოფილი ოსების ან სულაც თუალგომელი ოსების) სახელთან იყოს დაკავშირებული, რის გამოც მათზე დაყრდნობით დვალთა მიგრაციის ოდინდელ პროცესზე რიგიანი მსჯელობა ფრიად სათუოდ გვეჩვენება.

სამაგიეროდ, „ბუდე დვალეთიდან“ ჭარბი მოსახლეობის სხვაგან გადინებაზე და დვალთა მიგრაციის ძირითად მიმართულებებზე საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის საქართველოს ონომასტიკური მასალა (პირველ რიგში კი არალოკალური ტოპონიმია), რასაც თვალნათლივ მოწმობს არდონის ხეობასა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებს (უპირატესად კი წარ-მამისონ-ზახის ქვაბულის მომიჯნავე მხარეებს) შორის თავჩენილი შემდეგ ტოპონიმური შეხვედრები:

1. **თლი** და **თლე** (ნასოფლარი მამისონის წყლის ხეობაში) – **თლე** ან **თლი**, **თლია** (დიდი ლიახვის მარჯვენა შენაკა-

დის – **თლის** წყლის ხეობაში ლოკალიზებული სოფლისა და მის მახლობლად წარმოდგენილი კიდევ 6 დასახლებული პუნქტის კრებითი სახელწოდება; „ძეგლი ერისთავთა“ მიხედვით დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრებ „ქვემო დვალთა“ ერთ-ერთი თემ-სოფელი XIV-XV სს-ში);

2. **ცხუბერი** (მყინვარი ზრამაგის ხევის დასავლეთით) – **ზლუბერი** სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში, თანამედროვე ორთოგრაფიით, „ზლუბირი“; „ძეგლი ერისთავთა“ ჩვენებით „ქვემო დვალთა“ თემ-სოფელი);

3. **წეი** (ტერიტორიულად „ბუდე დვალეთზე“ მიკონებული და თავის დროზე, როგორც ჩანს, მასში შემავალი ხევი და სოფელი) – **წეინითი** (მთა დიდი ლიახვის ხეობის სათავეებში; წეინითი წეი ოს. ნითი „მყინვარი“; ე. ი. წეინითი იშფერება, როგორც „წეის მყინვარი“) – წა (ყოფილი სოფელი დიდი ლიახვის ხეობის სათავეში, „მალრან-დვალთა“ თემ-სოფელი XII-XIV სს-ში).

საქართველოში, ტ. II, გ. გელაშვილის გამოც., თბ., 1964, გვ. 61; „История Юго-Осетии в документах и материалах“ сост. И. Н. Цховребов, т. II Сталинир, 1960, с. 92-93, 100; **ს. მაკალათია**, მთის რაჭა, ტფ., გვ. 1930, გვ. 69-71; **ვალ. ითონიშვილი**, ხევის ტოპონიმია, თბ., 1971, გვ. 15, 39; **თ. ბერაძე**, რაჭა ფეოდალურ ხანაში, საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული კრებული, V, თბ., I, 1975, გვ. 137; **3. Д. Цховребова**, **Топонимия Южной Осетии в письменных источниках**, Тб., 1979, с. 33, 127; **გ. ზორნაული**, მთები და სახელები, თბ., 1983, გვ. 82; **ალ. ლლონტი**, ფრონების ხეობის ტოპონიმია, თბ., 1988, გვ. 43; **გ. გასვიანი**, ნარკვევები შუა საუკუნეების სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991, გვ. 194; **ს. ჭიორელი**, გულით სატარებელი (გლოლის ტოპონიმია), გაზ. „რაიო“, 1993, №8, გვ. 10; „რაიო“, 1996, №2, გვ. 10; №3, გვ. 10; №8, გვ. 17; №9, გვ. 16; 1997, №9, გვ. 16, №10, გვ. 18; 1998, №7, გვ. 19; **ვალ. ითონიშვილი**, „თრუსოს ეთნოგრაფიული მასალები“, 1953, რგ. I, გვ. 2, 29; **ვახტ. ითონიშვილი**, „ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული მასალები“, 1985, რგ. 2, გვ. 25; რგ. 59; რგ. 4, გვ. 23).

* „ბუდე დვალეთისა“ და მისი მიმდებარე ნადვალური წეის ხეობის ტოპონიმების უმრავლესობა ამოკრეფილია ოსი სწავლულის ა. ცაგავეს ნაშრომიდან (**А. Д. Цагалава**, **Топонимия Северной Осетии**, т. II, **Владикавказ** 1975, ст. 143-196, 199-189), ხოლო შედარებით მცირე ნაწილი და მათთან ფონეტიკური სიახლოვის თვალსაზრისით ღირსშესანიშნავი ზოგიერთი მაქრო თუ მიკროტოპონიმი მოტანილია XVI-XIX სს-ის წერილობით წყაროებიდან, სპეციალური ლიტერატურადან და ეთნოგრაფიული დღიურებიდან (სეგანდის წერილობითი ძეგლები, I, **ვალ. სილოგავას** გამოც., თბ., 1980, გვ. 115; **ვახუშტი ბაგრატიონი**, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, თბ., 1941 – სოფელთა სია – გვ. 201; გიულდენშტედტის მოგზაურობა

4. ძომალი (ნასოფლარი გინათის ხევში) – ჯომალი (სოფელი დიდი ლიახვის მარჯვენა შენაკადის ჯომალის წყლის ხეობაში);

5. ფსი (ნასოფლარი და ხევი ფალაგკომში) – ფსისგორი (მთა ხევის კავკასიონზე);

6. სატათი ან სატათი (სოფელი მამისონის წყლის ხეობაში შატა-გორი (ყოფილი სოფელი შიდა ქართლში, გვერდისძირის თემში);

7. ხუნაი (მდინარის სახელს. ზრამაგის თემში) – ხვანე (სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში) ხვანა (მთა რაჭის „მთიულეთში“);

8. უარნე ან ვარნე (სოფელი და ხევი ნარის თემის დასავლეთით) – არცევი (სოფლები მეჯუდისა და ძამის ხეობებში);

9. ქამახი ან კამახი, კიმახა (ნასოფლარი გინათის ხეობაში) – კიმახი (სოფლები დიდი ლიახვის შემდინარე გულის წყლისა და ალმ. ფრონეს ხეობებში);

10. ლესე (ყოფილი სოფელი ბუდე დვალეთში; გიულდენშტედტის ნაშრომში მოხსენიებულია Less-ს ფორმით) – ლესე სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში), ლესევი (ნასოფლარი ყვირილას ხეობის სათავეში);

11. კუდმანი (ერთ-ერთი რუსული დოკუმენტის Кудман – ყოფილი სოფელი ბუდე დვალეთში, სავარაუდოდ ლოკალიზაციით ნარის თემში) – კუდუმა (დიდი ლიახვის ხეობის სოფ. ჯრისას უბანი), კოდმანი (სოფელი ქართლში);

12. სოხსი (მთა კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედზე, როკის უღელტეხილის დასავლეთით; ველის სახელწოდება სოფ. კესათიყასთან, ზახის ხევში) – სოსხო (ყოფილი სოფელი დიდი ლიახვის ხეობის სათავეებში, „ძეგლი ერისთავთა“ თანახმად მდარან-დვალთა თემ-სოფელი XIV-XV სს-ში და მდარან-დვალეთისა და პატარა ლიახვის ხეობის გამმიჯნავი მთის სახელწოდება);

13. საგოლ (სოფელი არდონის მარჯვენა შენაკადის ცმ-ქამდონის ხეობაში) – საგო, საგოი (ყოფილი სოფელი ქსნის ხეობის სათავეებში, ჟამურის თემში; გიულდენშტედტთან მოხსენიებულია წავის-ს ფორმით);

14. ყურთა ან ჭურთა (სოფ. უარნეს ერთ-ერთი უბანი) – ქურთა (1. სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში; 2. სოფელი ქსნის ხეობაში; 3. მდინარე იმერეთში), ხურთისი (სოფელი ხევში);

15. ბაბიათი (ნასოფლარი ფალაგკომის ხევში) – ბაბიეთი (ერთ-ერთი რუსული დოკუმენტის бабиет; ყოფილი სოფელი პატარა ლიახვის ხეობაში), ბაბია (ნასოფლარი ქვემო ქართლში), ბაბეური (ნასოფლარი სოფ. გლოლის თავზე, რაჭის „მთიულეთში“);

16. ესსი (ადგილის სახელწოდება ზროგოს ხევში) – ეს-სიქოში („ესის ხევი“; მთა ხევის კავკასიონზე და თერგის მარჯვენა შენაკადის სახელწოდება);

17. ზახა (ხევი ბუდე დვალეთში) – ზაქაგორი ან ზაკაგორი (სოფელი თრუსოში);

18. ცემსა (სოფელი ნარის აღმოსავლეთით, გურკუმთი-ქომის ხეობაში) – ჩემშა (სახნავის სახელწოდება სოფ. სნოში), ცემი (სოფელი ბაკურიანის წყლის ხეობაში, ისტორიულ თორში);

19. ტეფლე (მთა ალაგირ-ქურთათისა და ბუდე დვალეთის გამმიჯნავ კლდოვან ქედზე, ტერიტორიულად თავსდება ბუდე დვალეთში) – ტეფი (სოფელი თრუსოში);

20. დრეთა (კლდეების სახელწოდება გურკუმთიქომის ხეობაში) – დრე (სოფლები ხედეურეთის ხევში, ატენის, თეძმის და ეერეს ხეობებში);

21. ცუდი (მდელის სახელწოდება მამისონის წყლის ხეობაში მდებარე სს. სამცხოსა და ლესერში) – ცუთი (მთის და საძოვრის სახელწოდება ხევის სოფ. ყანოშში).

ს ა ქ ა რ ტ ი ვ ე ლ ო ს
პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს
ე რ ო ვ ე ლ ი
გ ი გ ლ ი ო ტ ე ქ ა

22. ცოდაი (ხევის და სახნავის სახელწოდება ზახის ხევში) – წოდა (ადგილის სახელწოდება თრუსოს სოფ. ქეთრის-ში, შდრ. ცდო – სოფლის სახელწოდება ხევში);

23. სოდა (საძოვრის სახელწოდება სოფ. აბათიყაუსთან, ზახის ხევში) – შოდა (ყოფილი სოფელი რაჭის „მთიულეთში“), სოდევე (სოფელი არაგვის ხეობაში, ხანდოს ხევში);

24. რენი (მთა მამისონის წყლის ხეობაში) – რესი (სოფელი თრუსოში);

25. საკა ანუ სუკა (გიულდენშტედტისეული Suka – ყოფილი სოფელი მამისონის წყლის ხეობაში) – საკა (სოფელი რაჭაში), სუკაშაუ (მდ. ზეკარის წყლის მარჯვენა შენაკადი);

26. რაცაუ (მდელის სახელწოდება ს. აბათიყაუსთან, ზახის ხევში) – რიცეულა (რიონის მარჯვენა შენაკადი, რაჭაში);

27. ნესი (სოფელი გურკუმთის წყლის ხეობაში, ნარის მახლობლად) – ნესი (სოფელი ქვემო რაჭაში);

28. ბუბიქოში (ბუბისხევი“; გვერდითი ხევი მამისონის უღელტეხილისა და სოფ. ქალაქას შორის) – ბუბა (ნასოფლარის, მთის და ხევის სახელწოდება რაჭის მთიულეთში);

29. გობისა (სახნავის და საძოვრის სახელწოდება სოფ. თიბთან, მამისონის წყლის ხეობა) – გობსათიფი, გობა (ადგილის სახელწოდებები რაჭაში);

30. ბზითა (სახნავის სახელწოდება სოფ. თიბში) – ბზითა (სოფელი ჯეჯორის ხეობაში, კუდაროს თემში);

31. ჟდელე (ხევი და სოფელი ბუდე დვალეთში) – შხელი (ადგილის სახელწოდება სოფ. გლოლისთან);

32. ლესრე (ნასოფლარი მამისონის წყლის ხეობაში) – ლესორა (სოფლები ჯეჯორას ხეობაში, კუდაროს თემში), ლე-შორა (საძოვრის სახელწოდება სოფ. გლოლაში, რაჭის მთიულეთში);

33. ჭლიათი ან კლიათი (სოფელი მამისონის ხეობაში) – კლიათი (სახნავის სახელწოდება სოფ. ჟივთუბანში, ქსნის ხეობაში);

34. ზრისა ან ძრისა (სოფელი ნარის მახლობლად) – ძრინელა (მთის სახელწოდება სოფ. გლოლისთან, რაჭაში), ძირისა (მთა ხარულის ქედზე, შიდა ქართლში);

35. კოხი ან კოზი (მთის და ხევის სახელწოდება ჟდელეს დასავლეთით) – კოზი (სოფელი ღარულას ხეობაში, რაჭაში);

36. ჯიპშერა (ყოფილი სოფელი ბუდე დვალეთში; გიულდენშტედტისეული Dischipschera) – ჯიბშერეჯაზ (ველის სახელწოდება სოფ. ჯიპარასთან, თრუსოში);

37. ბერაუ (საძოვარი სოფ. თიბთან) – ბერულა, ბერალი (ყანისა და მინდვრის სახელწოდება რაჭის სს. ჯვარისაში და ლებში);

38. ბონახი (სახნავის სახელწოდება სოფ. ზრამაგასთან) – ბონახი (ნასოფლარი ფშავეში, ჩარგლურას ხეობაში);

39. ხალანნი (ადგილის სახელწოდება ნესის ხეობაში; ხალანა (მამისონის წყლის მარჯვენა შენაკადის და კავკასიონის მთავარ ქედზე აღმართული მთის სახელწოდება – ხალანანი (სოფელი პანკისის ხეობაში);

40. ფრი (მიკროტომონიმი ნეის ხეობაში) – ფრისი (სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში);

41. ბაძიგათი (ველის სახელწოდება სს. ჟდელესთან და ჭლიათთან) – ბაჯი (სოფელი რაჭაში), ბაჯიგათი (სოფელი დიდი ლიახვის შენაკადის თილის წყლის ხეობაში);

42. ელი, უელთა, ელთა (ადგილის სახელწოდება ნეის ხეობაში) – ელთურა (სოფელი პატარა ლიახვის ხეობაში);

43. რექომ (ადგილის და სალოცავის სახელწოდება ნეის ხეობაში) – რექო (მთა პატარა ლიახვის ხეობაში);

44. წონისხა (სახნავის სახელწოდება სოფ. ნეისთან), წონი (სოფელი ყვირილას ხეობის სათავეებში);

45. უანელი, უანელითა (სოფ. თლის სახნავისა და მამისონის წყლის ხეობის ერთ-ერთი გვერდითი განშტოების სახელწოდება – უანელი ან ვანელი (სოფელი დიდი ლიახვის ხეობაში);

46. ყორყორა (ნასოფლარი ხაზის ხევში) – ყორყორა ველი (მინდვრის სახელწოდება რაჭის სოფ. ბორცოში);

47. კასრი (ერთ-ერთი ხევი ბუდე დვალეთში) – კასრი, კასრია (საძოვრების სახელწოდება სს. გლოლაში და კვაში-ელში, რაჭა);

48. ძიყელი (მამისონის წყლის შენაკადი სოფ. თიბთან) – ძიყი (სოფელი პატარა ლიახვის ხეობაში);

49. თბილსა (მთა მამისონის წყლის ხეობის სათავეებში) – თბილსა (მყინვარი რაჭა-ლეჩხუმის კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე);

50. ყრუ (სახნავის სახელწოდება სოფ. ლესრეში) – გრუ ან ღრუ (სოფელი ქსნის შემდინარე ალელურას ხეობაში);

51. ფიტა (ადგილის სახელწოდება თვით ფილაგქომის ხევში) – ფიტურუ (წყაროს სახელწოდება რაჭის სოფ. წედის-ში); ფიტავი (ნასოფლარი არაგვის ხეობაში, ანანურის მახლობლად); ფტილეთი (სახნავის სახელწოდება ყველდაბაში, ქსნის ხეობაში);

52. ბაზოი ნიფ (ბაზო?ოხ. ნიფ „ჭაობი“; სათიბის სახელწოდება სოფ. თიბთან) – ბაზუანი (სოფელი ქსნის ხეობაში);

53. წურა (მდელის სახელწოდება უარნეს ხევში), წური (ტყის სახელწოდება ზროგოს ხევში – წურა (ტყის სახელწოდება ქსნის ხეობის სოფ. ახლოურებში);

54. ზოძო (ადგილის სახელწოდება მამისონის წყლის ხეობაში) – ზუძგორი (მწვერვალი რაჭაში, შოდა-კედელას კავკასიონზე);

55. საყრესა (კლდის სახელწოდება გურკუმთას წყლის ხეობაში), სკორი (სახნავის სახელწოდება სოფ. სატათთან) – სკრა (სოფელი შიდა ქართლში);

20

56. ნიხიყაუ (მიკროტოპ. ზაზის ხევი, ნიხი?ოხ. ყაუ „სოფელი“) – ნიხვარგა (მიკროტოპ. რაჭის მთიულეთში);

57. უელი ან ველი (სახნავის სახელწოდება სოფ. თიბთან) – ველეთი (სოფელი რაჭაში);

58. გოსა (საძოვრის და სათიბის სახელწოდება ცხივ-ქომის ხევში) – გოსიო (მიკროტოპ. სოფ. ბუღაურში, შიდა ქართლში);

59. გუნედი (სახნავის სახელწოდება ლესრესთან) – ლუნდა (სოფელი რაჭაში);

60. რუკთა (საძოვარი სოფ. სატათთან) – რუკა (წყაროს სახელწოდება სოფ. ქვედში, რაჭა);

61. არსა (ველის სახელწოდება სოფ. თიბთან) – არშა (სოფელი ხევში).

როგორც დამონმებულ ონომასტიკურ მასალაზე დაკვირვება ცხადყოფს, ჩვენს წინაშე არა მოჩვენებითი თანაბ-გერადობით ღირსშესანიშნავ სახელწოდებათა შთამბეჭდავი ჩამონათვალი, არამედ განმეორებითი (პარალელურ) ტოპონიმთა მრავალმეტყველი ნუსხა, სადაც ურთიერთშესაბამისი არსა-არშა, დრეთა-დრე, თლი-თლე-თლია, ლესრე-ლესე, ღვე-ლე-შხელი, სოდა-შოდა, ძიმბალი-ჯომბალი, ცემსა-ჩემში, ნესი-ნესი და სხვ. ერთი და იგივე საკუთარი სახელების პირველად და თანაურ ფორმებად ან კიდევ მათ ფონეტიკურ ნაირსახეობად და ქრონოლოგიურ ვარიანტებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ამასთან, აღნიშნული პოლიონიმები, ითო-ოროლა, გამონაკლისის გარდა, საკმაოდ დახშული სემანტიკური სტრუქტურითაც გამოირჩევა. მათი წარმომავლობა მეტწილად ძნელად ეგუება ქართული ენის მორფოლოგიურ-ფონეტიკურ კანონზომიერებებს და ქართულ ენაში მოქმედ სანარმოვნო მოდელს, ხოლო ოსური ენის მონაცემებით ისინი საერთოდ არ ეტიმოლოგიზირდება. მეტად ნიშანდობლივია, რომ წარ-მამისონ-ზაზის ქვაბულისა და მიმდებარე ნეის ხეობის ტოპონიმთა უმრავლესობას თავად ოსი სწავლულებიც სათანადო ახსნა-გან-

21

მარტების გარეშე ტოვებენ ან ე. წ. სუბსტრატულ (ოსებამდელ) მოსახლეობის მიერ შექნილ) ტოპონიმებად ახსიათებენ.

ამდენად, სრული საფუძველი გვაქვს, რომ ზემოთ მოტანილ პოლიონიმთა ერთ ნაწილში (კერძოდ წარ-მამისონ-ზაზის ქვაბულისა და ნეის ხეობის ონომასტიკურ სექტორში მოკლებულში 61 მაკრო თუ მიკროტოპონიმში სწორედ დვალური ენის ნაშთი შევინცნოთ, ხოლო მეორე ნაწილში (კერძოდ, საქართველოს ტერიტორიაზე ფიქსირებულ თანაგვარ თუ თანამთხვევად საკუთარ სახელებში) დვალ მიგრანტთა მიერ გადმოტანილი სახელწოდებები დავინახოთ.

ვითარების ასეთნაირ შეფასებასთან დაკავშირებით კი მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ საქართველოს საკმაოდ ვრცელ მიწა-წყალზე (უპირატესად კი ბუდე დვალეთის მეზობელ მხარეში) აღრიცხულ მაკრო თუ მიკროტოპონიმებს მაინცდამაინც წარ-მამისონ-ზაზის ქვაბულისა და ნეის ხეობის ონომასტიკურ ველთან მოექცევნება განსაკუთრებით ხშირი და ზედმიწევნით საგულისხმო ტოპოპარალელები, რაც თავისთავად, აღნიშნული პოლიონიმების დიდი ნაწილის დვალურ წარმომავლობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. ცხადია, ისინი ოსების მიერ რომ იყოს გადმოტანილი, მაშინ ტოპონიმიკურ მოვლენათა განვითარების შინაგანი ლოგიკით, ჩვენთვის საინტერესო ხშირი ონომიური შეხვედრების რადიუსიც გაცილებით უფრო ფართო იქნებოდა და საძიებელი ტოპოზოგლოსების ფარგლებში უსათუოდ მოექცეოდა ალაგირის, ქურთათის და თავგაურის ხეობების ტერიტორიებიც, ვინაიდან ე. წ. სამხრეთ ოსთა არცთუ მცირე ნაწილი დანამდელებით ეთნოგრაფიული ოსეთის სხვადასხვა თემებიდან არის გადმოსახლებული. მაგრამ, ჩვენ სრულიად განსხვავებულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე და საქართველოს მრავალფეროვან ტოპონიმიკურ ნომენკლატურას თითქმის არ გააჩნია პირდაპირი შეხების წერტილები ანიშნული ოსეთის ზემოხსენებული ხეობების ტოპონიმიკურ კონტექსტთან. არადა,

22

ძნელი დასაჯერებელია, რომ საქართველოში მიგრირებულ სამხრეთელ ოსებს მხოლოდ ბუდე დვალეთიდან (ოს. თუელ-გომიდან) და ნეის ხეობიდან გადმოეტანათ ტოპონიმები ან მათ შორის მარტოოდენ თუალგომელ ოსებს გამოეჩინათ თავი ახალ საცხოვრებელ გარემოში ცალკეულ ტოპონიმთა გადმოწერის უნარით. ასეთი რამის წარმოადგენა ზომ უზარალოდ არასერიოზული იქნებოდა. ამდენად, ჩვენთვის საყურადღებო განმეორებით ტოპონიმთა დაშრეგება-განაწილების სურათზე და მათი ადგილმონაცვლეობის შემაპირობებელ ექსტრალინგვისტურ ფაქტორებზე დაკვირვება საბოლოოდ განამტკიცებს იმ აზრს, რომ ზემოთ მოყვანილ პარალელურ ონიმთა უმრავლესობა სწორედ დვალეზს უნდა ეკუთვნოდეს. აკი ამგვარ დასკვნას ზურგს უმაგრებს ის ფაქტიც, რომ არდონის ხეობიდან დიდი ლიახვის ხეობაში გადმოტანილი ზოგიერთი ტოპონიმი (მაგ.: „თლე“, „ზლუბერი“) წერილობით წყაროებში ჯერ კიდევ იმ დროს ჩნდება, როდესაც ოსების ცხოვრება წარ-მამისონ-ზაზის ქვაბულში საერთოდ არ დასტურდება და შესაბამისად, მათი ოსური წარმომავლობის შესაძლებლობაც ავტომატურად გამოირიცხება.

მაშასადამე, არდონის ხეობის სათავეებსა და მის მომიჯნავე ქართულ რეგიონებს შორის გამოვლენილი ტოპონიმიური შეხვედრების მიუკერძოებელი ანალიზი თავის გვიხელს ბუდე დვალეთის სანახებიდან დვალთა ოდინდელი მიგრაციის სამ უძველეს და უმთავრეს მიმართულებაზე: 1. დიდი ლიახვის ხეობისაკენ; 2. თერგის ხეობისაკენ და 3. რიონის ხეობისაკენ.

წინთქმულის ფონზე კი ნიშნავს არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ წერილობითი წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მასალების შუქზე აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონებიდან სწორედ დიდი ლიახვისა და თერგის ხეობების სათავეები წარმოჩნდება XIII-XV სს-ში დვალელები კომპაქტურად დასახლებულ და გვარიანად განაშენიანებულ მხარეებად, ხოლო დასავლეთ საქართველოში უფროდ რაჭა გვექვინება დვალ მიგ-

23

A hand-drawn map of a region in the Himalayas, showing a network of roads and rivers. The map is labeled with numbers 1 through 13, indicating specific locations or points of interest. The roads are marked with 'X' symbols, and the rivers are labeled with names like 'Sutlej', 'Ravi', 'Beas', 'Satluj', 'Jhelum', and 'Indus'. The map is drawn on a piece of paper with a grid pattern.

11 კლდეკარი
ციფრებით აღნიშნულია: 1 - ქაღალდი, 2 - ხილაკი, 3 - თრუსო,
4 - ფსანგანდაგი, 5 - შაბა, 6 - როკა, 7 - კუთიხი,
8 - ჯიშალო, 9 - ზეკარა, 10 - ძეღი, 11 - კუდარო,
12 - კოზი, 13 მამისონი.

1. ლეონტი მროველი, «ცხოვრება ქართველთა მეფეთა», «ქართლის ცხოვრება», ტ. I, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1955.
2. ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, «ქართლის ცხოვრება», ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1973.
3. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, ტფ., 1919.
4. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1990.
5. Г. А. Кокшнев, Склеповые Сооружения в Горной Осетии, Владикавказ, 1928.
6. А. Д. Цагала, Топонимия Северной Осетии, т. II, Орджоникидзе, 1975.

დავლები ცენტრალური კავკასიონის ორივე მაკროფორ-
მობზე განსაზღვრულ უძველეს ქართველურ ტომს წარმოად-
გენენ, რომელნიც თავისი ისტორიული ზედიზე ორი ათეული
ათასწლეულის მანძილზე ნიდავებში მჭიდროდ იყვნენ დაკავში-
რებული საქართველოსთან და მოხვედრების, სივრცე-გაბატე-
რების, გეოგრაფიკულების, ქართალებების და სხვათა დარად
აღმოსავლური საქართველოს „მიოულ-კავკასიანთა“ ტრადი-
ციული სახში ირავებოდნენ.

დევალთა ტომის სამკვიდრებელი ქვეყნის — დევალეთის უძეღვლეს ნაწილში — ზარა-მამისონ-ზახის ქვაბულში (მდ. თურგის მარცხენა ნაპირი) ადამიანის ხეობის სათავეზე; ამჟამად ისეთი-ღარეულის შემადგენლობაში მშენებელი ტერიტორია, რომელსაც თავად ისები „თუალუაღი“ (TUALUAGH) უწოდებდა, XV ს-დან დამკვიდრებულმა ისებმა სახელწოდება „დევალ“ გაითავისეს როგორც „თუალუ“ და ეს დაპყრობილი ეთნონიმი გაავრცელეს გაისებულ დევლებზე (//დევალუფილ ისებზე). მოვიანებით კი იგივე „თუალ“ „თუალ-გონად“ წოდებულ სიბოძამ მცხოვრებ ისთა ლოკალური ტერიტორიული ჯგუფის აღნიშვნად სახელწოდება იქცა.

მართლაც, აწინდელ ქართველთა და ოსთა შორის არც თუ მცირე რაოდენობით ხერხდება ისეთი დიდ-პატარა ნათესაური კოლექტივების გამოვლით, რომელნიც თავის ფესვებით დანაშაულებით დავითის ქვეყნთან ან ნადეჟდარეგიონებთან არიან დაკავშირებულნი და ჩვენს ყურადღებას თავისი უდავო ან საგარუდო დავალური ნარჩინობებით იქცევენ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თუ ინოვაციტუკური მონაცემების შუქზე ასეთ ღირსშესანიშნავ გვარებად წარმოჩნდებიან: დვავლები, დვალძეები, დვალცი, დვალიძეები, დვალთაძეები, დვალაძეები, დვალშვილები, დვალანიძეები, დვალანიძეები, დვალისშვილები, დვალისაშვილები, ქსრაძეები, ხაჩიძეები, ზაგაშვილები, კობიშვილები, იოთინშვილები, ბადაშვილები, ბაბაშვილები, არჯინაშვილები, ზაქაიძეები, ხარაიძეები, დაუშვილები, ხურციშვილები, ბუთხუზები, თედელაურები, ჯგოჩიშვილები, ჩოჩიშვილები, ოქროპირიძეები, თეგაძეები, ჩანათაძეები, კოჰაძეები, გოგჩიშვილები, თედეშვილები, ბაგაურები, ჯელიძეები, ელყანაშვილები, ბიგანაშვილები, ბედელურები, სადურები, ცხოვრებაშვილები, ზუბულურები, ხარებაშვილები და სხვ. (ქართველთა შორის); თუალაგოები, ზაზაგოვები, ხურიცოები, გოგჩიშვილები, გაგლოვები, სასაკოები, ვანგეები, გაბარეშვილები, ჯიგოვები, ბიგანოვები, აგაგები, კოკაეები, თედეები, ბაგაეები, ჯელიეები, ფარსთაოები, ელყანოები, ბიგლოეები, ზითაროვები, საზარდოეები, გლოეები, ბუკლოეები, სლანოები, ცხოვრებოები, თობილოები, ხაბარეშვილებ და სხვ. (ოსთა შორის).

ობიექტურობა მოითხოვს ითქვას, რომ თანამედროვე ქართველთა და ოსთა შუამდგენლობაში დვალური წარმომავლობის გვარების შეძლებისამებრ უცდომლად მოძიების ალ-

ბათობა შედარებით დიდია მაშინ, როდესაც: ა) საკუთრივ დეკლუთიან ან ნაფალარ მხარეებთან დაკავშირებული ამა თუ იმ ნათესაური კოლექტივის დეკლური წარმომავლობა გამჟღავნებულია მასზე მიმაგრებულ ეთნონიმურ საკუთარ სახელში (ეთნონიმოლოგიის) ან მისი სამოსახლო ადგილის აღნიშვნულ ეთნოტოპონიმში; ბ) ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ დანამდვილებით ნაფალარი რეგიონიდან თუ საკუთრივ დეკლუთიან გამოსულმა კონკრეტულმა გვარმა ან ამა თუ იმ ნათესაური კოლექტივის არსებობის ეპოქაში; გ) დეკლუთიან ან ნაფალარი მხარეებიდან გამოსული ცალკეული გვარების წარმომადგენლები დღემდე ინარჩუნებენ ცოდნას თავისი დეკლური წარმომავლობის შესახებ და აღნიშნულ გვარებს გარეშე დამკვირვებლებიც დეკლუბად თვლიან, მკვეთრად განასხვავებენ რა მათ ოსებისაგან; დ) ნაფალარი რაიონებიდან ან საკუთრივ დეკლუთიან გამოსული ნათესაური კოლექტივის წარმომადგენლებთან მართალია მოშლილია დეკლუბთან ტომობრივი თვითდენტიფიკაციის ტრადიცია, მაგრამ, სამაგიეროდ, ისინი შორს არიან იმ აზრისაგან, რომ ძირად ოსები და მტკიცედ იცავენ თავისი ქართული წარმომავლობის ვერსიას; ე) ეთნოგრაფიული მასალის ანალიზი გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ კონკრეტული გვარი დამატებით ნაფალარ რაიონში ან საკუთრივ დეკლუთში არის გაჩენილი და არა სხვაგანით იქ მოსული.

ცხადია, წინააღმდეგობის გათვალისწინებით ექვს არ შეიძლება ინვესტირება მხოლოდ ეთნონიმური გვარსახელების დეკლუბის, დეკლუბის, დეკლუბის, დეკლუბის და მისთანა დეკლური წარმომავლობა. რაც შეეხება შემოთმობილ სიაში ასახულ დანარჩენ გვარსახელებს, მათი მატარებლების ტომობრივი კუთვნილების დამამტკიცებელი უტყუარი საბუთე-

ბის მოპოვება საკმაოდ ჭირს, თუმცა ეს ნაკლებად ითქმის ქართლელი და რაჭველი კასრადების (ან ქასრადების) და იმერელი და ქართლელი ზაქიძეების შესახებ, რომელთა დეკლური ძირებზე არაერთი ეთნოგრაფიულ-ონომასტოკური ფაქტი მეტყველებს.

კასრადების გვარი ქართლში დოკუმენტურად ცნობილია XVII ს-დან. 1689 წლის ერთ დოკუმენტში მოიხსენიება ცხინვალელი მღვდელი იოსებ კასრადი. ქართლელი კასრადების სამკვიდრებელი ალაგებია სს. ქემერტი, კეხვი, ქურთა, ერგენი, ახალმენი, ქქ. ცხინვალი, ზაშური და გორი. ამასთანავე ქ. ქემერტის ერთ-ერთი უბანი „კასრადისი“ სახელწოდებას ატარებს, ხოლო იქ მდგარი დიდი კოშკი „კასრადის გოდოლა“ არის ნოდებულ². კასრადები ცერადებთან ერთად ითვლებიან ქ. ცხინვალის უძველეს მოსახლეებად³. რაც შეეხება რაჭველ კასრადებს (ან ქასრადებს), მათ უძველეს სამკვიდრებელ ადგილად მიჩნეულია ქვემო რაჭის ს. სამდელი (ან კლდისუბანი), სადაც, გადმოცემით, კასრადებს ეკუთვნოდათ კლდისუბნის (ან სამდელის) ციხე (ამ ციხის ეკლესიის ნანგრევებს დღესაც „ქასრულს“ ეძახიან. ხალხური თქმულებით, იამვილებთან მტრობის მიზეზით კასრადები აქედან ტყიბულში გადასახლებულან⁴.

გ. ლაზარაშვილის ეთნოგრაფიული ჩანაწერების მიხედვით, მეტადრე დიდი ლიხვის ხეობის შუაწელზე განსახლებული ქართველი კასრადების წინაპრნი დეკლუთიდან (კერძოდ კასრის ხევიდან) არიან მიგრირებულნი აღნიშნულ ხეობაში. ერთ-ერთი ოსი ინფორმატორისაგან მიღებული ცნობით, მიქელგაბრიელი (ოსურად მიქალგაბარია) გასწყრომა მის სახელზე კასრის ხევიმ არსებული ხატის მსახურს (შვილების უღირსი საქციელის გამო) და აუკრძალავს მისთვის კასრის ხევიმ ცხოვრება, რის შემდეგაც ხატისაგან შერისხული ეს კაცი საქართველოში გადმოსახლებულა, თუმცა არ მოუშლია კასრის ხევიმ სალოცავად სიარული. მოახალშენის ვინაობით

დაინტერესებულთა კითხვებზე, თუ საიდან იყო იგი წარმოშობით და სად დაიარბოდა ყოველწლიურად, ის პასუხობდა თურმე: „კასრიდან ვარ მეო“, რის გამოც მისთვის მიუციათ გვარი კასრადი. ამავე დროს, ავტორს მოჰყავს ს. ქემერტის სასოფლო საბჭოს თავმჯდომარის ნათქვამიც: „ამბობენ, რომ წინაპრები ოსები იყვნენ და აქ კასარადან გამოსახლდნენ“, თუმცა იქვე დასძენს, რომ ცხინვალში მცხოვრები კასრადების ოსებად მიჩნევა დღეს უკვე აღარავის მოუვა აზრად, ვინაიდან ისინი ხსენებული ქალაქის ყველაზე ძირძველ მკვიდრებად ითვლებიან და XVII ს-შიც მათი ქართველობა სრულიად უდავოა. დაბოლოს სწავლული გვაუწყებს, რომ კასრადეთა განშტოებას წარმოადგენდნენ ს. კეთისხევში მოსახლე ნასერადები, რასაც მოსდევს საძიებელი გვარის მოყვანა იმის საუკეთესო მაგალითად, თუ როგორ ხდებოდა საქართველოში XVII ს-ის წინა რეალური გადმოსახლებულ ოსთა ნაწილის ქართველებში გათქვეფა⁵.

მართალია, გ. ლაზარაშვილის მიერ გამოშვებული მასალა საძიებელი გვარის წინაპრებს ცალკედ წარმოაჩენს ოსებად, ხოლო მათი დეკლური წარმომავლობის შესახებ არავითარ მინიშნებას არ შეიცავს, მაგრამ ეს გარემოება თავისთავად არ იძლევა კასრადეთა ტომობრივი კუთვნილების საკითხზე ნაქარვეი დასკვნების გაკეთების უფლებას, ვინაიდან, ჯერ ერთი, ადვილი შესაძლებელია, რომ კასრადეთა უსათუოდ ოსებად გააზრების ტრადიციას იმ დროიდან ჩაჰყროდა საფუძველი, რა დროიდანაც საბოლოოდ ირანიზირებული პირიქითი დეკლუბის ხსენება უკვე ცალსახად ქმნიდა ოსეთის შემადგენელი ერთ-ერთი კუთხის ასოციაციას და შესაბამისად, კასრისხევიდან გადმოსახლებული ნებისმიერი მიგრანტიც ოსად ინათლებოდა და, მეორეც, ჩვენს განკარგულებაშია კასრადეთა დეკლური წარმომავლობის დამამტკიცებელი შემდეგი ცნობაც: „პირტიმოს ვეტყვით, კი ვეძა იცის, ვეძას დელე ჩამოუდის... ჯიხვებს ძალიან უყვარს-ყე ვეძა: იმის დასა-

ლევად სურვილი მორეკავს-ყე, კასრიდან მოდიან დეკლუბები... ერთი კასრადი იყო თურმე დეკლი, სულ გააწყო-ყე ჯიხვები. ავად რომ გახდა გამოუთქვას ლექსი:

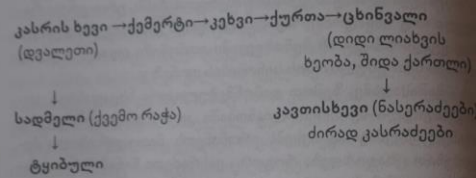
„ავადმყოფობა გავიგეთ მონადირე კასრადისაო, მთაში აღარ დადგა ჯიხვი, ყველა ჩამოვიდა ძირსაო!“

როგორც მოტანილი ამონაწერიდან ჩანს, ერთ-ერთი რაჭველი ინფორმატორი რაჭაში მცხოვრებ კასრადებს დეკლუბად გვაცნობს და ამ შემთხვევაში ეთნონიმი დეკლი სულაც არ ჩანს ხმარებული ოსის სინონიმის დონეზე.

მასასადავმე, ზემოთ დამოწმებული ორი სხვადასხვა ეთნოგრაფიული წყარო მთლიანობაში კი არ ეწინააღმდეგება, არამედ მშვენივრად ავსებს ერთმანეთს. მათი ფრთხილი შეჯერებით ცხადი ხდება როგორც კასრადეთა წინაპრების კასრის ხევიდან მოსულობა და თავად გვარსახელ კასრადის ტოპონიმ კასრიდან მომდინარეობა (მდრ. ანლოგიური გაფორმების ტოპონიმიური გვარსახელები: ნარაიძე, ურეკაძე, ნეველიძე, კოშკაძე და ა. შ.), ისე საძიებელი გვარის წარმომადგენელთა დეკლური წარმომავლობა და მათი მცდარი შერაცხვის გვიანდელი პრაქტიკის ისტორიული მოტივაცია.

სამწუხაროდ, კასრადეთა წინაპრების დეკლუთიდან ტრანსმიგრაციის დროის ზუსტად დადგენა ძალზე ჭირს. ბოლომდე ნათელი არაა ისიც, თუ მაინც რომელ რეგიონში მოხდა მათი დეკლუბიური დამკვიდრება ქართლში თუ რაჭაში. თუმცა მთელი რიგი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეალები (კასრადეთა გვარის გააზრების ტრადიცია ქემერტისა და ცხინვალის უძველეს მოსახლეებად; ქართლელ კასრადეთა მიგრაციული თავგადასავლის საკითხებში ე. წ. ჩრდილოელი ოსების კომპეტენტურობა; კასრადეთა წარმომადგენელი კასრის ხევიდან პირდაპირ დიდი ლიხვის ხეობაში გადმოსახლებული პირის ჩამომავლებად) ძალაურებურად გვაფიქრებინებს, რომ კასრადეთა წინაპრების კასრის ხევიდან ტრანსმიგრაციის სადღაც XV-XVI სს-ში უნდა პქონოდა ადგილი და მათი პირ-

ქელსაცხოვრის კავკასიონის მთავარ ქედს გადმოღმა აღბაღი დიდი ლიხვის ხეობა უნდა ყოფილიყო, საიდანაც ხსენებული გვარის წამატი შემდეგ რაჭაში უნდა გადასახლებულიყო. ამ დეზად, კასრატეთა (ან ქასრატეთა) ადგილგადანაცვლების სურათი პუნქტობრივად ასე აღსდგება:

ხაჩიძე ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული ქართული გვარსახელია, რომელიც დოკუმენტურად ცნობილია XVIII ს. ის II ნახევრიდან. 1775 და 1793 წწ. დათარიღებულ საბუთებში ის ფიგურირებს ხაჩიურის ფორმით¹. ხაჩიძეთა სამოსახლო ალაგებია იმერეთის, ქართლის და თორის სოფლები: ნაქვი (ან ნაქვა), ურთხვა, აბისისთავი, ბიჯნისი, ნაცარგორა, ოძისი, ცხრაშუხა, აგარა, ალი, წრომი, აფისი, ახალშენი, ზემო ოსიანური, ზნისხევი, ბრილი, ბულბულის ციხე, ბელაურა, გვერდისუბანი, გომი, დუმატხოვი, ზეკოტა, თავგუთი, ჩუმათელეთი, კოდვარდის უბანი, ლოპანი, მიწობი, ნაბახტევი, პატარა სატყევე, ტაშისკარი, ტეზერი, ცივწყარო, ქაშვითი, ქეშხეთი, ქინძათი, ყიფიანთუბანი, ბრონა, დაბა: დ. სურამი, ქ. ხაშური, გორი, თბილისი და ა. შ. ამათგან, ხაჩიძეები განსაკუთრებით მრავლად ცხოვრობენ იმერეთის ს. ნაქვაში და ქართლის სს. ურთხვაში, ბიჯნისში, ნაცარგორაში, ოძისში (ფრონეს ხეობა), ცხრაშუხაში, რომელთა შორის უკანასკნელი სამი სოფლის ცალკეული უბნები ხაჩიძეების სახელწოდებას ატარებს. საინტერესოა, რომ ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით თუშეთის ს. შენაქოში მკვიდრი თუში ხაჩიძეებიც იმერეთიდან მოსულნი იყვნენ და იმერელ ხაჩიძეებს ენათესავებოდა².

თის ს. შენაქოში მკვიდრი თუში ხაჩიძეებიც იმერეთიდან მოსულნი იყვნენ და იმერელ ხაჩიძეებს ენათესავებოდა².

გვარსახელს ხაჩიძეს, ისევე როგორც ხაჩიშვილს, ხაჩიშვილს პიროვნული სახელი ხაჩი უდევს საფუძვლად, რომელთაც საგულისხმო ანთროპომორფიკული მოცემებია სავსე. ხაჩი, ხაჩი-ის, თუშური ხაჩი-ს და მერულელი ხაჩი-ს სახით³. მეტად ნიშანდობლივია ხაჩ/ჰაჩ ძირიანი ტოპონიმებიც (ხაჩეში – სვანეთში; ხაჩაურთა, ჰაჩის სოფელი, ჰაჩის ხევი – თუშეთში⁴; ჰაჩის წვერები – ხევი)⁵, რომელნიც უპირატესად საქართველოს მთის კუთხეებში გვხვდება. საყურადღებოა, რომ სვანურად ჰაჩა ნიშნავს გაცვეთას, გაცვეთილს, ზრიოც ადგილს. ქიზიყში ჰაჩი ეწოდება ჩოგანს, თავიანჯოხს (აქედანაა ხაჩაობა/ჰაჩაობა – საბავშვო თამაშობაა ერთგვარი). იმერეთში გვაქვს დიალექტური ტერმინი ხაჩიხი – („ხუროების იარაღი“), ფშავეში ხაჩანა (-ცუდად ნაქსოვი უბეში შალი), ხოლო ლეჩხუმში ხაჩირო ვენახი (-ძელებური ვენახი)⁶.

ხაჩიძეთა ვინაობის საკითხით თავის დროზე ნ. ბერძენიშვილიც დაინტერესდა, რომელიც თორის წყლის ხეობაში მოგზაურობის დღიურებში მოკლედ შენიშნავს: „ვიდრე ძეგლს (იგულისხმება კიმოთისმანის ეკლესია – ვ. ი.) ვათვალიერებდით ჩვენთან ვინმე ხაჩიძე მოვდა, აქვე დაბელი კოლმურენი. მათი გვარის (ხაჩიძეთა) საიდუმლოსუბოა ვკითხე. „ჰაჩაჩე-მისაგან გამიგია, რომ ძირი ხატის მოსალოცავად ის წარას (ვ. ი. დვალეთს – ნ. ბ.) დადიოდა; ჩვენი წინაპარი ძველ დროსვე მოსულა ქართლში, ნაქვა და ბიჯნის სახლებულან სურამის თავზე, შემდეგ ზოგი ხეობაში ჩამოსულა, ზოგი აქვე დარჩენილა. აქ დაბაში, ყველა მოსულა ქართლიდან (თე-დიანელი, მესხიძე, ლომიძე) და ვინ იცის საიდან“⁷.

საძიებელი გვარის საიდუმლოსუბობისა და ტომობრივი კუთვნილების შესახებ არანაკლებ საგულისხმო ინფორმაციას ვეძებულობთ ხაშურსა და თბილისში მცხოვრები ხაჩიძეებისა-

გან, რომელთა მტკიცებით, ხაჩიძეთა წინაპრები წამოსულან დვალეთის სოფელ წარადან. პირველად დასახლებულან იმერეთში, ხარაგაულის რაიონის ს. ნაქვაში, საიდანაც მათი წამატი შემდეგ დამკვიდრებულა ქართლში, ხაშურის რაიონის სს. ურთხვაში და ბიჯნისში, ხოლო აქედან ხაჩიძეები ქართლის სხვა სოფლებშიც გავრცელებულან. ს. ნაქვაში მათი დედასახლება დიდა ხნის წინ მომხდარა. წარა ეხლა ოსეთს ეკუთვნის, მაგრამ ხაჩიძეებს არაფერი აქვთ საერთო ოსებთან. ისინი ქართველებია, ტომად დვალეები⁸.

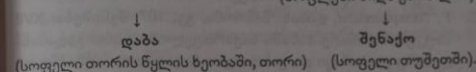
როგორც ზემოთ დამოწმებული მასალის შეჯერებიდან ჩანს, ხაჩიძეთა გვარის წარმომადგენლებთან არა მარტო შემონახულია ცოდნა მათი დვალეთიდან მოსულობის შესახებ, არამედ დაცულია დვალეთთან ტომობრივი თვითიდენტიფიკაციის ტრადიცია, რაც სრულიად ააშკარავებს ხაჩიძეთა დვალური წარმომავლობის ფაქტს.

საინტერესოა, რომ 1841 წლის ერთ-ერთ რუსულ საბუთში მოხსენიება დვალეთში (კერძოდ მამისონის წყლის ხეობაში) ლოკალიზებული ს. თიბის მკვიდრი ვინმე სოზა ხაჩიშვილი⁹. საესებით შესაძლებელია, რომ კონკრეტულ შემთხვევაში დვალური წარმომავლობის ქართველ ხაჩიძეთა იმიერკავკასიელ თანამოგვარესთან გვევლინდეს საქმე, თუმცა ამ უკანასკნელის პრეტენზია ს. თიბის (და არა წარას) მოსახლედ აღნიშნულ მტკიცებას მაინც სათუთს ხდის. ასევე ძნელია დაბეჯითებით რაიმეს თქმა ქართულ ხაჩიძესთან ე. წ. ჩრდილოელ ოსებთან დამოწმებული გვარსახელის – ხაჩიას (хачи́та/хачи́евы) მიმართების შესახებ.

მართალია, ხაჩიძეთა წინაპრების დვალეთიდან იმერეთში გადმოსახლების დროის ზუსტად ჩვენება ერთობ ჭირს, მაგრამ ქართლის სანახებში საძიებელი გვარის XVIII საუკუნისათვის დანამდვილებით ცხოვრებისა და დვალეთთან მისი იდეოლოგიური კავშირების გვიანობამდე შენარჩუნების ფაქტები გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენთვის საინტერესო მიგრაცი-

ულ მოვლენასაც სადღაც XV-XVI საუკუნეებში უნდა ჰქონოდა ადგილი. ამასთან, უყოყმანოდ შეიძლება იმის თქმაც, რომ ხაჩიძეთა მხრიდან თავისი ქართველობისა და ტომად დვალეობის მიჩნევა დვალთა ოდინდელი ეთნოკულტურული კუთვნილების უთვალსაზრისოდ გამოხატულებია.

ხაჩიძეთა ადგილგადანაცვლების სურათი პუნქტობრივად შემდეგნაირად აღდგება: წარა (სოფელი და ხევი დვალეთში) → ნაქვა (სოფელი ძირულას ხეობაში, ისტორიული ხე-ფინის ხევი, იმერეთში) → ურთხვა, ბიჯნისი (სოფლები შიდა ქართლში) → სურამი, ოძისი, ნაცარგორა, ცხრაშუხა და ა. შ. (სოფლები შიდა ქართლში)

ამრიგად, ჩატარებული კვლევის შედეგები თვალნათლივ ცხადყოფს, რომ თანამედროვე ქართველთა შორის დვალური წარმომავლობის გვარების მიკვლევის ამოცანა რიგ შემთხვევებში საკმაოდ იოლად წყდება, რაც ბუნებრივად აღძრავს ამ მიმართულებით სამეცნიერო მუშაობის ცდუნებას და კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს დვალთა ეთნიკური ვინაობისა და დვალეობის შესწავლის აუცილებლობაში. ეს მიზანი განხორციელებულია მრავალწლიანი მუშაობის შედეგად შექმნილ ჩემს ვრცელ მონოგრაფიაში დვალეთისა და დვალეობის შესახებ, რომლის ნაწილს ეს სტატია წარმოადგენს.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. 1668 წ. ნიგინ მიცემული გიორგი მაჩაბლის მიერ ზაალ დავითისშვილისადმი, „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბ., 1940, გვ. 66.
2. ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიხვის ხეობაში, თბ., 1984, გვ. 82, 87.
3. Г. Лазарашвили, О времени переселения осетин в Грузию, ж. «Советская этнография», 1966, №2, стр. 107.
4. თ. ბერაძე, რაჭა, თბ., 1983, გვ. 94-97.
5. Г. Лазарашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 107; შენიშვნა: XVII საუკუნის წინარე ხანაში საქართველოში ოსთა გადასახლებებზე ლაპარაკი და კასრადეთა მავალითი აღნიშნული პროცესის ილუსტრირების მცდელობა ძნელად შესაძლებელია, ვინაიდან ოსები საქართველოში გადასახლებას იწყებენ XVII საუკუნის დამდეგიდან.
6. მასალები საქართველოს შინაშენეულობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის, ივ. ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით, ტ. V, თბ., 1992, გვ. 134-135.
7. არზა მამუკა ხაჩიურისა სამართლის მიცემაზე ერეკლე II-ის ოქმით, „ქართული სამართლის ძეგლები“ (ქვემოთ ქსდ), ტ. XII, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1981, გვ. 276; მედიატორთა განჩინება იესე და სულხან თაქთაქიშვილების გაყრის საქმეზე, ქსდ, ტ. V, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1974, გვ. 596.
8. ვალ. ითონიშვილის ეთნოგრაფიული დღიურების თანახმად, თუში ხაჩიძეები იმერეთიდან თუშეთის სოფელ შენაქოში გადმოსახლებულან. „ორი ძმა ყოფილა გადმოსული. ერთი სოფ. ფარსმაში დასახლებულა, მეორე სოფ. შენაქოში. პირველ ძმამ ზოდიან ომაიძეები (ომიანი), მეორეზე კი ხაჩიძეები, რომელთა დანაყოფების სახელწოდებებია: ჯიჯურნიანი (ჯიჯურნიანი), შიოიანი, კუსუანი, იაკობიანი,

- თორღვანი, ცოგინი (ვალ. ითონიშვილი, თუშეთის ეთნოგრაფიული მასალები, 1973, რეკული I, გვ. 1-2).
9. ალ. ლლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, ანთროპონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1967, გვ. 155.
 10. გ. კურდღელიძე, თუშეთი, თბ., 1983, გვ. 125, 127.
 11. ვალ. ითონიშვილი, ხევის ტოპონიმები, თბ., 1971, გვ. 40-41.
 12. თ. მიხუანი, სვანი და სვანეთი ტერმინთა ეტიმოლოგიისათვის, კრებულში: „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, თბ., 1993, გვ. 466; ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984, გვ. 742, 768; ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII, თბ., 1964, გვ. 1358.
 13. ბ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964, გვ. 235.
 14. ცნობა მოგვანოდა თბილისელმა თენგიზ ხაჩიძემ (25.04.1993 წ.).
 15. История Юго-осетии в документах и материалах, т. II, сост. И. Н. Цховребова, Сталинир, 1960, стр. 433.

3. დავალებისა და დვალეთის საკითხისათვის

დავლები (ძველი ორთგრაფიით „დვალნი“//„დვალნი“) კავკასიონის მთიანეთში ქედის ცენტრალური ნაწილის ძველიაშვილ მკვიდარი ნაშრომდენდენ, რომელიც თავისი ისტორიული პედიით ათასწლეულების მანძილზე მჭიდროდ და ცალკეოდ იყვნენ დაკავშირებული ქართველებთან, ხოლო XIV ს-ის შემდგომ ხანაში უკვე კავკასიონის მთიანეთში ინფილტრირებულ ოსებთანაც. ამ უაღრესად თვითმყოფადი და არც თუ მცირერიცხოვანი ტომის ძირითადი სამოსახლო მხარე - დვალეთი (ძვ. ორთა: „დვალეთი“//„დვალეთი“), ვითარცა შორეული ნაწილიდან (ძვ. ნ. IV ს-დან სსც) ქართული სახელმწიფოს ერთ-ერთ „ნაპირის ალაგად“ ქვეყნად და ეკლესიურად ნიჭიერის საეპისკოპოსოში V ს-დან შემავალი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ქვეყანა, თავდაპირველად მთლიანად კავკასიონის მთიანეთსა და გვერდით ქედებს შორის დოკალიზდებოდა და ამდამად ე. წ. „მრდილეთი ოსეთის რესპუბლიკის“ საზღვრებში მოქცეულ 500 კმ²-მდე ფართობის მინა-წყალს მოიცავდა, რომელიც რუსულ ენაზე გამოცემულ სამეცნიერო თუ პოპულარულ ლიტერატურაში არაიშვიათად ზოგადად „ნარა-მამისონის ქვაბულის“ (Наро-Мамисонская котловина) ან უბრალოდ „Туалетия“-ს სახელწოდებით ფიგურირებს. მდ. თერგის მარცხენა შენაკადის - არდონის სათავეებიდან დაბა ბერონამდე (სხვა ცნობით კი დაბა ნუზალამდე ან დაბა მიზურამდე) გადაჭიმულ და ექვსი უმთავრესი ხევისაგან (1. ზაბა, 2. ნარა, 3. ზამაგა, 4. ზოგო, 5. ფელე, 6. კასრი) შენითებულ სხენებულ კუთხეს, რომელსაც აქ მოგვიანებით შემოიხზნულა ოსებმა „თუალთა“ („Туалт“) ან „თუალგომი“ („Туалгом“) შეარქვეს, პირობითად შეიძლება ბუდე დვალეთი ეფუძნოდეთ, ვინაიდან გარკვეული ქრონოლოგიური პერიოდებიდან დვალეთის ქვეყნისათვის ნამდვილად არ ყოფილა

უცხო როგორც საგრძნობი ტერიტორიული გაფართოების (კერძოდ, დიდი ლიხვისა და თერგის ხეობათა მდებარეობის მონაკვეთებზე განვრცობის), ისე თანდათანობით დაფართოებისა და სამ ურთიერთმიმდინარე ურთულად (1. საკუთრივ დვალეთად, 2. თრუსოდ და 3. მაღრან-დვალეთად) დაწინაურების ტენდენცია. ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, შეპირობებული იყო ცენტრალური კავკასიონის ჩვენთვის საინტერესო სექტორში საუკუნეების მანძილზე მიმდინარე რთული ეთნოგრაფიული, ეთნოკულტურული და ეთნოპოლიტიკური პროცესებით, რომელთა განიზომიერი შედეგია ერთი მხრივ დვალთა ინტენსიური ქართუნიზაცია და საქართველოს სხვადასხვა მხარეებში მასობრივი მიგრაციის კვალობაზე მათი უმეტესწილად შერწყმა ადგილობრივ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებთან (ქართლებთან, მოხვედებთან, რაჭველებთან, იმერლებთან და სხვ.), ხოლო მეორე მხრივ საკუთრივ დვალეთში რიცხობრივ უმცირესობაში აღმოჩენილ დვალთა აზი-მილაცია იქ მტკიცედ დამკვიდრებულ ირანულენოვან ოსთაგან (XV-XVIII სს.), აგრეთვე ადმინისტრაციულად საქართველოს შემადგენლობაში XIX ს-მდე დარჩენილი ბუდე დვალეთის აბსორცია ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოსეთის მიერ და საბოლოო ანგარიშით, ფართოდ გაგებული დვალეთის ოდინდელი მინა-წყლის განაწილება საქართველოსა და ოსეთს (ოს. «Прм/Ирыстон») შორის.

უთუოდ მოუწევიათ ამდგომარ მსვლელობის მანძილზე ბელა ის ფაქტი, რომ მოლოდინიდან მინარსობრივი გადასხვაფერებისა და ნაწილობრივი დეტონიზირების მიუხედავად საუკუნეების სიღრმიდან აქამომდე მოღწეულმა ცნებებმა დვალმა და დვალეთმა ყველაზე ღრმა კვალი სწორედ საქართველოსა და ოსეთის ონომასტიკონსა და ქართულ ლექსიკას დაამრჩია, ხოლო დვალეთისა და დვალეთის შესახებ მეტ-ნაკლებად პოზიტიური ცოდნაც მხოლოდ აღნიშნულ ქვეყნებში იქნა დაუნჯებელი.

[illegible]

ლი ტერმინი დედალიაური, რომელსაც დედალთა საჯაროებულო-
დან გამოთხოვილ ქალთა მისამართით იყენებენ?

ဥပမာအားဖြင့် မြောက်ပိုင်းဒေသများတွင် အိမ်ထောင်ရေးနှင့် အိမ်ထောင်ရေးနှင့် ပတ်သက်သည့် အချက်အလက်များကို အသေးစိတ်စစ်ဆေးနိုင်ရန် လိုအပ်ပါသည်။

პის შემადგენლობაში გულისხმობს, ხოლო ზოგიერთი მითუ-
ლი და რატეული მთხრობელი დევას ზოგადად ყარაღის, გაყ-
ჩაჩელებული ოსის ან ზარეგს, პენცერას მინიშნულობით ზმარ-
რობს (მგრა: დეფინიონიზიზიკის ანალიგური შემხმევევენი.
აფხაზი (ბესურ)=ფიციხი, ყოჩადი; ავღანი (ქიზიხ)=აფხა-
კი; აღანი (მეგრ)=ყოჩადი, აღალი, პატკოსანი; აბდული
(გურ)=სულდანი. ა. შ.), მათი მეორე ნაწილი ეხლაც მკვეთრ
ზღვარს ავლებს დეალებს და ოსებს შორის, უყოყმანოდ
მთუთილითა და პირველთა ტომობრივ ინდივიდუალობაზე ან
ქართული ეთნოსისადმი კოფიციენტებზე (sic).

აღბათ შემთხვევითი არაა ქართულ ბოტანიკურ ნომენ-
კლატურაში სახელწოდება დვალურას (აჭარ. დვალური

მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარე მატიტულებერთა ოჯახისა; Polygonum historta) დამონებავს, რომელიც შესაძლებელია სწორედ ტომკინი დვალეთისაგან მომდინარეობდეს (დმრ.: ლობიოს ჯიშის სახელწოდება წილენიანა-ტომკინი). წილენიანაგან; ეაზის ჯიშის სახელწოდება ნოზანური-ტომკინი. ნოზანურიც და ა. შ.) ან პირიქით, თავად იყოს იმავე დვალეთის მანამრელებელი შრ.: თელა→თელავე; ნოორი→ნეორი, მუზა→მუზრანი და ა. შ.).

არანაკლებ რელიგიური სახევა ჰოვცეს დეალებმა და
დავითმა ორ უმთავრეს ეთნოლინგვისტურ ჯგუფად-რე-
ზად (ირელებად) და დიგორებად (დიგორელებად) ან როგორ-
ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია მიღებული, ირონებად (ან
ირონელებად: ироны/пронцы) და დიგორელებად (дигоры)
დანაწევრებულ თანამედროვე ოსთა (თვითსახელწოდება ир-
ონ, დიგორი) (ბოლო-ეთნო-ანთროპომიშიში.

ლეთი) ან თუალგომად (ოს. Tualgom=თუალგის ნეკი; რუს. Тальское ущелье) არის სახელდებული, ხოლო ამ მთიან მხარე

მცხოვრებ ოს-ირონთა ლოკალური ეთნოპარციალური ჯგუფის წარმომადგენლები თუალეზად (ოს. *Туаляг=туалей*) იწოდებიან, რაშიც ძნელი არაა ქართული დვალის (დუალის) და დვალეთის (დუალეთის) შესატყვისი, ოღონდ ოსურ ყაიდაზე დვალეთის (დუალეთის) ეგზონიმების დანახვა. ამგვარებული (ასიმილირებული) ეგზონიმების დანახვა, ასთან, დვალთა ერთი ნაწილის ოსებში გათქვეფის შემდეგ, ჯერ გასვლულ დვალეზებზე, მერმე კი თუალგომელ ოსებზე მიმაგრებული და ოსური ეთნონიმის ცნებად ქცეული თუალი ეთნოგრაფიული მასალის თანახმად დაახლოებით ისეთივე ტაქსონომიური რანგის შიდაეთნიკურ დანაყოფს ფარავს ოსი ხალხის შემადგენლობაში, როგორსაც, მაგალითად, ალაგირელი (ოს. *Уалладжирაг*). ქურთათელი (*Курттатаг*), დიგორელი (*Дыгурон*), კუდაროელი (*Кудайраг*), ჯავისხეველი (*Джаухомаг*) და სხვ. ცხადია, ეთნონიმ დვალ-თუალის მონაწილეობით არის წარმოქმნილი ანინდელი ოსეთ-ირისთონის ტერიტორიაზე ფიქსირებული ისეთი ტოპონიმებიც, როგორიცაა: *Туалты алаг*, *Туалтж*, *Туалты ком*, *туалагон*, *Туалци ком* და *Дуалер*.

უთუოდ საინტერესოა რაქის ტერიტორიაზე (კერძოდ, კუდაროს ხეობაში) უპირატესად ნარა-მამისონის ქვაბულიდან (ე. ი. ოს. თუალგომიდან) მიგრირებულ და რაჭველთა მიერ დვალეთის ოსებად შერაცხილ ოს-ირონთა მეორე კუთხური თვითსახელწოდების დონეზე იმავე თუალის (*туаляг*) გამოყენებაც კუდაროელის (ოს. *Кудайраг=კუდაროელი*) გვერდით, აგრეთვე, ე. წ. ჩრდილოელ ოსთა ანთროპონიმიულ სექტორში ტერმინ თუალაგისგანვე წარმომდგარი გვარსახელების თუალაგთას (ოს. *Туалягтә/Туаляговы*; შდრ. ქართული დვალი, დვალაძე, დვალიძე, დვალიშვილი) დადასტურება სხვა ტოპონიმიური თუ ეთნონიმიური გვარსახელების (მაგ.: *Дугур/Дугуровы=ეთნონ. Дугур; Кургттата/куртавы=ტოპონ. Кургттат* და სხვა) პარალელურად.

უდავოდ ფასეულია ის ფაქტიც, რომ მაღრან-დვალეთი ე. წ. სამხრეთელ ოსებთან ცნობილია ურსთუალთას (ოს. *Урстуалтә=თეთრი თუალეზი/Белые Туалыны ან თეთრი თუალეთი/Белая Туалетия*) სახელწოდებით, ხოლო ოსურ ზეპირსიტყვიერებაში თავს იჩენს ერთი საგულისხმო ოპოზიციური წყვილი შესაბამისად, ურსთუალთისა და თუალგომის მოსახლეობის აღმნიშვნელი ტერმინების ურსთუალაგის-ს (ოს. *Урстуаляг=თეთრი თუალი/Белый туален*) და საუთუალაგის (ოს. *Саутуаляг=შავი თუალი/Черный туален*) სახით, რაც საკუთრივ დვალთა შორის წარსულში მიღებული ან მათი მისამართით ხმარებული ქართული ეთნოტოპონიმიური დუბლეტის: თეთრი დვალი – შავი დვალი-ს და თეთრი დვალეთი – შავი დვალეთის-ს გვიანდელი ოსური ონიმური კალკი ჩანს.

შემთხვევითი არაა ის გარემოებაც, რომ ნარა-მამისონის ქვაბულის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში მცხოვრებ ოს-თუალთათვის დამახასიათებელი და ენათმეცნიერულ ლიტერატურაში ოსური ენის ირონული (-აღმოსავლეთოსური) დიალექტის თუალური კილოვარის (*туалыский говор*) სახელწოდებით ცნობილი მეტყველებაც აშკარად ფონეტიკურ სიახლოვეს ამჟღავნებს დიდი ლიახის ხეობის და ზემო ნელზე განსახლებულ სამხრეთელ ოსთა (კერძოდ ჯავისხეველთა) შორის გავრცელებულ ე. წ. ჯავურ კილოსთან (*джавское наречие*), რაც შესაძლოა სწორედ ოსურ-დვალური ეთნოსიმბიოზის ოდინდელი არსებობისა და მისი ტერიტორიული განთავსების მანძილზე ლინგვისტურ რეგინისცენციად იმსახურებდეს აღქმას.

დვალეთის და ოსეთის ისტორიულ-გეოგრაფიულ ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით ძალზე სიმპტომატურია ბუდე დვალეთის (ოს. თუალგომის) მეზობელი ოსური თემისათვის შერქმეული სახელწოდება ალაგირის (ოს. *Уалладж*

жир; ქართ. წაღრ, ვალაგირი, რუს. Алагир) უაღრესად გამჭვირვალე ეტიმოლოგია (*Уалладжир: (უხეში)+ Ир (ოსეთი) ტრადიციული ეტიმოლოგია (Уалладжир: (უხეში)+ Ир (ოსეთი) ტრადიციული ეტიმოლოგია*) და ოსეთის ტოპონიმიური ელემენტების და-
ლაგირის (ოს. *Далладжир: адалаг (ქვემო)+ Ир (ოსეთი) = ქვემო ოსეთი*) შემთავაზება, საიდანაც ლოკალურად გამოიყოფა ნარა-მამისონის (ე. ი. ოსეთის) სამხრეთით ათავსებდნენ და მამასადაშე, ბუდე დვალეთის გააზრებას ოსეთ-ირისთონის შემადგენელ ნაწილად მათთან წინ უსწრებდა ხსენებული ქვეყნების ტერიტორიული ურთიერთგამიჯვნის ტრადიცია.

დაბოლოს, საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ის დეტალები, რომ ჩრდილოელი ოსები სამხრეთელ ოსებს ზოგადად *კუდაროელებს* (ოს. *Кудайраг=კუდარენ*), უფრო იშვიათად კი (*ხუ-საირაგებს* ოს. *Хусайраг = სამხრეთელი*) ეძახიან, თუმცა ზოგიერთი მათგანი (კერძოდ ალაგირელ რესპოდენტთა მცირე ნაწილი) კუდაროელებად სახელდებათ თავის სამხრეთელ თანამოძმეებს თუალეზსაც უწოდებს ამ უკანასკნელთა უმრავლესობის თუალგომიდან გადმოსახლებულად მიჩნევის საფუძველზე. ცხადია, ამდგომარ ინფორმაცია სერიოზულ დაბნეულობას უწყობს ხელს, ვინაიდან, ჯერ ერთი, უკლებლივ ყველა სამხრეთელი ოსის კუდაროელად ან თუალად გამოცხადება ისეთივე მიუტევებელი შეცდომაა, როგორც, მაგალითად, მათი სახელდება უსათუოდ ქურთათელად, თაგაურელად ან ალაგირელად მეორეც, თავად ოსი-თუალეზის შეხედულებით მათი განსახლების რაიონი მარტოოდენ თუალგომის 11 უმთავრესი ხეობი (გურკუმთაქომი, ფალაგაქომი, ზაყაგაქომი, ზრუგაქომი, ცმაგაქომი, უარნგაქომი, ადაიქომი, ნარქომი, კასარაგაქომი, მამისონქომი, ჯანათიქომი) იფარგლება და არ ვრცელდება კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის სამხრეთ კალთაზე; მაგრამ ესოდენ თვალშისაცემი ხარვეზების მიუხედავად ე. წ. სამხრეთელ ოსთა თუალეზად

წარმოჩენის მოტივი ჩვენთვის მაინც სრულიად გასაგებია, რამეთუ სამხრეთელ ოსთა საერთო მასაში თუალგომიდან გადმოსახლებულ ნათესაურ კოლექტივთა საკმაოდ დიდ ზეგარით წილს წამდგომად ვერაფერს ვხედავთ.

ფიქტობით, ყოველივე წინთქმულის გათვალისწინებით ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს იმაზე, რომ საჭრთველთა და ოსეთის ისტორიაში მეტ-ნაკლებად „წილდებულ“ დვალთა ეთნიკური ენაობის, მათი ეთნოგეოგრაფიის თუ ეთნოტრანსფორმაციის და დვალეთის ისტორიული გეოგრაფიის პრობლემების გამოწვევითი დამუშავება ქართული და ოსი ხალხების მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის კვლევის, უწინარეს ყოვლისა კი ცენტრალური საჭრთველის ჩრდილოეთ სექტორში (ე. ი. ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აოს“ ტერიტორიაზე და ზოგიერთ მიმდებარე რეგიონში) ოსთა გადმოსახლების ჯერაც სადისკუსიო საკითხში ზუსტი ორიენტაციის აუცილებელი წინაპირობაა.

გამოთქმულ აზრს ალბათ განამტკიცებს, ის გარემოებაც, რომ დვალეზი ნარა-მამისონის ქვაბულის (ე. ი. ბუდე დვალეთის მინა-წყლის) გარდა დიდი და პატარა ლიახის, პირქითი არაგვის (მერმინდელი თერგის), ჯეჯორისა და ქანის ხეობების სათავეების საკმაოდ ძირძველ მკვიდრთა წარმომადგენლები და ქართიზაციის ოპიკაში ნაადრევად ჩართვის კვალობაზე ეთნოკულტურულად ქართველ მთიელთა მასის ავსებდნენ მოხვედრის (უწინდელი წინარების), ბადელების, ცხავეატელების, გუდამაყურელების, ქართალელების, ფხოველების, თუშების, თიანეთების და სვანების გვერდით. მათგან სანახევროდ ან თითქმის მთლიანად დაცლილ ხსენებულ ხეობებში კი გვიანფეოდალურ ხანაში (XVII-XVIII სს-ში) დაშენებას იწყებენ ერთი მხრივ ბუდე დვალეთიდან (ოს. თუალგომიდან) გადმოსული და XV-XVI სს-ში იქ აქტიურად მიმდინარე ირანიზაციის პროცესის შედეგად ოს-ირონთა საერთო მასაში უკვე თუალეზის სახელწოდებით ინკორპორირებული დვალეზი

(ი.ე. დეალეფილი ოსები) ან გაოსების ზღურბლთან მდგომარეობა თანამეტოპეში, ხოლო მეორე მხრივ, „ნატურალური ოს-ირონთა“ (ძირითადად ქუთათელთა, ალაგირელთა და თს-გაურელთა) მოზრდილი პარტიები საკუთრივ ბუდე დეალეთში მცხოვრები იმ ოს-ირონების ჩათვლით, რომელთაც ნარ-მამოსონის ქვაბულში შერწყმა-შედუღების საფუძველზე საბოლოო ანგარიშით ასევე თუალეზად ნოდებული თუალგომელი ოსების (//ბუდე დეალეთის ოსების) ლოკალური ეთნოტერიტორიული ჯგუფი მოგვცეს თანამედროვე ოსი ხალხის შემადგენლობაში. ცხადია, თუალგომელ დეალთა აკულტურაციის ისედაც „მდიდარი გამოცდილები“ მქონე ოს-ირონებს სულაც არ გასჭირვებიათ თავიანთ ახალ საბინადრო რეგიონში კანტიკუნტად შემორჩენილი დეალური მოსახლეობის ნაშთების ასიმილაცია ან მამა-პაპისეული ადგილ-საცხოვრისიდან მათი მეთოდური დეპორტაცია. თუმცა, ეთნიკური ვითარების ესოდენ მკვეთრად შეცვლისა და დეალეზის საბოლოოდ გადაოსების (უპირატესად კი ე. წ. თუალეზად ტრანსფორმაციის) პირობებში ქართველთა ერთმა ნაწილმა (პირველ რიგში კი დეალთა საცხოვრისის მომიჯნავე მთიელობამ) კვლავაც განაგრძო ტერმინ დუალი-ს (დვალი-ს) ტრადიციული მისამართით გამოყენება, ოღონდ ამჯერად უკვე ნადვალარი ტერიტორიის ახალ მოხინაღრებთან (-ირანულენოვან და მნიშვნელოვანწილად დეალეფილი ან თუალგომიდან მიგრირებული ოსებისაგან დაკომპლექტებულ მოსახლეობასთან) მიმართებაში, რამაც საბოლოო ანგარიშით განაპირობა ცნება დვალის ტრანსპლანტაცია ეთნიკური ოსების განსაზღვრულ კონტინენტზე და მისი გარდაქმნა ოსის სინონიმურ ეთნონიმად.

ამდენად, საკმარისია ცნებების დვალის და თუალი-ს დაუდევარი ურთიერთშეთანხმება, დეალთა ეთნოტრანსფორმაციის (//ოსებში ნატურალიზაციის) ხაზგასმული შედეგების უტყობობა და ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით ძველ დეალეზსა და გვიანდელ თუალეს (თუალგომელ ოსებს) შორის არსებული აშკარა სხვაობის ეჭვგარეშად დადგენა, რომ უმაღლესი ძალადგება დეალეზში, უკეთეს შემთხვევაში, ერთმა ნაადრევად ირანიზირებული კავკასიური ტომის, უარეს შემთხვევაში კი ერთ-ერთი უძველესი ოსური ტომის ამოცნობის ცდურება და შესაბამისად, ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთ ნაწილში ოსთა გადმოსახლების საკითხის ობიექტური გამოკვლევის შესაძლებლობაც ბუნებრივად მცირდება.

უნდა ვაღიაროთ, რომ დეალთა ვინაობის კვლევის სფეროში თავიჩენილი გაუგებრობანი და საქართველოში ე. წ. სამხრეთელ ოსთა პირველი კომპაქტური დასახლებების გაჩენის დროის ხელოვნურად დაძველების ტენდენციაც, რითაც სისტემატურად სცოდავს სპეციალური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ენათმეცნიერული ლიტერატურა, მეტწილად ეთნონიმ დვალის პირვანდელი სემანტიკის ბოლოდროინდელი გაბუნდოვნების და ოსებზე ტრანსპლანტაციის ფაქტიდან ნაქარველი დასკვნების გამოტანით და სახელწოდება დვალის ოსური თუალის შესატყვის ქართულ გზონიმად გააზრების პრაქტიკით არის შეპირობებული. რა ხანია, სწორედ შუა საუკუნეების დეალთა ოს თუალეზთან (ე. ი. თუალგომელ ოსებთან) ხელალებით გაიგვიგა და ოსი ხალხის მესამე უმთავრეს ეთნოლინგვისტურ ჯგუფად (ირონების და დიგორების გვერდით) დახასიათებული თუალეზის „უწინდელ სამხრეთელ ოსებად“, ხოლო ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს ტერიტორიის მაინცდამაინც თუალგომად გამოცხადება უმაგრეს ზურგს საქართველოში ოსთა თითქოსდა ხანგრძლივი და ეტაპობრივი გადმოსახლების იმ ყალბ კონცეპციას, რომლის თანახმად დეალეზი დაჟინებით განიხილებიან ოსთა პირველ მიგრაციულ ტალღად ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ მინა-წყალზე, თანამედროვე სამხრეთელი ოსები კი მათ (ე. ი. „უწინდელ სამხრეთელ ოსთა“ ანუ დეალთა) ნაფუძრებზე XVI-XVIII სს-დან დამკვიდრებულ ოს მოსახლეენთა პირდაპირ მემკვიდრეებად ან, სულაც, იმავ დეალთა ახალ ფენად (!).

ერთი სიტყვით, დეალთა ვინაობის საკითხთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული სათანადო ლიტერატურაში ოსთა ჩამოსახლების საკითხი. ათუ დეალეზს ოსებად მივიჩნევთ, ბუნებრივად უნდა ვაღიაროთ, რომ ოსები ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ კავკასიის მთავარი ქედის პირაქეთა კალთებზე. ხოლო თუ დამტკიცდება, რომ დეალეზი და ოსები სხვადასხვები არიან, მაშინ ოსთა ჩამოსახლების საკითხიც სხვანაირად განიხილება მოთხოვნა⁴.

არადა, დეალეზის ოსებად (ან მაინცდამაინც „სამხრეთელ ოსებად“), დეალეთის ქვეყნის კი ოსეთად (ან მაინცდამაინც „სამხრეთ ოსეთად“) მონათლის ცდების გაბათილების შემთხვევაში დიდი და პატარა ლიახების, ქსნის, ჯეჯორის და თერგის ხეობებში ოსთა გადმოსახლების ზუსტი თარიღის დადგენა მთლიანად დამოკიდებული ხდება ჩვენს განკარგულებაში არსებული წერილობითი წყაროების ცნობებისა და თავად ოს მეწველეთა მიერ ფართოდ გამოშვებული ეთნოგრაფიული მასალის მიუკერძოებელ ანალიზზე. ეს უკანასკნელი კი ოს-ირონთა მასობრივ შემოსევებს ბუდე დეალეთის (ოს. თუალგომის) ხეებში მხოლოდ XV ს-ში დაწყებულ ეთნიკურ პროცესად სახავენ, ხოლო ე. წ. სამხრეთელ ოსთა წინაპრებს კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის გადმოღმა არა უადრეს XVI ს-ში დამკვიდრებულ მოახალშენებელ ჩარმოაჩენენ. თანაც, ოსური ხალხური თქმულებების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ოსობის ზოგიერთ მაღალმთიან ხეობაში ძალით დამაგრებისა და იქიდან მკვიდრი დეალური მოსახლეობის ნაშთების განდევნის სურათის აღდგენაც, რასაც თვალნათლივ მოწმობს თუნდაც თრუსოელ ოსთა შორის დაფიქსირებული გადმოცემა თერგის სათავეებში „ყაბარდოელთა“ ან „ჩერქეზთა“ ოდინდელი ცხოვრებისა და აქ გვიან მოსულ ოსთა მიერ მათი „გზონებით გადვალის“ შესახებ (ამ შემთხვევაში ზოგადად „უცხოის“, არაბთა, ქრისტიანთა, „მტრის“ მნიშვნელობით ხმარებული და ქართული „თათარის“ ადგილკატორი მინაარსის მქონე ცნებების „ყაბარდოელის“ ან „ჩერქეზის“ ქვეშ იოლად ამოიცნობიან სწორედ თრუსოელი დეალეზი), ანდა ლიახელები ოსთა განმარტებები დიდი ლიახების ხეობის სათავეებში ე. წ. ცარციათების ცხოვრების (სიტყვა ცარციათი ოსებთან ტრადიციულად უცხო, იდუმალეზებით მოსილი, გადამწებული ხალხის აღმნიშვნელ ტერმინად გამოიყენება) და შემდეგ მათ ნასახლარებზე ოს-ირონთა დამკვიდრების შესახებ. ასე რომ, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალის შუქზე ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს ტერიტორიაზე და ზოგიერთ მიმდებარე მხარეში ოსების გადმოსახლების ქვედა ზღვარის XVI საუკუნის ჩაიღვების შესაძლებლობა თავისთავად გამოირიცხება. ამასთან, ელვა-მენტარული ლოგიკის ძალით ოსები გვიან მოსულნი გამოდიან არა მარტო ყოფილი ავტონომიური წარმოშობის, არამედ საკუთრივ ე. წ. „ჩრდილოეთ ოსეთის“ (ე. ი. აწინდელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოსეთის) ტერიტორიის განსაზღვრულ ნაწილზე, რაც საბოლოოდ ააშკარავებს ცენტრალურ საქართველოში ოსებისა და ოსეთის ოდითგანვე არსებობის შესახებ გამოთქმულ შეხედულებათა სრულ უწინადაცობას.

ვფიქრობთ, ეს პრინციპული კონსტატაცია ჯეროვანია სისავსით ნათელყოფს დეალთა ეთნიკური ვინაობისა და დეალეთის ისტორიული გეოგრაფიის პრობლემების იშვიათ აქტუალობას, რასაც ქართულ-ოსური წინააღმდეგობების არნახული გაღრმავებისა და ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ საკითხის ირგვლივ მიმდინარე თეორიული დავის უკიდურესი გამაღრმავების ჟამს მით უმეტეს ვერაფერს გახდის სადავოს. პირიქით, რაც დრო გადის, დეალეზისა და დეალეთის ისედაც პოპულარული, თუმცა მნიშვნელოვანწილად მაინც terra incognita-დ დარჩენი-

⁴ ი. გერტიშვილი, დეალთა ვინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების ისტორიისათვის, „მომომხილელი“, 1, თბ., 1949, გვ. 115.

ლი თემატიკა სულ უფრო მეტად ექცევა სწავლულთა ურთი-
ნების ცენტრში და ფრიად პოლიტიკური კონიუნქტურის მარ-
ნებზე. მართალია, ოსი ისტორიკოსები და მათთან უნი-
სონში ცხინველელი ნაციონალ-სეპარატისტები შესაშურ
გულშემატკივრობით ემოციონებან დედას ოსობას და კვლავაც
არ თაკობენ დედას და მერაბილი მთელი ე. წ. „სამხრეთ
ოსეთის“ ნაშრომებსა და მათთან დაკავშირებულ ოსურ
კულტურა-ბუნების უსოფენ საპასუხისმგებლო უბანზე უკვე გვა-
რჩიან ირგვლიან ქართველი სწავლულნი, რომელთა მო-
რალეზულ აქტიურობა დედასა ვინაობის შესწავლის პირველი
და უფრო-უფრო მეტი უკანასკნელი ცდა².

როგორც ხსენებული ნაშრომების გაცნობა გვარწმუ-
ნებს, ამ ბოლო დროს ქართულ ისტორიოგრაფიაში სულ უფ-
რო მეტ მხარდაჭერას პოულობს თავის დროზე ვ. გამრეკელის
მიერ სამშაო პიპოთუნის სახით შემოთავაზებული დებულე-
ბა დედასა ქართველური წარმომავლობის შესახებ. თუმცა
დედასა ქართველური მოდგმის ტომად დახასიათების აღნიშ-
ნული მცდელობა ნიადგ არ უნდა იქნეს აღქმული, როგორც
საბუნებლო ტომის ეთნიკური კუთვნილების საკითხის ცალ-
მხრივი გაშუქების თითქმის ორსაუკუნოვან ტრადიციულ მე-
ტყნეური უკუთქცევა, ვინაიდან მას მხოლოდ ისტორიულ-
ეთნოგრაფიული, არქეოლოგიური და იონომასტიკური მასა-

ლის ობიექტური ანალიზი უნდა გვქმნდეს და არა ჩვენს
კონიუნქტურულ გაჭიანურებულ პიკრობის სტრატეგიულ
გამომდინარე იძულებითი ტაქტიკური მანევრი. ურველ შე-
თხვევაში, დედასა ეთნიკური ატრიბუციის ამდგომი გან-
საზღვრა უფრო ახლოს უნდა იდგეს ჭეშმარიტებასთან, ვიდ-
რე მათი დაუსაბუთებელი წარმოდგენა მანქანულ ოსებად
(ი. კლაპროთი, ვ. პუფი, ვ. მილერი, კ. განი, ფ. ზუხომი, ე. გუ-
იფენაუმი, მ. ჯანაშვილი, გ. პეტლია, გ. სკიტსკი, მ. კოლევი,
ზ. ვანდერვი, გ. აბელდინი, ბ. ტეზი, ი. გაგლითი, რ. ძათია-
თი და ა. შ.), შორეულ წარსულშივე გაოსებულ და თანამე-
როვე ოსთა წინაპრებად საგულგებელ კავასიური მოდგმის
ტომად (ნ. მარი, ვ. აბავე, ბ. გარდანი, გ. ლაზარაშვილი,
ბ. კალაი და სხვ.), ანდა ნახური თუ ჩრქვეული წარმომავ-
ლობის ტომად (ვ. ტომაშვილი, ვ. გამრეკელი, გ. მელიქიძე, ი.
დემურელი, ვ. ვინოგრადოვი, კ. ზოკაი, ნ. ვოლკოვა,
ფ. გერტიშვილი და სხვ.), რასაც აქამდე პირდაპირად და
დღესაც ფართოდ ეძლევა გასაქანი სამეცნიერო ლიტერატუ-
რაში.

მაშასადამე, არ გადავჭარბებთ თუ ვიტყვით, რომ
დედასა ეთნიკური ვინაობის გარკვევისა და მათი ოსობის
თვალსაზრისის მოხსნის გზით ცენტრალურ საქართველოში
ოსთა გადმოსახლების პროცესზე ზედმედუნ მართებული
წარმოდგენის შემუშავება ქართველ მკვლევართა ერთ-ერთი
უმთავრესი საზრუნავია.

ჩვენი ღრმა რწმენით, ამ პირველდინდელ ამოცანის
წარმატებით გადაჭრა და, რაც მთავარია, საქართველოს მიწა-
წყალზე ოსური მხარის ისტორიული პრეტენზიებისათვის აგ-
რერიგად ნასათუთევი „თეორიული საფუძვლის“ საბოლოოდ
გამოცლა, უახლოესი მომავლის საქმეა.

² В. Гамрекли, *Давлы и Давлеты в I-XV вв. н.э.*, Тб., 1961; მისივე
დედასა ტომობის ანალიზისათვის, „ისტორიის ინსტიტუ-
ტის შრომები“, ტ. IV, ნაკვ. I, თბ., 1958, გვ. 45-67; ფ. გერტიშვილი,
დასახლებული წარმოშობის, აღმოსავლეთ საქართველოს
მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1992, გვ. 69-188; ნ.
აფხაზაძე, აღნიშნული და საქართველო, ფ. „მაცნე“ (ისტორიის... სე-
რია), 1991, №4; რ. თოფჩიშვილი, ისტორიის მეცნიერებად გასულ
ზედა თუ... გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1990, №3; მისი-
ვე, ისტორიის გამაღებლებთან კამათის აზრი აქვს? გაზ. „ლიტერ-
ატურული საქართველო“, 1991, №3; ა. ჯაფარიძე, რაი არს ჭეშ-
მარიტება? გაზ. „ლიტ“, 1991, №9; გ. გვასალია, მიდა ქართლი, ეთ-
ნიკური ისტორია, გაზ. „ახალგაზრდა ივრელი“, 1991, №14.

4. დედასა წარმოშობის გვარები, სამოსახლო ადგილები და სულადობა

დედასა და დედასა მონოგრაფიულად შესწავ-
ლისათვის ურთოდ ავტორმა გამოიყენა დედასა წარმომავ-
ლობის გვარები საქართველოში მათი განსახლებისა და სუ-
ლადობის ჩვენებით. ეს მკითხველს რეალურ წარმოდგენას
უქმნის იმის შესახებ, თუ რამდენად ინტენსიური ხასიათი
ქონდა ქართულ მოსახლეობაში დედასა ინკორპორაციის და
რა სახით გაფორმდა თითოეული გვარის სახელწოდება. ამას-
თან ერთად აღიქვამს დედასა გვარების სულადობა და მა-
თი სამოსახლო ადგილები. წარმოდგენილი მონაცემები დას-
ტურია იმისა, რომ ოსთა მიერ დედასა მოსახლეობის დიდი
ნაწილის ასიმილაციის პარალელურად მიმდინარეობდა
დედასა ქართველიზაციის პროცესი.

აღნიშნულ ვითარებას უკავშირდება აგრეთვე დედასა
ფენის რეგენერაციის პროცესიც, რამაც გამოხატულება პო-
ვა დედასა წარმომავლობის გვარების ტრანსფორმაციაში,
რის შედეგადაც ძირითადი დედასა გვარები განსხვავებული
სახელწოდებებით დამკვიდრდა. ნათქვამის დამადასტურებე-
ლია ახალი გვარების ფორმირება როგორც ქართული, ისე
ოსური შესატყვისებით. ფიქსირებული ვითარებაც გვიჩვენ-
ებს, რომ დედასა შეერმენენ როგორც ქართულ, ისე ოსურ
მოსახლეობას.

ყოველივე ამის გამო მიზანშეწონილად მივიჩნიე დე-
დასა გვარებისა და დედასა ფენის რეგენერაციის მაჩვენე-
ლები გამოეყენებინა.

რედაქტორი

გვარები	სამოსახლო ადგილები	სულადობა
დედასა	თბილისი	2
დედასა	ახალციხე	6
დედასა	ახალციხე	1
დედასა	ბორჯომი	1 ქარხანა
დედასა	ბორჯომი	5
დედასა	ბორჯომი	1
დედასა	ბორჯომი	4
დედასა	ბორჯომი	8
დედასა	გორი	1 ქრძო ბინადარი
დედასა	თბილისი	16
დედასა	ლაგოდეხი	1
დედასა	რუსთავი	11
დედასა	საგარეჯო	1 ქრანოგორკა
დედასა	საჩხერე	7
დედასა	საჩხერე	1
დედასა	ქარელი	8
დედასა	ქარელი	25
დედასა	ქუთაისი	5
დედასა	ჭიათურა	26 მისის 1
დედასა	ჭიათურა	1 გონაშვილის 2
დედასა	ჭიათურა	1 გოგენაშვილის
დედასა	ჭიათურა	2 გოგენაშვილის
დედასა	ჭიათურა	1 ერისთავის 11
დედასა	ჭიათურა	1 სოფ. ითხისი 12
დედასა	ჭიათურა	1 სოფ. კალური
დედასა	ჭიათურა	1 სოფ. რგანი
დედასა	ჭიათურა	1 სოფ. ზრეთი
დედასა	ჭიათურა	2 ფანცხლას 10
დედასა	ჭიათურა	1 ფანცხლას 9
დედასა	ჭიათურა	2 ჭიჭიჭიძის

5. დვალთა ფენის რეგენერაცია

1. დვალი
2. დვალიძე
3. დვალაძე
4. დვალისძე
- ↓
5. კასრაძე
6. ნასერაძე
7. ხაჩიძე
8. ზაქაძე
9. ზაგაშვილი//Заката/Захагов/Закагов
10. ნარაძე
11. ბიგანიშვილი//Биганов
- ↓
12. ბედელაური
13. გოგიჩაიშვილი
14. ხურიშვილი
15. თეგაძე
16. ჩანთაძე
17. ქუმსიშვილი
18. ჩოჩიშვილი//Чочиев//ჯოჯიშვილი
19. თქრობირიძე
20. თეგიაშვილი//Тегеев//თედელაური
21. გაგლოშვილი//Гаглов
22. ბაბაშვილი
23. დაუშვილი
24. თაბაგარი
25. ახობაძე
26. კურკუმული
27. ხერხელიძე//Херхеста

74

- ↓
28. კუსაიძე//Кесата/ქესაური
- ↓
29. ჩქარული
30. ბადაშვილი
- ↓
31. ტუჩაშვილი
32. სულაური
33. ლაჩაური//ლაჭაური
34. ბრუტასშვილი//ბრუტაისძე//ბრუტაულსშვილი//ბრუტისშვილი
35. კობიაშვილი
36. ითონიშვილი
37. ფაჯიშვილი
38. აიდარაშვილი
39. კვირჭიშვილი
40. ბუთხუზი
41. ბურდული//Бурдуре
42. ელბაქიძე
43. ციცაგი
44. ლაფაჩი
45. გერგაული
46. სეთურიძე
47. გუდიაური//გუდიაშვილი//Гудита
48. გაგაძე
49. ჯელაძე//Джеллита//გელიაშვილი
50. ჩაბაშვილი//ცაბაიძე//Цабата
51. ხარებაშვილი//Харебата
52. ხუბულური//Хубулта
53. ცხოვრებაშვილი//Цховребов//Цхурбата
54. ეფხიშვილი//Епхив

75

55. ბერნე
56. ნოგაე
57. კასაბიე
58. ბასიე//Басната-Гогота
59. ბაგაური//Багаев
60. თვარი//Туаев
61. ბიგულაე//ბიგულაშვილი
62. სазარტა
63. ბიტარო
64. ინაური
65. ტომიატა
66. ყაროშვილი//ყარაული//Короев
67. კელევი//Челета
68. კელაურიძე//კელაშვილი
69. კოშკაძე
70. კონაე
71. ცალაგო
72. კეგოე
73. ზაგაგო
74. აგაე
75. მამიტა//მამიაური//მამიაშვილი
76. ლაზარაშვილი//Лазаров
77. გალუე
78. ნანე
79. კაიტაზოვ-Качмазов
80. დჯუსოე
81. ტურიე//ტურიაშვილი
82. მურაშეტა
83. კოჩისტა
84. ალბეგატა//ალბეგოე//ალბეგაშვილი
85. კობეტა

76

86. გალჯიტა//Гачиев
87. ფრითა//ფრიაიევი, პრითა
88. ბუბაშვილი [ოს. Бубаიტა]
89. ბუტაშვილი
90. ბოხაშვილი

77

87

ლა. შას დაავიწყდა ერთი უღავო ქვეშატირება, რომ ერთი ხალხი მეორე ხალხს თავისი ლექსებით მოიხიენებს, მაგრამ ამა თუ იმ ხალხის დასატყვისი სახელწოდება უსათოდ იქნება ეს სახელწოდება მომდინარეობს. ამის მიხედვით იქნებ გუდაოდა, რომ ფხოველები, რომლებსაც ვინაზნა იქნებ უნდოდნენ, ინგუშებიც არ ჩაჩნდის მეყიდრნი ყოფილად. ვინაზნაში ასევე მრავალი სხვა ხალხის სახელწოდებაც არსებობდა, მაგრამ ყველა მათგანი ჩაჩნეთ-ინგუშების მეყიდრნი ხომ არ იყო.

როგორც დაგინახეთ, დეალომანიით მოწესუხილი რ. თოფა ჩიშელი დეებანად აღიანსი ამჟომრისა და მათ დეალობა უნაგადი, ლოლნად ვი შიდა ქართლის ტერიტორიაზე დეალობა სინსილა დეგნეცეიტა. აგეარი დილეტანტი და ზღარი. დადგმული პარადოქსი მხოლოდ საღ მსჯელობასთან შესა. ბამოშით თუ აიხსნება.

ახლა რაც შეეხება საკუთრივ ბევსურეთს. იმის მტკიცების საფუძველად, რომ ინგუშეთის გარდა ფზოვიც თავდაპირველად დავლებთან საშისახლოს წარმოადგენდა რ. თოფჩიშვილმა მიიჩნია ბევსურეთის სოფ. გუდაშენი შემორჩენილი ერთადერთი ხალხური გადმოცემა კიკეაზურების (და არა კიკეაზურების) უძველესი მოსახლეობაა არსებული შესახებ. გ. ჩიტაიას შეხედულების დამოწმებით, რომ ეს კიკეაზურები ყოფილან „ქართლის ცხოვრებაში“ სცენებული კავკასიანნი (გ. ჩიტაი, თონონიკიური ხალხური გადმოცემები, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, I, 1955), რ. თოფჩიშვილმა კიკეაზურები დავლებად გამოაცხადა იმ მოტივით, რომ დავლებით ცნობილყო კავკასიის რევგიონში მდებარეობს. მისივე მრანახაზი „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით „კავკასიანნი“ და ვინახაზი ნინაპირი დურძუკები სხვადასხვა ეთნიკური ერთეულები იყნ“ (გვ. 46). ამის მიხედვით დავლები „კავკასიანნი“ ყოფილან, ხოლო დურძუკები არა.

[illegible]

ასეთი დაბნეულობის საპირისპიროდ და რეალური ვითარების წარმოსაჩენად მიზანშეწონილია გამოიყოს ცნება „კაპასიანი“, მაგრამ მანამდე საჭიროდ მიმაჩნია აღინიშნოს, რომ 1987 წლის 15 აგვისტოს მეტეონიდა შესაძლებლობა დაფიქსირებინა ხევისურთა სსოვნაში შემორჩენილი გადმოცემები სოფ. გუდანის შესახებ (მთხრობული გიორგი ღვთისის ძე ჭინჭარაული, დაბადა. 1920 წ.). გადმოცემის შინაარსი და უშუალოდ დაკვირვებამ დაბარქმუნი, რომ ამ სახელწოდებით აღინიშნებოდა როგორც სოფელი მთლიანად, ისე საკუთრივ მისი ქვემო ნაწილი - ძველი გუდანი. მის ზემო ნაწილს კი ეწოდება ზეზუბანი. მე მიუხედავად მხოლოდ ჭინჭარაულის გუგუნიდან და დროისათვის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა კომლად, ამ დროისათვის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა ბარქი იყო დასახლებული.

გადმოცემის მიხედვით, საღვთო ჭუჭუნის მკვლელობის ადგილი პირველად აღუშარათავი მუხათარს. შემდეგ მკვლელობის ნეკრზე, ლი გამომოცვლილად სასოფლის თავზე ჭუჭუნის მკვლელობის ადგილი მოივლას. სანე ენადღას, სალოცავად კოპი აუშენებიათ (მოსი აგება მიენერება თამარ მეფეს). ბოლოს კის სალოცავი სანედან გადმოშლილია იმ ადგილას, სადაც დღემდე გუდა-ნის ჯვარი დგას. ამ წვრთნათ აბლოს უცხოვრიათ კიკაპაზუ-რებს, ხოლო ზენუბნის ტერიტორიაზე - ქიჩბარაულებს. გადმოცემა იმაზედაც მივითვითებს, რომ კიკაპაზურების

ბავშვი სამჯერ ამოსულა იფნის ხე და სამჯერვე მოყოლიათ.
მერვე დამი (შავი ჭირი) გაჩენილა და კიკაბაურები ამოწყვე-
ტილან. გადაჩენილა მხოლოდ ერთი ქალი, ქერულზე და-
ნიშნული, რომელიც ავადმყოფობის მიზეზით ქერულს ცო-
ლად არ შეურთებს (ვახტ. იოანიშვილი, ხევსურეთის ეთნოგ-
რაფიული მასალები, რგ. I, 1987 წ., გვ. 70-72).

კოეპაზოურობის შესახებ ძალიან მოკლე ცნობაა შეტანილი. ჰაბრადევის ნაშრომი — „აღმოსავლეთი სოციალისტური ბიუროკრატის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკუთრებლური“ გ. II, თბ., 1982. სახბო გუფანის ჟეკობიშვილის ქვა იყო დაუფრებული. ეს ქვა დარჩენილი ყველა სოციალისტური რეაქსია და ქიზბარაულებსაგან, როდესაც ისინი ჯერამა აქედან დაიარა“ (გვ. 13).

გამოცემის ვარიანტებს შორის განსხვავების მიუხედავად ერთი რამ ცხადია – არა კაცკაზაური, არამედ კიკეზაური სიტყვაა. გუდაში მცხოვრები ერთ-ერთი გვარი, რომელმაც ჯაისი არსებობა გუდაშივე დაასრულა. მას მხოლოდ ფონეტიკურად მიმსგავსებდა გ. ჩიტაის და რ. თოფჩიშვილის მიერ აღმოჩენილი ტერმინი „კაკეზაური“, რაც ხეცსურებისათვის აბსოლუტურად უცნობია. მაგრამ იმისათვის, რომ „კაკეზაური“ სავარაუდოდ უკუენებინათ, მათ „კიკეზაური“ ჩაუნაცხვეს „კაკეზაური“ და „კიკეზისანი“ მიიღეს, რითაც შეთხზეს მსუბუქი გამოცემის დღემდე შენობის ახალი ეტიმოლოგია. მაგრამ ერთი წუთით დავუგვათ, რომ ძველი გვარი იყო „კაკეზაზა“. როგორ უნდა წარმოედგინათ ადგილზევე ამოწყვეტილი ჯგერისად აყრილი გვარი „კაკეზისანის“ ტოლფასი ტომობა? ერთეულად, რომელიც განსახლებულიყო დიდიძოვან-კიკეზაში?

„კავკასიანებთან“ ე. წ. „კავკაზაურების“ იდენტიფიკაციის შესახებ გ. ჩიტაიას შეხედულებების რ. თოფჩიშვილი იმონებებს, მაგრამ აკონკრეტებს, რომ „კავკასიანი“ და შესაბამისად „კავკაზაური“ „ძირად დვალები იყვნენ“ (გვ. 46). ამათა-

რომ სიყალბეზე ახორხლილი ამ გაუგებრობის გასაფან-
ტაზიანიბა „პეკასიანნი“-ს გამოიყრვა.

[illegible]

ბანელთა თვითსახელწ.) და *turk* (თურქთა თვითსახელწ.) შესაძ-
ლოა ასევე მომდინარეობდეს ტერმინებისაგან „ხალხი“, „ადამი-
ნი“ (М. В. Крюков, «Люди», Настоящие люди» (к проблеме историчес-
кой типологии этнических самоназваний), сб., «Этническая

ერისთავის მიხედვით, "ქვეყნის" წარმომადგენლობა უნდა იყოს
გერმანული, აბაზაროსის" წარმომადგენლობა უნდა იყოს
გამორჩეული. თუმცა ამ ერთი შეხედვით, რთული ამოცანის
გადაწყვეტის იმედს გვიჩვენებს ჩვენს განკარგულებაში არსე-

როგორც ფ. ბროკჟუზისა და ა. ფერონის მიერ გამოცემულ „ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“ განმარტებული, ჩრდილოეთ ზღვის სანაპიროზე ოსმალთა გაბატონების (XV ს.) შემდეგ იქ ძალზე გახშირდა მეკორეობა, რის გამოც აღნიშნულ რეგიონს შეერქვა პარპარია (ე. ი. პარპაროსული სანაპირო), ხოლო „მტაცებელ“ და ბარბაროს დესპოტულთან მართლ ქვეყნებს – ალიას, ტუნისსა და ტრიპოლის უწოდო პარპარესი (პარპარეები); იმავე ლექსიკონში გაზარებულია აზრი, თითქოს ეთნონიმი „ბერბერი“ სრულიად უცნობი

1) ჩრდილოეთ აფრიკის ავტოხტონი მოსახლეობის აღმზი-

* საინტერესოა, რომ სომხების ერთ-ერთი ქალაქი, ლოკალი მუხრან-
ადენის ყურის რაიონში, დღესაც პერპერას სახელწოდებას ატა-
რებს.

102

მუჰაჯირობის დროს გადმოსახლებული ადიღურ-ფხვზური ეთნიკური ჯგუფების (ე. წ. „ჩერქეზების“) და ბერძნების განსახლების არეალს წარმოადგენს. თურქებმა XI-XII სს-დან შ. იყდეს ფეხი საერთოდ მივირ აზიაში და კონკრეტულად შ. ვიზულისპირეთში, მანამდე აღნიშნული სექტორის დასავლედ და ცენტრალური უბნები ბერძნულ, თრაკიულ და ქლდურ მოსახლეობას (მავალიებს, ბითონიელებს, გალატელებს), აგრეთვე გაურკვეველი ეთნიკური ვინაობის პაფლაგონიელებს ეკავათ, ხოლო შუა ზღვის საშირეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და მასთან მეფეობა სახალხოებში მდებარე რაიონებში ქიო. თვლური ტომები (ანტიკური წყაროების ხალე-ხალიბები, მონსინეები, ტიბარენები, მაკონენები, ზიქერები, სანები ან ქანებ და სხვ.) იყვნენ განსახლებულნი. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ჭატივის ტერიტორიულ მცხოვრები ჭატივი (ან ლაზები) ძველთაშავის კომპონენტური ეთნიკური მასივის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კომპონენტად წარმოიდგენიან, რომელნიც კარგა ხანია მოსწინდენ ქართველ ეთოსს და სამუშაოდ ინტენსიურ ეთნოტრანსფორმაციულ პროცესში არიან ჩართულნი.

მეოთხე სექტორის მეკიდრე დღესდღეობით შეადგენენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ კიდეზე მცხოვრებ თურქებს, მათ ჩრდილოეთით ლაქიკონებულ ბულგარელებს და რუმინელებს. თურქების დამკვიდრება აქ XV საუკუნის მერმინდელი ფაქტია. მანამდე მათ ამ რაიონში უსწრებდა თრაკიული და ბერძნული მოსახლეობა. ბულგარელები ბალკანეთის VI-VII საუკუნეებში გადმოსახლებული სლავების ადგილობრივი თრაკიული მოსახლეობა და VII საუკუნეში ჩრდილო მაკედონისპირეთიდან მოსული თურქული მოდგმის ბულგარების შერწყმის გზით წარმოქმნილი ენოსია. ხოლო რაც შეეხება რუმინელებს, ისინი შავიღვისპირა და დუნაისპირა რაიონებში განსახლებული უძველესი თრაკიული ტომების (გეტების, დაკების და სხვ.) რომანიზირებულ მემკვიდრეებს წარმოადგენენ.

საქართველოს ნებისმიერი ტერიტორიული თემის თუ სოფლის ლოკალიზაციისა და მისი მოსახლეობის ენობის განსაზღვრისათვის საყურადღებოა როგორც ქართული ენობრილობით წყვილობისა და ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემები, ისე საკვიალურ ლიტერატურაში გამოთქმული მოწმობები, ეს თავისთავად ცხადია, მაგრამ სასურველი შედეგების მიღება შესაძლებელია მხოლოდ ერთი მხრივ საისტორიო წყაროებისა და ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემების შეჯერების, ხოლო მეორე მხრივ გავლენიანა შეხედულებების კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე. ამ მიზნებისათვის კონკრეტული ინტერესებს ექვემდებარება ყველა თემი და ქვეყანა-ძიების სფეროს სოფელი ყვარა, რომლის სოფელი, მათ შორის თიანეთის სოფელი ყვარა, რომლის ლოკალიზაციისა და მისი მოსახლეობის ენობის გარკვევის სათანადო მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს მთიანეთში ქრისტიანობის გავრცელების პროცესისა და ეთნოგრაფიის საკითხების შესწავლასთან დაკავშირებით.

რედაქტორის კომენტარია: ავტორი ამ საკითხს განიხილავს წიგნში
„იპარკვენიძე ქართული ქრისტიანობის ისტორიიდან“ (თბ., 2003),
რომეშიც კრებულადაა შეუსრულებული გვეყვარება მუხტუნელ
ბები თიანეთის სოფელ ყვარას ლოკალური ნაგვისა და მისი მოსახლე-
ობის უნიათობის შესახებ. გამოთქმულ შეხედულებათა ინტერპრე-
ტაციის საფუძველზე განიხილავს ნაგვისაზე რელიგიური ნებართვით
აწარმოებ, რის შემდეგაც კვლავი და დაფუძნელ იქნა მისი მო-
მად ნასოფლარის ადგილ-სამეურნეო წყაროების განხილვაში
სახლეობის რეალურ უნიანობა. მაგრამ იმის გათვალისწინებით
რომ გასტანა თიონიჭილის არქეოლოგიური მემკვირვება ამის გა-
ქველად განუთქმუნებელ ხელნაწერს, საჭიროა მივიჩნიოთ მისი გა-
მოყენება, რაც არა მარტო ახასტურებს ავტორის გარდაცვალებულ
მომკვლევარს, არამედ გამოქვეყნებულ წიგნში მოცემულ კვლევად-
მის შემდეგ გამოქვეყნებულ წიგნში ინტერპრეტაციას, არამედ მნიშვნე-
ლოვნობადაც ავსებს კიდევ სხვებზე წიგნში განხილულ მონაცემებს.

აღნიშნული საკითხის ინტერპრეტაციასთან მიმართებაში პირველბა ეკუთვნის ივანე ჯავახიშვილს, რომელიც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობაზე დაყრდნობით ჩამოთვლის რა მას ლი სხედნულ ქართველ მთიელებს (ფხოველებს, გუდამაყრელებს, მთხვარელებს, ზანღოელებს, ცხატლებს...), მათ რიცხვში ახაბელებს ყვარულელთა (1, გვ. 39). „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მართლაც შეიცავს ამ ცნობას, მაგრამ ივ. ჯავახიშვილი არ აღნიშნავს, რომ ყვარულელი თიანეთის ერთი საფლას - ყვარას მკვიდრი იყვნენ და არა ერთ-ერთი ტერიტორიული ერთის მოსახლენი. ამდენად, ამ ჩამონათვაში ყვარულელთა მოხსენიება ნაყარბი აღიუსხულო ეთნონიმების იდენტური მნიშვნელობით გაუმართლებელია.

„ყუარღლი“ ასეთივე შინაარსობრივი დატვირთვით გვხვდება სხვა მკვლევართა ნაშრომებშიც. ნ. ბერძენიშვილმა „ყუარღლი“ ფაქტებითა და ფხოველთა გვერდით მოიხსენია (4, გვ. 429), რაც მათი გათანაბრების მანიშნებელია. ამ შემთხვევაში არც ის არის გათვალისწინებული, რომ ფშაველი და ფხოველი ერთმანეთის თანადროული ეთნიკონიშები არ არიან. ფხოველი და ფხოველი აღრიხდელი ეთნიკურ-ტერიტორიული ერთეული იყო, რომლის გაყოფის შემდეგ წარმოიქმნა ორი ეთნიკურ-ტერიტორიული ერთეული - ხევსურებით დასახლებული ხევსურეთი და ფშაველებით დასახლებული ფშავე. ამდენად, გაუმართლებელია როგორც ფშავისა და ფხოვის სინქრონიზაცია, ისე, მითუმეტეს, იფხოვობის ნიშნის დასმა „ყუარღელთა“ და სასუქუნეების განავლობაში ფორმირებულ ეთნიკურ-ტერიტორიულ ერთეულებს შორის.

იგივე შეიძლება ითქვას დ. მუსხელიშვილის ნაშრომის მიმართ, რომელშიც შეინიშნება ყვარას გათანაბრების ტენდენცია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის თემებთან (7, გვ. 193, 199). ამავე ნაშრომში ითქვას, რომ ყვარელში „აღდგენადელი იერის ფშავის ძველი მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო“.

ამის დამადასტურებელ საბუთად მიჩნეულია ივრის ხეობის
ფაშო ნელზე ნასოფლარ ყვარას არსებობა (7, გვ. 183).

მკვლევარს უნდა დაეთანხმოდ, რომ ყვარულნი თიანეთის ძველი მოსახლეობის შემადგენელი ნაწილი იყო, მაგრამ გაშვართლებულია თიანეთის «იერის ფშავი» უწოდით. სულ სხვაა, რომ თიანეთში ჩასახლებულთა აღსანიშნავად ვიზმართის იერის ფშავები, როგორც ეს დაკანონებულია ეთნოგრაფიული ლიტერატურაში (3, გვ. 67-182).

ამგვარი ნორმისაცა სასტიკი მისადღებია, მაგრამ ერთო-
რაფულო ლოკალიზაციასთან დაკავშირებით სპეციალურ ლი-
ტერატურაში თუ მომხსენებელთა მჯდომლობაში ზოგჯერ შეი-
ნიშნება სხვა რიგის შესახებმოჩინო. მხედველობაში მაქვს
მაონათყნები „არაგვის ფშვი“, რისი საქროების საფუზე
დადაც მიწნეულია იმის სურვილი, რომ არაგვის ფშვიცაგან
განასხვავო „ივრის ფშვლები“. მაგრამ ამ შემთხვევაში გაუ-
გებრობა ქმნის ის გარემოება, რომ არაგვის ფშვი“ ისტო-
რიული ფშვის ენოგრაფიკოფილი სახელწოდება, ხოლო
„ივრის ფშვლები“ ივრის ხეობაში მოგვიანებით განსახლება
ლი ფშვლების ეინაობის მიჩვენებელი ცნებაა. ამდენად, მხო-
ლოდ იმ შემთხვევაში ქმნიდება გამართლება „არაგვის ფშ-
ვი“ სახელწოდების, თუ მის გარდა იარსებებდა „ივრის ფშ-
ვი“ სახელწოდების, თუ მის გარდა იარსებებდა „ივრის ფშ-
ვი“. მაგრამ იმის გამო, რომ ავრის ფშვი“ ლოკალიზა-
ციის სახით არ არსებობდა ერთადერთი ენოგრაფიკო-
ფილი რეგიონი იყო ფშვის წყალზე მედბარე ისტორიულ
ფილი რეგიონი ფშვის ფშვლებში მიმართებაში ფშვის სახელ-
წოდება, ივრის ფშვლებში ფშვის ფშვლები. გარ-
დასხვადაკონკრეტება არაგვის ფშვად“ მიუღებელია. გარ-
დასხვადაკონკრეტება არაგვის ფშვი არ არსებობს, ეინად
ისტორიული ფშვის სხვა ფშვი არ არსებობს, ეინად
ფშვლებით დასახლებული თიანეთი ფშვად არ ქვეულა. ა-
ტომ არაგვის ფშვის“ ნაცვლად სხენებული უნდა იყოს
რაღალო „ფშვი“, ხოლო ივრის ხეობაში განსახლებული ფშ-
ლების შეატყვისია ავრის ფშვლები“ ან აიიანილი ფშვი

უმთავრესად ეთნოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით თანამის სოფელ ყვარას მოკალხეზაცისა და ყვარელელთა შინაობის შესახებ თავისი მოსაზრება შემოგვთავაზა გ. ჩიტაძემ: «უქსელედიცის მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ კახელთა ყვარელელები თავს ივრის ხეობაში მდებარე ს. ყვარელელ და გადასახლებულად მიიჩნევენ. კიდევ მეტის თქმა შეუძლებელია ყვარელელები ყოველწლიურად სალოცავად მოდიან ს. ყვარას მახლობლად მდებარე ხატკუბეში, სადაც მათი მთავარი ხატია: თამარი და ლაშარი. გარდა აისა აღსანიშნავია ისიც, რომ თამარისა და ლაშარის კულტი დღემდე შემონახული ნიშანდობლივი ელემენტებით სწორედ ყვარელეებსა და მის მეზობელ სოფელებს დაუცავთ. სახელობრ: ყვარელელები, ისევ

ანალოგიურ ვითარებას ადასტურებს ც. მინაშვილი: „მლოცველებს თავის პირველად სამშობლოდ არჩენს ხეობის სოფლები – ყვარა და სხვ. მიარჩიათ. ჩვენი მამა-პაპა აქედან გადასახლებულა კახეთში და ამიტომ არის, რომ სოფელ ყვარას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელს ეწოდოდა, რას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელს ეწოდოდა, ბოგენ სოფელ ყვარელის მცხოვრებელ და სხვა აქ დამსწრე, ხელგებთან ერთად აღიზნებენ – აქედან ნასაფლები რომ ვარ ამიტომ გვამიზეზებს აქაური ხატი და ჩვენგან სამსახურს ვითხოვს“ (3, გვ. 107).

ქართლისასა) ცნობასთან მიმართებაში საყურადღებოა ხალხური გადმოცემები იმის შესახებ, რომ ფშავლების აქ ჩამოსახლებაში „დეჰ-კერვებს“ უცხოვრითი და მათი ნამოსახლარებიც შემორჩენილია. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა თვით ხალხური წარმოდგენა „დეჰ-კერვების“ იერსახის შესახებ. გადმოცემის მიხედვით, „დეჰ-კერვა“ წარმოდგენილია წარმართი და უკუთით მთიელის სახით, რასაც ესადაგება წილენელის სარგის წიგნში (XVI ს.) მოუცემარი მთიელების კერვებად სახელდება („კერვის მგზავსნი იყვნენ“). ისიც ნიშანდობლივია, რომ ხევში დღემდეა შემონახული ტერმინი „კერპი“ ახირებული, ჯუღტი და გაუტყეული კაცის თვისებების შესატყვისად. რაც შეეხება „დევს“, ის ხომ ადამიანის მტრის არსებად არის წარმოდგენილი. ამგვარად, კომპოზიტი „დეჰ-კერპი“ გადატანითი მნიშვნელობით ესადაგება ურწმუნო-

დამონებული მოქმედება - თიხმელის მიღება
არის "მოქცევაში" ყვარდენი. კი აუცილებელია მიღ-
ბი? დასმულ კითხვაზე პუბლიკაციის კი აუცილებელია მიღ-
მართოდ ნერილობით წყაროებს. მხედველობაში მაქვს ღმრ-
ტი მრევლისა და მოქცევა ქართლისას" ცნობები.
ღმრთის მოქცევის თხზულებაში - "ნინოს მიერ ქარ-
ლის მოქცევა" გვიჩვენებს ნინოს და ერისთავი, კ-
რის და დადგენ ნობენს, და მოუწოდებს მთელსა, კ-
117

რუტუფთა სახეთა მათ კაცთა, ჭართალელთა, ფხოელთა, ნილკანელთა და გუდამაყრელთა. და უქადაგეს მათ სჯულთა, ქრისტიანეთა ჭეშმარიტი, მიმეყენებელი ცხოვრებად საუქუ-
ნოდ. ზოლი მათ არა იწებეს ნათლისღება. მაშინ ერისთავმან
მეფისამან მცირედ ნიშნარათა მახელი მათ ზედა, და ძლევით
შეუხსრნა კერამი მათნი.

გარდამოვიდეს მუნიტი და დადგეს ჟალეთს, და უქადაგეს ერლო-თიანელთა. ხილო მათ შერყენარეს და ნათელ-ილეს. ხილო ფხოვლთა დაუტყვეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუ-შელს. და სხუანელთა მიუთელნი უზრადელსნი არა მოიქცეს, არა-მედ დაუზმობა მათ მეფეჲმან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლის-ღება. ამისთჳ ნაწარქი იხინი და შესვლეს, და რომელნიმე უკანასკნელ მოექცენა აბიბოს ნეგრესელ ეპისკოპოსმან და რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს-აქამომდე" (2, გვ. 125-126). მისივე ცნობით, მირიანის შვილმა ბაქარმა „მოაქცევინა უზრადელსნი კაცეპისანი, რომელნი ვერ მოუქცევნეს მამასა მისსა" (2, გვ. 130).

აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებით ასევე საყუ-
რადღებოა ლეონტი მროველის წინამორბედი ანონომი ავტო-
რის შემდეგი ცნობა:

მზინდა ნიშო „წარვიდა და დადგა ნიშენს და მოუწოდა
მთელთა: ჭარბალელთა, და ფიხრელთა და ნილკანელთა და
უქადგა სარწმუნოება ქრისტიანს, ხოლო მათ გარდაუვრეს თე-
ო... გარდადგა ერწოდ და დადგა ჟამელს, დაბასა ევემს და
ნათელთა ერწნუთიანელთა და ყუარელთა ესმა ესე და გარ-
დაკრებს თითქმის“ (1, გვ. 88).

დამონმებულ წყაროთა მონაცემების ურთიერთშედარების საფუძველზე გარკვეული სურათი იხატება.

ერისთავის ძალის შემწეობით მუსრავს მთიელთა წარმართულ
კერპებს, მაგრამ არა მათ წარმართულ ფსიქიკას და ყოფას.
მთიელთა ნათლისღების ოპერაცია რამდენადმე „წარმატე-

118

ქათ ხორციელდება მხოლოდ ერწო-თიანეთში, მაგრამ აქაც
წინაღობრივ. ფზოველები კი თუშეთის აფარებენ თავს. საინ-
ტერესოა, ვინ იგულისხმება მოუქცევაში მითილდებ? ზომ
დატბა, რომ სსხუანიცა მითილდ უმარაღელსნი არა მოი-
ცეს? სხვა მითილდებში იგულისხმებიან როგორც არავეის ხეო-
მისა მითილდები (ჭართალელები, გუდასყურელები), ისე კახეთის
მითილდებიც - ფზოველები. გასათვალისწინებელია ის გარე-
შეობა, რომ არავეის მითილდებ წმინდა ნინოთ მოაქცია მხო-
ლოდ ხევის მკედრნი, მაშინ როდესაც ანაზურ ზეფით
ფზოვერებ მითილთა მოქცევა ისე წილქნელის სახელ უფა-
შირდება (VI ს.) რაც შეეხება კახეთის მითილდს, მათი მოქცე-
ვა მიენდება აბიბოს ნეკრესლს. მაგრამ მიუხედავად იმისა,
რომ აბიბოს ნეკრესლთან ერთად მეფე ბაქარმაც „მოაქციე-
რ“ თავისი მამისაგან მოუქცევარი მითილდები, XI საუკუნემდე

სა თვითი მხარისა
ზოგიერთი მთელი მაინც მოუტყვევრ ნარმართად დროს.
რამდენადაც ლეონტი მროველი არაფერს ამბავს ისე
ნილსკელის მოღვაწეობაზე და ყურადღებას ამახვილებს აზი-
ბოს ნერკესელის საქმიაზობაზე, საფიქრებელია, რომ ისტი-
არკოსის სხვა უმრავლესი მთიელების მივც უწინარეს ყოვლისა
მხედველობაში ჰყავდეს კახეთის მთიელებს. მტკიცე ჩანს
განსაკუთრებით პრობლემატიკა იყო ფხოველთა (და თუმათა)
მიმართვა, რასაც ვერ ვიტყვით ერწო-თიანელებზე. ამ უკანას-
კნელთა ნათელვების ფაქტის ხაზგასმა ლეონტი მროველის
მიერ ერთგვარ ტყუას ბადებს მისივე მტკიცებაში იმის შესახებ
რომ ფხოველებთან ერთად „სხუნიცა მთელუნი უმრავლესნი
არა მოიქცეს“. უნებურად იხადება კითხვა - მეტბის ერწო-თი-
ანელთა ნათელვება ფხოველებთან შედარებით უბრალო-
ნაკლებად პრობლემატიკა იყო და ამაწ, ასეთმა დიფერენცირ-
ბულმა მიგვიჩინა მტკიცებელი ვითარებისადმი, ათქმევინა ლ-
ეონტი მროველის, რომ მთიელთა უმრავლესობა მაინც მოუ-
ტყვევრ დარჩა?

119

იმისათვის, თუ რამდენად მართებულია ერწო-თიანელობა მონეტა მოქცეულ მთელადან (ასეუ ვითარებას თუ დაუშვებთ, ესენი გამოადან მოქცეული მთელნი უმცირესნი), საჭიროა დამანიჩა „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობის განხილვაჲც. როგორც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ზემოთ დამონშნული ცნობიდან დადინახეთ, ნინო უქადავა მხოლოდ ჭართალელებს, ფხოველებს და წიწყილელებს, რომელიც მის ქადაგებას „განუჟარეს თავი“, რის შედეგაჲც ნინო განვიდა ერწოდ, ბეჲდან ნათელესჲც ერწო-თიანელობა, ხოლო „ყუარელითა ესმა ესედა გარდაკრებს თონთა“.

აქედან იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ერწო და თიანეთი ცალ-ცალკე არსებული ტერიტორიული ერთეულებია, მაგრამ ამისგან დამოუკიდებლადც გაიზარდა, რომ ერწოში შესულმა წინამ აქედან ნათესაც ერწოელებსაც და თიანეთელებსაც, წყაროდან ისიც თვალნათლივ ჩანს, რომ ქადაგებას განუდგენი თიანეთის სოფელ ყვარას მკვიდრნი, რასაც გარკვეული ინტენგრატაცია მიეცა ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში. ამ შემთხვევაში ზემოხსენებულ სწავლებლებთან ერთად, რომლებიც ყვარალთა ვინაობით დაინტერესდნენ, მხედველობაში მაქვს თ. პაპუაშვილის მოსაზრება. იგი ფიქრობს, რომ „მოქცევაა ქართლისა“ ლეონტი მროველისაგან განსხვავებით „ფხოველთა“ ნაცვლად ხმარობს „ყუარელთა“. ამის საფუძველზე მკვლევარი დაასკვნის, რომ „ყუარელნი დღევანდელი ფხოველთა წინაპრები იყვნენ და ფხოველთა განაყოფს წარმოადგენდნენ. ყუარელთ თიანეთის დაფიქრმდებარეობით ერწოს სათავეში ჰქონდით სამოსახლო“ (8, გვ. 71).

ციტირებული განმარტების საპირისპირო საკმარისად მიმართა აღნიშვნის, რომ ფხოველთა (ფაველთა და ზეესურთა) დასახლება ერთ-თიანეთში მოგვიანო პერიოდში ხდება. თიანეთში უპირატესად ფხოველთა დამკვიდრდნენ, და, ცხადია, მათ სოფელ ყვარაშიც მოვიდნენ ფხვი, მაგრამ ყოველი დაუშვებელია თიანეთში ფხოველთა მიგრაცია ფხოველთა

რით წინიდა ნინოს მოღვაწეობის ხანას. აღნიშნული პერიოდისათვის, თიანეთში ფშაველთა დასახლების წინარე ეპოქაში იყო ძველი მოსახლეობა იმყოფებოდა, ეს ხომ ზემოთ განხილულ გადმოცემებითაც დასტურდება ამ ტერიტორიაზე „დეჰ-კერების“ ცხოვრების შესახებ. ამიტომ, მტიყება იმი-
სა, რომ ყუარელი დღევანდელი ფშაველების წინაპრები იყუ-
ნენ და, ამახად, ისინი ფხოველთა განაყოფს წარმოადგენ-
ნენ, შეუსაბამოა შიშა რეალურ ქრონოლოგიასთან. დაბეჭდი-
თ შეიძლება ითქვას, რომ უძველესი ყუარელი არ ყოფილა
ფხოველთა განაყოფები და, მიუხედავად, დღევანდელ ფშა-
ველთა წინაპრები. ისტორიული თიანეთის ტერიტორიაზე
მცხოვრებ ფშაველთა წინაპრები არიან თვით ფშავედან თია-
ნეთში მოვიანებიანი გადასული ფშაველები და არა ამ მათ გად-
მოსახლებამდე ადგილზე მყოფი, საზღური ნომინაციით „დეჰ-
კერების“ სახელდებული მკვიდრი მოსახლეები, კონკრეტულ
ეპოქებში სოფელ ყვარაში მცხოვრები თიანეთის. ამდ-
ნად, თქმა იმისა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისა“ ლეონტი მროვე-
ლისაგან განსხვავებით ფხოველთა ნაცულად ხმაროს „ყუა-
რელისა“ გამოყოფილებოდა.

მონაცემები ყვარულთა შინაობის შესახებ ფშაულ კაპ-
შირბა მოსახლეობის ადგილობრივად ცნობილი ერთი კუთხი-
მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის გადასვლა ერთი კუთხი-
დან თუ სოფლიდან მეორეში საერთოდ დამახასიათებელია
საქართველოს ყველა მუნიციპალიტეტისათვის. აღნიშნუ-
ლი ადმინისტრაციული საქარველოს მთიანეთისათვის. აღნიშნუ-
ლი ეთნოგეოგრაფიული მოვლენა გამოირჩევა ყვარას მაგალით-
ზე, სადაც ადგილი ჰქონდა არა მარტო ყვარას მკვიდრთა ად-
გილ-სამყოფელში ფშაური ელემენტის ჩანაცვლებას, არამედ
ად სოფლის ძირეული მოსახლეობის სხვადა-გადაადგილე-
ბას. ცხადია, პირველ რიგში იგულისხმება მათი მიგრაცია კა-
ხეთის პირი მთიარულებით, ისევე როგორც მიგრაციის
პროცესის დაქვემდებარა, მაგალითად, ხეცსურების ერთი ნა-

121

წილის გადფოსახლება თიანეთის იმ ადგილებში, რომლებსაც აქ დიერ ჩასახლებაში ფშაველბი ტოვებენ, ხოლო აქედან მიგრაციული ფშაველების გადასახლება ახმეტის რაიონში, ამ ფაქტის რეტროსპექტული ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ თიანეთის ფშაველთა კახეთში გადასახლებაზემდე ადრე შეიძენი თიანეთლების ნაწილიც დროთა განმავლობაში ბარში ჩამოსახლდა და გაკახელდა. რაც შეეხება საკუთრივ ყვარაში დამსუფრებლებს ფშაველებს, მათ მგავალითაც თვანადნალებს გამოკრდა, თუ მიგრაციის შედეგად როგორი მიცრდებოდა ყვარის ფშავერის მოსახლეობა და როგორი მიმდინარეობდა მათი გაკახელების პროცესი. ნათქვამის დამადასტურებელი ფაქტორებზე დემოგრაფიული მაჩვენებლები. XIX საუკუნის მეორე ნახევარიმ რაფიელ ერისთავმა და გუსტავ რადემე ყვარაში აღწერეს ფშაველთა 42 კომლი, ხოლო 1939 წელს გ. ჩიტაიას აღწერია ფშაველთა მხოლოდ 6 კომლი (9, გვ. 58).

განხილული მონაცემების მიხედვით თვალნათლივ გამოჩნდა, რომ ისტორიული თიანეთის მკვიდრი წარმოადგენენ თიანეთლები, რომელთა ერთ-ერთი სოფლის ყვერას მოსახლეინე "ყუარელინი" საისტორიო წყაროების მიხედვით ჯერ კიდევ IV საუკუნის მოვლენების აღწერასთან დაკავშირებით ფიგურირებენ. აღნიშნული ვაჭოქის ყვარელთა გაიგივება იქ მოცუანებით ჩასახლებულ ფაშოლებთან დაუმტკიცებელია. ფხოვნის ქვეყნის საზღვრების ხელშეწყობა გაფართოვება ფხოვნის ეთნიკური ელემენტის გავრცელების ტერიტორიის მიხედვით თიანეთთან და ერწოელთან რეალური არსებობის იმპორტირების ხარჯზე სინამდვილის დამახინჯების ტოლფასია. ისიც ამაჲრა, რომ ყვარა თიანეთის ერთ-ერთი სოფელი იყო და არა ტერიტორიული თემი. შესაბამისად ამისა, ყვარელთა მხოლოდ ერთი სოფლის მკვიდრი იყვნენ და არა ეთნოგრაფიული ჯგუფი. მაგრამ ამ უღდავო ჟეშმარიტების მოუხედავად ქართულ საისტორიო ლიტერატურაში თავი იჩინა ტერიტორიულ თემთან ყვარას გათანაბრების ტენდენციამ. ამასთან დაკავშირებით ზემოთ განვიხილეთ ზოგიერთი სწავლულის თვალსაზრისი, რასაც ესადაგება რ. თოფჩიშვილის მოსაზრებაც ტერიტორიულ თემთან ერთი სოფლის - ყვერას იდენტიფიკაციის შესახებ, გამოთქმული მის კითხვა-პასუხში: „ამჲრ რაღას წარმოადგენდნენ ქართულ ისტორიულ წყაროებში დასახელებულნი „ერწოელნი“, „თიანელნი“ და „ყუარელინი“? ფიქრობთ რომ თავდაპირველად ისინი იყვნენ ხეობის თემები ყოფილიყვნენ“ (5, გვ. 55). მისივე შეხედულებით, „ამასთან დაკავშირებით საინტერესოსა „მოქცევაჲ ქართლისა“-ში მოხსენიებული „ყვარელთა“ თემის ლოკალიზაციის საკითხი“ (5, გვ. 82).

სამართლიანობა მოითხოვს აღნიშვნის, რომ სინამდვილეში „მოქცევაჲ“-ში სხნედეულია „ყუარელინი“ და არა ყვერელთა თემი, მაგრამ ამის მიუხედავად რ. თოფჩიშვილმა გარკვეულ თემში, მაგრამ ამის მიუხედავად რ. თოფჩიშვილმა გარკვეულ თემში, მაგრამ ამის მიუხედავად რ. თოფჩიშვილმა

გარკვეულ თემში, მაგრამ ამის მიუხედავად რ. თოფჩიშვილმა გარკვეულ თემში, მაგრამ ამის მიუხედავად რ. თოფჩიშვილმა

„გზომ ნელში“ (მითითებულია: გ. ჩიტაია, თიანეთის ეთნოგრაფიული რესპედიციის მოკლე ანგარიში, „ენიკის მოაგებე“, XI, 1941; მისივე, ГРУЗИНСКАЯ СОВЕТСКАЯ ЭТНОГРАФИЯ, ж. «Советская этнография». 1952, №3). საჭიროა ითქვას, რომ გ. ჩიტაიას სოფელ ყვარისათვის არ უნდებოდა არც ყვარის თემი და არც გვარას ქვეყანა, მაგრამ რ. თოფჩიშვილმა მიიღო საჭიროდ მიიჩნია ენება, რომ თიანეთის ტერიტორიაზე „ლოკალიზდებოდა ძველი ქართული თემი „ყვარლანი“ (5, გვ. 124), ხოლო „ყვარლ... აღნიშნული „ყვარელთ“ „ქვეყნის“ ცენტრი უნდა ყოფილიყო“ (5, გვ. 83).

„მოქცევა“-ს ცნობისა და სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოქვეყნებულ შეხედულებათა კრიტიკული შეფასების საფუძველზე თავის დროზე აღვნიშნე, რომ „ერთგვარ გაუგებრობას იწვევს ლიტერატორების მიერ ნოქცეულების სახელდება მიმოქცევა, ვინაიდან ცნობილია, რომ ნილკაან ადამისაღვლეთ საქართველოს მითი რეგიონებიდან გვარიაანად დაცილებული, ბარის ზოლი მთის რაკონებზელი სოფელია... მიუღებელია აგრეთვე ქართვლ „მთიულეზად“ (//მთიულეზად) ენროლითა სახელდების ისტორიული ტრადიცია. ამაისან ერათ, ჩვენ

ქვემოთ აღწერილი ისტორიული-ეთნოგრაფიული მონაცემებზე
ფორმირების სრული უფლება გვაქვს სერიოზულად შევიტყა-
რებოთ. ქვემოთ ქართულ მითითა ეთნოგრაფიული ჯგუფთა
განსაკუთრებით ყვარელეთა დასახელების მიზანშეწონილობამც,
ყვარელი ისტორიული თიანეთის ტერიტორიაზე (მდინარე იე-
რის ნაპირებზე) მცხოვრები ყვარელნი ქართველ მთიელთა
ერთი სათავეებში) მცხოვრები ყვარელნი ქართველ მთიელთა
ერთგვარულად არსებულ ტომს არ წარმოადგენდნენ და ეთ-
ნოგრაფიული ნიშნის მიხედვით არსებობდა არ განსხვავდე-
ბოდნენ თიანეთთან. ამიტომ, ჯეროვანი თვალსაზრისით
სათვის ყოველივე ამის შესახებ საკვანძოდ უნდა ყოფილიყო
მოცემული სათანადო განმარტება ჯერ კიდევ მაშინ, როდეს
ცა ქართული საისტორიო წყაროების ანალიზის საფუძველ-
ზე თანმიმდევრულად იქნენ ჩამოყალიბები ქართველ მთი-
ელები და მათ შორის მოხსენიებული იყვნენ ნილკნელი და
... (ნ. 63. 11).

დები და მათ შორის უმეტესად
ყვარდენი (6, 83; 11).
დასკვნის სახით უნდა აღინიშნოს, რომ საისტორიო წყაროების მონაცემები თვალნათლივ წარმოაჩენენ ყვარას ერთ სოფლად არსებობას თიანეთში, რომლის გათანაბრება ტფილისთან და არსებობას ამაღლეთში, შესაბამისად, ტფილისთან თემთან ყოფილად დაუსუბუგებელია. ამის და არა ეთნოგრაფიული უკუხედი. წყაროების ეს უტყუარ მაჩვენებლები რომ რეალური ფაქტები. წყაროების ეს უტყუარ მაჩვენებლები რომ რეალური ფაქტები. წყაროების ეს უტყუარ მაჩვენებლები რომ რეალური ფაქტები. წყაროების ეს უტყუარ მაჩვენებლები რომ რეალური ფაქტები.

1. „მოქცევა ქართლისა“, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1963.
2. ლეონტი მროველი, ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა, „ქართლის ცხოვრება“, I, თბ., 1955.
3. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში, „ენიმკის მოამბე“, XI, ტფ., 1941.
4. ბ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბ., 1990.
5. რ. თოფჩიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მიგრაცია XVII-XIX სს., თბ., 1984.
6. ვახტ. ითონიშვილი, არაგვის ხეობა, თბ., 1986.
7. დ. მუსხელიშვილი, ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, I, თბ., 1977.
8. თ. პაპუაშვილი, რანთა და კახთა სამეფო, თბ., 1962.
9. გ. ჩიტაია, თიანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, „ენიმკის მოამბე“, XI, ტფ., 1941.
10. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1948.

ოსური გვარსახელების ისტორიისათვის და შესაბამისი მონაცემების ქართულ გვარებთან მიმართებაში გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება ერთ-ერთ ხალხურ გადმოცემას ხეთაგუროვების გვარის შესახებ, რაც ფიქსირებულია კოსტა ხეთაგუროვის მიერ (K. Хетагуров, Быт горных осетин, Сталинир, 1939. ამ ეთნოგრაფიულ ნარკვევს ავტორმა უწოდა ოსობა და ამ სახელწოდებით იქნა ის შეტანილი კ. ხეთაგუროვის ნაწერების სრულ გამოცემაშიც – Собрание сочинений в пяти томах, т. IV, М., 1960. მე ვისარგებლე სტალინის გამომცემით).

კ. ხეთაგუროვის ეს ნაშრომი წარმოადგენს მრავალმხრივ საყურადღებო ეთნოგრაფიულ მიმოხილვას ოსთა ყოფისა და ტრადიციების შესახებ. ავტორის მცდელობით, ოსობაში იგულისხმებოდა ოსთა ყოფითი კულტურისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, მაგრამ ნარკვევში ჩართული ხელშეასხები მონაცემებით ისიც თვალნათლივ გამოჩნდა, რომ ოსობა იგივე ოსიანობა (ლეკიანობის ადეკვატური მოვლენა) იყო. ამავ ნარკვევში შეტანილია გადმოცემა ხეთაგუროვების ვინაობის შესახებ, რაც შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი:

«Производя себя от переселившегося из-за Кубани княжича Хетага, нарцы-Хетагуровы и в настоящее время добиваются, ссылаясь соответствующие грамоты грузинских царей, дарованные за военные услуги задолго до присоединения Грузии к России.

Сам Хетаг, по уверению его потомков, был младшим сыном князя Инала, жившего за Кубанью на притоке последней – Большом Заленчуке. Принять христианство, Хетаг бежал от преследования своих братьев в горную Осетию. Старший брат Хетага – Биаслан считается родоначальником кабардинских князей, а второй, Асламбек, остался бездетным. Место первоначального пребывания Хетага в теперешней Осетии до сих пор считается свя-

тыней. Это – совершенно обособленная, великолепная роша с многовековыми гигантами в Куртатинское долине. Эта «куша Хетага», как гласит народное предание, по зову Хетага выделилась от леса и укрыла его от преследования шайки кабардинских разбойников. Несмотря, однако, на такую легендарность личности Хетага, потомки его поименно перечисляют всех членов, идущих от его поклений. Я, например, являюсь одним из многочисленных членов десятого поколения и могу перечислить своих предков: 1) Хетаг, 2) Георгий (единст. сын), 3) Мами и брат его, 4) Гоши и три его брата, 5) Зидა (Сида) и два его брата, 6) Амран и четыре его брата, 7) Асса и брат его, 8) Елизбар и три его брата, 9) Лейан (отец мой) и брат.

Хетаг, говорят, проник в Нарскую котловину через Куртатинский перевал, так как другой путь по Алагирско-Касарскому ущелью был менее доступен и по природным, и по искусственным преградам. На это указывает и то, что осетины Куртатинского ущелья особенно свято чтут память Хетага. В Нарской котловине указывают и теперь в сел. Слас на постройки возведенные Хетагом. Указывают и место, где Хетаг убил оленя, – это подножье той скалы, на которой теперь громоздится сел. Нар. Здесь указывают также на воздвигнутую Хетагом постройку, где он поселился. В преданиях нет никакого намека на то, что Хетаг отличался военными доблестями или участвовал в походах и сражениях. Напротив, он славился своим незлобием. Однажды, взамен трех невольников, проданных им в Тифлисе, хетаг получил, кроме платы, следующий совет: «Когда ты рассердишься, то левой рукой удерживай правую». – Это наставления спасло жизнь его сыну, который настолько вырос за его продолжительное отсутствие, что Хетаг, по возвращении домой ночью, застав его спящим на одной постели с матерью, хетаг хотел заколоть его, но вспомнив совет, положил оружие в изголовьи спящих, вышел и

всю ночь провел на берегу реки. Утром все разъяснилось к общему счастью. Участие нарекских осетин в рядах грузинских войск по найму или волонтерами относится ко временам правнука Хетага – Гоши, который, будучи небольшого роста, сразил в единоборстве персидского великана и получил от грузинского царя с соответствующей надписью и грамотой серебряную чашу. Чаша цела, и до сих пор переходит от наследству от отца к старшему сыну. Из грамот грузинских царей, уцелевших в фамилии Хетагуровых, самая ранняя – пожалованная царем карталинским Арчилом (1730-1736) «В знак нашей милости нарскому дворянину Хетагуру-Зидахану (Зида) и потомкам дома вашего» и т. д. Сын Арчила Александр пожаловал грамоту нарскому дворянину Аса-Амиранову в том, «что отцы и деды ваши служили отцам и дедом нашим с таким тщанием, что дом наш по сие время находится вне всякой опасности, почему» и т. д. Царь карталинский Таймураз пожаловал «жителям Нар, дворянам Георгию и Амирану Зидахановым сию грамоту за то, что вы служили нам верою и правдою» и т. д. Александр, внук царя вахтанга, пожаловал грамоту «нарскому князю Махамату Зидаханову в том, что отец и деды ваши служили отцам и дедам нашим самопожертвованием, отчего дом наш был всегда невредим» и т. д.

Приведенные грамоты грузинских царей, как жалованные последними еще до присоединения Грузии к России, дают неоспоримое право фамилии Хетагуровых, начиная от Зиды, пользоваться дворянским званием, а с Махамата – титулом князя. Однако, в виду запутанности дела о сословных правах туземцев Горской и Кубанской области, нарцы-Хетагуровы на свое семидесятилетнее (с 1829 г.) ходатайство о признании их дворянами все еще ожидают ответа, как и все другие претендующие на дворянство туземцы».

(კოსტა ხეთაგუროვი, დასახლებული ნარკვევი, გვ. 6-7).

12.ა. გატუევის კომპილაციური თხზულება

ჯერ კიდევ საბჭოთა იმპერიის დაშლამდე პროფესორმა ლუდვიგ ჩიბროვმა თავი მოუყარა პერიოდულ გამოცემებში დაბეჭდილ სტატიებსა და კონსპონენციებს ოსებისა და ოსეთის შესახებ (იხ. Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах). ეს მასალები მან რამდენიმე ტომად გამოცა. ბევრი მათგანი საყურადღებო პირველ ყოვლისა ოსთა ყოფა-ცხოვრების, ზნე-ჩვეულებების, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენებისა და ზაზოური დღესასწაულების შესწავლისათვის. უმუხლოკაციების ერთი ნაწილი კი, რაც ისტორიულ წარსულს შეეხება, ტენდენციურად ხასიათდება. მხედველობაში მაქვს ოსთა წარსული იდეალიზაცია და საქართველოს ისტორიისადმი გაუმართლებელი დამოკიდებულება.

სამწუხარო ის არის, რომ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ლ. ჩიჩინაიოვი (ამჟამად დამოუკიდებელი სახელმწიფოდ თვითწოდვლად გამოცხადებული სამხრეთ ოსეთის პრეზიდენტად მონათლული), რომელიც მეცნიერად ჩამოყალიბდა აკად. გიორგი ჩიტაიას ხელმძღვანელობით, არ ცდილობს ოს სწავლულთა ტენდენციური უპოვლო ციციების ობიექტურ შეფასებას. პირიქით, იგი დადებითად მიიჩნევს ისტორიის ფალსიფიკატორთა „ნააზრევს“. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება გამოვიყენო ზემოხსენებული მრავალტომეულის მესამე ტომის წინასიტყვაობაში მოცემული კვლითი-კვათა ერთ-ერთი ოსი ავტორის ა. გატაყევის ნაშრომის (Христианство в Осетии: ქვეყნდება ოს ზეგუმი — Терские ведомости 1891 г. №№14, 15, 19, 27, 32, 34, 36, 42, 46, 47, 48) შესახებ: „Объективно автор выходит за рамки поставленной цели — содержание очерка шире названия. В нем представлена не только подлинная история распространения христианства в Осетии, но и дан краткий очерк истории осетинского народа. Эта часть работы А.

[illegible]

ბოისი, გვ. 12)
რასაკერძეულია, ა. გატუევის „ნაშრომს“ დღემდე მარ-
თლაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა ისი სენარატისტებისა-
ლის, მათ შორის ლ. ჩიბირიფისათვის, რომლებიც საჭიროის
ფალსიფიკაციის გზით ცდილობენ დასაბუთონ სპორიფე-
ლის ტერიტორიაზე სოეისი არსებობა უსსოვარი დროიდან.
ამაში რომ მივითვლი დავარწმუნოთ, საჭიროდ მივიჩნიე
ა. გატუევის თხზულების შეფასება. ლაქატური მონაცემების

ბ. გაბუშევის თხზულების შეფასება.
ბ. გაბუშევი ყოველგვარი ფაქტობრივი მონაცემების გარეშე ცდებოდა იმის დამტკიცებას, რომ „Осетины были од-
на из древнейших племен, населяющих центральные части Кав-
каза“. მისი ილუზიით, „იჩ“ (ოსი) ქრისტეს დაბადებამდე 2300
წლის წინ ყოფილა ცნობილი, ხოლო ქრისტეს დაბადებამდე VII
საუკუნეში ოსეთი სკივთებს დაუქმდა (გვ. 265-266). ამის
თქმა არ იკმარა და ოსეთი უძველეს ქრისტიანულ ქვეყნად გა-
მოაცხადა. მას საეჭვოდ არ მიაჩნია, რომ წმინდა ნინოს ქადა-
გება ოსებსაც შეეხებია, რასაც შეუნულებია ადრინდელი
მტრობა ქართველებსა და ოსებს შორის. მაგრამ მისი ფან-
ტაზია ბევრად უფრო შორეულ წარსულში იხსტყობა, როდე-
ნაც ცდებოდა მეციხეელის დარწმუნებას, რომ „В I веке про-
никает в Осетию луч евангельского света...“ (გვ. 226). მისივე
სურვილია დამტკიცოს, რომ ხშირი ომიანობა ხელს უშლიდა
ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელებას, მაგრამ მხსნელის
აროში წარმოგვიდგინა ბერძენი მისიონერები, რომელთა ქა-
დაგების წყალობით იმპერატორ იუსტინიანე I-სა და II-ის (522-

გადმოცემა ხეთაგუროების შესახებ იმის მაუწყებელია, რომ „თავიდად“ სახელგანთქლი ყაზარგუელი იწალის ღუფარს სწორი ზეითაი ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ძმებს გა- მოჰქცევია და ჯერ დასახლებულა ქუთათის ხეობაში, ხოლო აქედან გადასულა წარის ცაფთაში, ე. ი. ისტორიულ დავაღეთში (ზუღ დავაღეთში), რომლის ტერიტორიაზე მდებარე სო- ფელ სლასში სახლიც აუშენებია. გადმოცემით მასვე მიეწე- რება სახლის აშენება დავაღეთის სოფელ წარში, სადაც ის სა- ბოლოად დაფუძნებულია.

გადმოცემიდან ისიც გამოჩნდა, რომ ხეთაგს და მის შთამომავლობას ქართლის მეფეებისადმი ერთგული სამსახურისათვის აზნაურის თუ „თავადის“ ნდობაც კი მიენიჭებიათ. კოსტას მტკიცებით, ხეთაგთროვებს ეს უქმნიდა იმის საფუძველს, რომ 1829 წლიდან ამ ნდობაში ოფიციალურად აღიარებას ცდილიყვნენ. მათი მეცადინეობა განხორციელდა თუ არა, გადმოცემიდან ეს არ ჩანს, მაგრამ ამ გადმოცემის ღირებულება პირველ ყოვლისა ისაა, რომ ხეთაგთროვები დავალითმე ცხოვრობდნენ, ხოლო დავალითმე საქართველოს სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო. სხვაგვარად გაერუბარიც იქნებოდა ქართლის სამეფო ხელისუფლების სამსახურში მათი ყოფნა და მეფეთა მიერ მათთვის წყალობის სიგელების გაცემა.

იმასთან ერთად, რომ კ. ხეთაგუროვი ოსებად ფორმირებულ თავის გვარს ყაზარდოულ წარმომავლობასთან აკავშირებს, ოსი ისტორიკოსები და ეთნოგრაფები იმასაც დიდი ღრმადობით ამატოვებენ, რომ ქართველი ხეთაგურები წარმოშობით ოსები არიან, მაგრამ ამასთან დაკავშირებით დიფერენცირებულ მიდგომაზე თავს არ იწუხებენ. მათი ინტერპრეტაციით, საქართველოს ყველა კუთხეში მცხოვრები ხეთაგურები გენეტიკურად ხეთაგუროვია. ამის საპირისპიროდ უპრინაია აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი კუთხის მაგალითად

[illegible]

მომოქმედებდა დაგეგმიური ხარისხით, რომლის შედეგადაც შეიძლება მოხდეს სხვადასხვა სახის მართვის საშუალებების გამოყენება, რაც საჭიროა მართვის საშუალებების გამოყენებისას, რაც საჭიროა მართვის საშუალებების გამოყენებისას.

რედაქტორის შენიშვნა: ივლისსმება ვახტანგ იოთნიშვილის ნაშრომი - ეპიზოდები საარაგოს ისტორიიდან (იხ. კრებული: ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, ტ. VII, 2005, გვ. 12-66.

556) დროს ოსეთი კვლავ ქრისტიანულ ქვეყნად ქცეულა. ამის „საბუთად“ იგი მიიჩნევს ოსეთში შემონახული ეკლესიების ნანგრევებს: „храмы (христианские) епископских и епархиальных городов“ (გვ. 267). მუცლითმეზაპრე ოსი სწავლულის ზღვარდაუდებელი წარმოსახვით, „Осетия, бывшая восстановлению христианства в XI и XII веках, спланируется в одно целое государство и в 1019 году имеет своего царя по имени Ордура. Ордура образует из Осетии феодальное государство, устанавливает правильную государственную жизнь, свою администрацию, свой суд, словом, настает в Осетии период сильного могущества и политического процветания“ (გვ. 268).

ა. გატუევის წარმოსახვით, ერთიანი ოსეთი მოიცავდა როგორც ე. წ. ჩრდილო ოსეთს, ისე სამხრეთ ოსეთს, მაგრამ XII საუკუნის შემდეგ წარმოქმნილი შინაგანი დაპირისპირების საფუძველზე ნახევარი საუკუნის შემდეგ ოსეთი გაყოფილა ჩრდილო და სამხრეთ ოსეთად, რამაც გამოიწვია სამხრეთ ოსეთის მოქცევა საქართველოს დაქვემდებარებაში (გვ. 268-269).

ცხადია, ამ სტრიქონების ავტორი გამორიცხავს ე. წ. სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე ოსთა გვიანდელი დასახლების ფაქტს. იგი მხოლოდ იმით არის გულწაკლული, რომ ერთიანი ოსეთი XII საუკუნეში ორად გაიყო, მაგრამ მკითხველს იმით ანუგეშებს, რომ XIII საუკუნის დასაწყისში ალაგირის ხეობაში დაბადებულა „ოს-ბოგატირი“, რომელსაც კვლავ აღუდგენია და აუყვავებია ერთიანი ოსეთი, სამხრეთ ოსეთი გაუნთავისუფლებია ქართველთა ბატონობისაგან, ერთიან ოსეთში განუმტკიცებია ქრისტიანობა და სამონასტრო ცხოვრება, მიუღწევიათ პოლიტიკური სრულყოფისათვის (გვ. 269).

ბ. გატუევი ამგვარი „არგუმენტებით“ ცდილობს იმის დამტკიცებას, რომ ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ავტონომიური ოლქის შექმნას ისტორიული საფუძვლები გააჩნდა და რომ ამ

1801 წლის შემდეგ საქართველო რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ რიგით „охранна“-ს წარმოადგენს და არა დამოუკიდებელ საზღვოს.

შესაშვს, ისტორიული შიდა ქართლის ტერიტორიაზე ფორმირებული პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულების (ქსნის საერისთავო, სამაჩაბლო) მიწა-წყალზე გვიანფორმალურ ხანაში (XVI-XVII სს-ის მიჯნაზე) ოსთა სპორადული დამკვიდრება, ხოლო შემდგომში ინტენსიური იმიგრაციული პროცესების წყალობით მათი კომპაქტური დასახლებების გაჩენა, ისეთივე ბუნებრივი მოვლენაა, როგორც, მაგალითად, სომხების, აზერბაიჯანელებისა და თურქების „დაშენება“ ისტორიული ქვემო და ზემო ქართლის ტერიტორიაზე არსებულ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულთა (სომხთ-საბარათიანო, სამცხე-საათაბაგო) ფარგლებში, მაგრამ ეს გარემოება ნიშნავს არ წარმოადგენს ე. წ. „ისტორიულ საფუძველს“ სომხური, აზერბაიჯანული და თურქული მოსახლეობისათვის ავტონომიური ოლქების შექმნისათვის და შესაბამისად სომხური, აზერბაიჯანული და თურქული სახელმწიფოებრიობის ელემენტების ძებნაც საქართველოს მიწ-წყალზე დაუშვებელია. არადა, სწორედ ოსებისათვის და არა იმავ სომხებისათვის მავანთა და მავანთა მიერ მოგვიანებით ერთობ გულუხვად გაღებული „წყალობების“ ფონზე ბ. გატუევის არ უნდა გასჭირვებოდა ამომწურავი პასუხის მიკვლევა დემაგოგიურად დასმულ თავისთავად კითხვებზე: „Где же случайный характер появления государственности и виде автономной области?“

საერთოდ უნდა აინიშნოს, რომ ავტორი არნახულ დიდიტანტოზს და სავალალო უმეცრებას ამჟღავნებს საქართველოს ისტორიის საკითხების ინტერპრეტაციაში. ასე, მაგალითად, ის ქსნის და არაგვის ერისთავებს სამხრეთ-ოსეთის ისტორიის პერსონაჟებად აცხადებს და იქვე გვაუწყებს, რომ თურმე მათ გარდა „В истории Грузии Юго-Осетии встре-

ერთეულის წარმოქმნას წინ უსწრებდა ოლქის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ოსთა ხანგრძლივად ცხოვრება, რაღაც განსაკუთრებული „თვითმმართველობის“ პირობებში. ავტორის გულმოდგინელო განცხადებით, თანამედროვე „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიაზე თურმე „მრავალი საუკუნის“ მანძილზე არსებულა ადგილობრივი „სახელმწიფოებრიობა“ („государственность“) ან „სახელმწიფოებრიობის ორგანიზებული თვითმმართველობის ელემენტები“ („Элементы государственности – организованного самоуправления“) ჯერ ქართული სამეფოს ჩარჩოებში არსებული ქსნის, არაგვის და „სხვა საერისთავოებისა“ და „სათავადოების“ ფორმით, ხოლო XIX საუკუნიდან უკვე ქართულ სამეფოს ჩარჩოებში შექმნილი ადმინისტრაციული ერთეულის „ოსეთის ოლქის“ („Осетинский округ“) სახით.

ამ ყოვლად აბსურდულ მტკიცებებთან დაკავშირებით, ჯერ ერთი აუცილებელია განიმარტოს, რომ ქართული სამეფოს ჩარჩოებში არსებული ის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულები, სადაც გვიანფორმალურ ხანაში გაჩნდა ოსური ახალშენები, საქართველოს სახელმწიფოს შიდატერიტორიულ დარაიონებას და საუკუნეების მანძილზე „ავტონომიურ“ სახელმწიფოებრივ სტრუქტურებს განასახიერებს ბირებულ“ სახელმწიფოებრივ სტრუქტურებს განასახიერებს და არა ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ფორმირების პროცესის მას-ტიმოლირებელ „სახელმწიფოებრიობის ელემენტებს“.

მეორეც, რუსეთთან საქართველოს შეერთების შემდეგ კოლონიზატორთა ინიციატივით შექმნილი „Осетинский округ“-ი „Лихновальское приставство“, „регулярные воинские формирования на осетии“, და ა. შ. ფუნქციონირებას იწყებს საქართველოს სამეფოს გაუქმების შემდეგ, რის კვალობაზე ეს ინსტიტუტები არ შეიძლება წარმოადგენდეს ქართული სამეფოს ჩარჩოებში წარმოქმნილი სამხრეთ ოსური სახელმწიფოებრიობის ელემენტებს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ბ. გატუევი გაურკვეველია იმ აქსიომურ ჭეშმარიტებაშიც კი, რომ

„входят в общие правители вплоть до царя Грузии, которому подчиняются указанные эривасты и правители“.

რაც შეეხება ე. წ. „ოსეთის ოკრუგის“ წარმოქმნის ფაქტის აშკარა იდეალიზაციის პრაქტიკას, აქ ავტორი სრულ უსუსურობას ავლენს ამ ერთეულის შექმნის კანონზომიერებისა და კანონიერების საკითხისადმი დამოკიდებულებაში.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ რუსების მიერ საქართველოს ოდინდელი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული სისტემის და სამოქალაქო ინსტიტუტების აშკარა იგნორირება და დაუფარავი რუსიფიკაციის პოლიტიკის გატარების ჩარჩოებში საქართველოში რუსული მმართველობის კალკირებული ვარიანტების დანერგვა „გუბერნიების“, „უეზდების“, „მაზრების“, „ოზმეჩესტვების“ და „ვოლოსტების“ და მათ შორის „Осетинский округ“-ის სახით, სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა. აკი კოლონიური პოლიტიკის პრაქტიკული რეალიზაცია ნებისმიერი ქვეყნის მიმართ უწინარეს ყოვლისა ამ ქვეყნის ძველთაძველი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული სტრუქტურების განადგურებას, ქვეყნის დაქუცმაცებას და დემაგოგიური სტრუქტურების „შეკონინებას“ გულისხმობს და, ცხადია, „ოსეთის ოკრუგის“, რომელიც საქართველოს პირ-ნა-წყლითაც იქნა შევსებული, სწორედ ამ პოლიტიკის პირ-მმო. მაგრამ განა ამგვარი სიახლე, ვითარცა კოლონიური მმართველობის მიერ კულტივირებული დანაშაულებრივი პოლიტიკის, სრული განუკითხაობის კანონზომიერი რეზულტატი, კანონიერ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს?

მაშინ გამოდის, რომ რუსების მიერ ქართველი ხალხის მშინ გამოდის, რომ რუსების მიერ ქართველი ხალხის ხელოვნური სეგმენტაცია ქართველებად, კახელებად, მეგრელებად, სვანებად, ხევსურებად და ა. შ., ვითარცა კოლონიური პოლიტიკის სახელმძღვანელო პრინციპი – „დაყავი და იბატონე“-ს კანონზომიერი გამოვლინება, ასევე კანონიერი ყოფილა და მაშინ რაღა უმლის ხელს ბ. გატუევის, რომ მთელი სე-

რელთა და სხვ. დამოუკიდებელ ხალხებად გამოცხადებისა და მათი „პრეტენზიების“ დაკმაყოფილების საჭიროების შესახებ?

სხვათა შორის, რუსული ადმინისტრაციის მიერ ხმარებაში დანერგული ცნება – „Осети“ ზოგიერთ რუსულ დოკუმენტში თითქმის მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთს ფარავს. ეტყობა ა. გატუევი არ იცნობს ამ მასალებს, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში ძალზე გაჭირდებოდა „ოსეთის“ შემადგენლობიდან მთიულეთის, ხევის, ხევსურეთის, თუშეთის, ფშავის, გუდამაყრის გამოთიშვა.

დაბოლოს, „სამაჩაბლოს“-ადმი ავტორის ანტიპატიური განწყობის შესახებ, რაც გამოიხატება მარტოოდენ „სამფლობელოს აღმნიშვნელ ცნებად“ მისი გამოცხადების დაყენებულ ცდაში.

ავტორის მტკიცებით, „სამაჩაბლო“ მხოლოდ მაჩაბელთა მფლობელობაში არსებული მიწა-წყლის მისამართით გამოყენებული ცნებაა და არა ეთნიკური სახელწოდება, რომელიც არასდროს შენაცვლებია მის პარალელურად არსებულ ცნებას „სამხრეთი ოსეთი“. ამჯერად, ქრონოლოგიური ჩარჩოების მიუთითებლად ამ ორი სახელწოდების ურთიერთშეპირისპირების ცალმხრივი გზით ძალაუვნებურად ისეთი სურათი იხატება, თითქოს „სამაჩაბლო“ აღნიშნავდეს მხოლოდ და მხოლოდ სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე წარმოქმნილ სათავადოს, მაჩაბელთა ხელში გადასული სამხრეთ ოსეთის მიწა-წყლის ნაწილს. ამდენად, ავტორი გატაცებულია იმდაგვარი სიტუაციის წარმოსახვით, თითქოს თანამედროვე სამხრეთელი ოსები სამაჩაბლოში კი არ დასახლდნენ, არამედ მაჩაბლებმა თავის საკუთრებად გადააქციეს ოდითგანვე სამხრეთ ოსეთად სახელდებულ მიწა-წყლის გარკვეული მონაკვეთი.

ვითარების ასეთიან რ შეფასებასთან დაკავშირებით აუცილებელია განვიმარტოს, რომ „სამაჩაბლო“ ისეთივე ცნებაა, როგორც სამილახვრო, საბარათიანო, სამურხანბატონო,

რის კვალობაზე საძიებელი ტერმინი უწინარეს ყოვლისა კონკრეტულ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულს (სათავადოს) აღნიშნავს. მაგრამ ამგვარი კონსტატაცია სრულებითაც არ იძლევა იგივე ტერმინისაგან ისტორიულ-გეოგრაფიული ცნების შინაარსის მექანიკური გამოცლის უფლებას.

საქმე ისაა, რომ ჯერ კიდევ ახ. წ. VII საუკუნის სომხურ გეოგრაფიაში იხსენიება აჩაბეთის ხევი, ვითარცა ერთ-ერთი ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყანა (საყურადღებოა, რომ ამ პერიოდში ალან-ოსები არამცთუ ქართლის, არამედ თანამედროვე ჩრდილო ოსეთის მთიანეთის ტერიტორიაზეც არ ჩანან). სწორედ ამ ქვეყნის სახელწოდებისაგან წარმოსდგება გვარ-სახელი მაჩაბელი (შდრ.: ქვენაფნევი – ქვენაფნეველი, აწყური – მაწყურელი; გურია – გურიელი), ხოლო მაჩაბელთა საგვარეულოს აღზევებისა და მათი სამფლობელოების გაფართოვების შედეგად მოგვიანებით იქმნება ცნება „სამაჩაბლო“, რომელიც ამავე დროს ვიწრო გაგებით აჩაბეთის ქვეყანასაც შეეფარდებოდა და ამდენად ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინის დონეზეც ფუნქციონირებდა (შდრ. სამურხანბატონო მამალით).

ამდენად, სამაჩაბლო არ წარმოადგენს მარტოოდენ „საკუთრების სახეობის“ („Вид собственности“) აღმნიშვნელ ცნებას, როგორც ეს ა. გატუევის ესაზება. ამ ტერმინის ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყნის აღმნიშვნელი სახელწოდების შინაარსიც გააჩნია. თანაც, ის გაცილებით უფრო ასაკოვანია, ვიდრე ცნება „სამხრეთი ოსეთი“, რომელთა შეპირისპირება მეორის პირველადობისა და სრული დომინირების დამტკიცების მიზნით უბრალოდ უხერხულიცაა.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ სამაჩაბლოს გამოცხადება ეთნიკურ სახელწოდებად არავის უცდია, უბრალოდ, ქართველი სწავლულები იმიტომ ვერ შეველიეთ ამ ცნებას, რომ ის არასდროს ამოვარდნილა ხმარებიდან და ჯერაც არ გამხდარა ზედმეტი ძირძველი ისტორიულ-გეოგრაფიული

ნოშენკატურის დაუნჯებით დაინტერესებულ მკვლევართათვის. ამდენად, საუკუნეების სიღრმიდან მომდინარე ქართულ სახელწოდებაზე, რომელიც ოდითგანვე ქართული მიწის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა, ვერ ვიტყვით უარს მარტოოდენ იმ მოტივით, რომ ზოგიერთ ოს სწავლულს თუ რიგით მოქალაქეს ფრიად აღიზიანებს ძველი ქართული ტოპონიმია და გაცილებით ურჩევნია დაახლოებით საუკუნის მანძილზე ადაპტირებული ტერმინი „სამხრეთი ოსეთი“.

სამაგიეროდ, დროა უარი ვთქვათ ტოპონიმ სამაჩაბლოს აბსოლუტიზირების პრაქტიკაზე, რისკენაც მისად უნებურად სამართლიანად მიგვიანიშნებს ა. გატუევი. ტერმინით „სამაჩაბლო“ მთელი თანამედროვე სამხრეთ ოსეთის სახელწოდება ნამდვილად გაუმართლებელია, ვინაიდან თანამედროვე სამხრეთ ოსეთის აო ფარავს არა მარტო სამაჩაბლოს, არამედ კიდევ რამდენიმე სხვა სათავადოს ტერიტორიას (ქსნის საერისთავოს თითქმის მთელი სიგრძე, საფალავანდშივილო, საფაფლენშივილო, სავახტანგო, სამილახვროს ნაწილი, რაჭის ჩრდილო-აღმოსავლეთი რაიონი – კუდაროს თემი და სანერეთლოდან იმერეთის მაღალმთიანეთის ზონის მონაკვეთი – სახელდობრ არგვეთის თემის ნაპირყური). ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, რასაც ოსმა სეპარატისტებმა თვითნებურად შეარქვეს სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა, შეკონინებულა არა მხოლოდ ერთი, არამედ ისტორიულად არსებული რამდენიმე ქართული პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულით, რაც ამ ოლქის (თუ „რესპუბლიკის“) წარმოქმნის კანონზომიერებისა და კანონიერების სასარგებლოდ თავისთავად არაფერს ამბობს (ამასთან დაკავშირებით დანერგვებით იხ. ჩემი ნაშრომი – „სამხრეთ ოსეთი – ცენტრალურ საქართველოში“?, რაც დაიბეჭდა ჯერ კრებულში – „ოსთა საკითხი“ რუსულად 1994 წ. ქართულად 1996 წ., ხოლო შემდეგ შევიდა ნიგნში – „ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ისტორიიდან“, თბ., 1995).

ა. გატუევი ზემოთქმულს არ დასჯერდა და დაიწუნა, რომ ოსები შეუწინაოებელია ჩრდილოეთიდან მოწოდებული თათთა ხანებს, მაგრამ სულაც არ გახსენებია თვით ოსთა მხრიდან საქართველოს შევიწროების სავალალო შედეგები, როდესაც რუსების თანადგომით ჩვენი ქვეყნის ორგანული ნაწილი – დვალეთი ოსეთს მიუერთეს, ხოლო საქართველო-ოსეთის საზღვარი სოფელ ბალთიდან დარიალის ვიწროვამდე გადმოინაცვლა (იხ. ვალერიან ითონიშვილი, საქართველო-ოსეთის საზღვარი დარიალის ხეობაში, შ. „მნათობი“, 2000, №5-6).

13. ერთი უმარტებულო ბრალდების გამო

რ. თოფჩიშვილის ნიგნი - „ეთნოგრაფიული სტილადები“, 1, 2005 - წარმოადგენს სტატიას დროს გამოქვეყნებული საქართველოს კრებულის ერთ-ერთი ნაწილი - „კლდე დავალია ეთნიკური ვინაობისათვის“, პირველად დაიბეჭდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიულ და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის „საქალაქის“ (1999, №2), რომელშიაც ითქვა: ვახტანგ ითონიშვილის „შუბეხულებიტი დავალია სეანეტი, სეანურ ენაზე მოლაპარაკებიე იყენ“. რ. თოფჩიშვილი ეს ფრაზა უცდელად დაეკვირვა ზეგონის სტილში ნიგნის (ვკ. 170).

ვახტანგ იოინიშვილმა ეს პრალდება კარიტიკულად შეაფასა, მაგრამ რ. თოფჩიშვილი სიტყვის ვერ შევლია და თავისი უმართებულო გამოხატუებები ნიგმად შეიტანა. ამის გამო მიზანშეწონილად მიიჩნია მეთვთავეს შევასხივო ვახტანგ იოინიშვილის დამოკიდებულება რ. თოფჩიშვილის უპასუხისმგებელ პრალდებასადმი, რაც ნაჩვენებია ნაშრომში « ადვალეთის ისტორიის საკითხები მრუდე სარკეში », თბ., 2002, გვ. 105:

„თოფრებილისეული მსჯელობის „სამკაულოა“ ჩემი გამოკვლევების იგნორირებასთან ერთად მათში ჩამოყალიბებულ შეხედულებათა დასახიჩრებული სახით წარმოჩენა. საილუსტრაციოდ შეიძლება გამოვიყენო სავარ-დგალოერი ენობრივი ურთიერთობის საკითხი, რასთან დაკავშირებითაც ჩემს ნიგნში ითქვა: „თუ ჩვენ დავალორ ენაზე, ვითარცა დვალთ ეთნიკური (თუ ეთნოგრაფიული) ფიზიონომის განსაზღვრელ ერთ-ერთ უზთავრეს ნიშანზე, მაათი ოდენდელი განსახლების არეალში ფიქსირებული და სწორედ დვალური ენის პროდუქტად მიჩნეული ტოპონიმების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სწოლი საზუფველი გვაქვს ვიფიქრო, რომ საძიებელი ენა, უზინარეს ყოვლისა, ქართულური ენებს ენათესავებოდა,

[illegible]

ქართველთა მთავრობის ისტორიის, მ.შ.,
ასეთი ფრთხილი და მოკიდებულია იმან განაპირობა,
რომ ენობრივი ნათესაობის შესაძლებლობის საფუძველია
ტომობრივობა. ამის მიხედვით შეუძლებელია კატეგორიული
დასკვნების გაკეთება, მაგრამ რ. თოფჩიშვილს ასეთი მეთო-
დით კვლევა არ აკმაყოფილებს. მან, როგორც სჩევია, გა-
ამრულა ჩემი აზრი და ვითარება ის ნერმოსახა, თითქმის
„ვ. თოფჩიშვილის დასკვნით დგალები სვანურენოვანი ქართ-
ულური ტომი იყო“ (რ. თოფჩიშვილი, გვ. 46). უფრო მეტიც,
მან შემდეგ კიდევ უფრო გააუმჯობესა თავისი სიტყვა, თითქმის
ჩემი „შეუხედულებით დგალები სვანები, სვანურ ენაზე მოლა-
პარაკობი იყვნენ“ (რ. თოფჩიშვილი, კვლავ დავალთ ვინიკუ-
რე გინათისათვის, „იანალები“, 1999, №2).

რეგინაობისაჲს, ანაწილნი, 1999, №2).

„ქართველურ ენებს ენათესავება“. თანაც რეკომენდაციასაც გვთავაზობს: ალბათ, უფდა თქმულიყო, რომ დვალური ენა ერთ-ერთი არა ქართველური ენა იყო. დვალური ენა თუ ქართველურ ენებს ენათესავებოდა, ის არაქართველური ენა ყოფილა“ (36, 47).

რ. თოფჩიშვილი ისეთ კატეგორიულ მოთხოვნებს აყენებს, თითქმის დაუღწერელ ენა ცოცხლად იყო შემონახული სვანურის თუ მეგრული მსგავსად და ლამის მისი გრამატიკული ნიშნებიც უნდა შევინახოთ. ისეთ ვითარებაში კი, როდესაც მხოლოდ ტოპონიმების მიხედვით ვმსჯელობთ, ასეთი კატეგორიულობა მცინერიული განსჯის ჩარჩოებში ვერ თავსდება. ამიტომ, ისეთ შემთხვევაში, როდესაც ენობრივი ნათესაობის საფუძველად მხოლოდ ტოპონიმოკური მონაცემების გამოყენების შესაძლებლობა გავვარჩინო, კატეგორიულობასთან შედარებით უპირატესობა ენიჭება ჩემს მიერ მოცემულ კვალიფიკაციას.

დედალური ენის შესახებ მსჯელობასთან დაკავშირებით რ. თოფჩიშვილს კიდევ ერთი ღვაწილიანი შენიშვნა გასჩნდა. იგი აღნიშნავს ჩემს ნათქვამს, რომ დედალური ენის პროდუქტად საგულისხმელო ძირძველი ტოპონიმიური ნომენკლატურა დამაჯერებლად ლაპარაკობს ქართველურ ენებთან (უნინარეს ყოვლისა კი სხვათადაც) ძველი დედალურის ნათესაობის დამტკიცის სასარგებლოდ" (ჩემი წიგნი, გვ. 167) და იქვე შენიშნავს: „3. ითონიშვილის მიხედვით არსებობდა ძველი დედალური ენა (ქ. ა. ახალი დვალურიც). საინტერესოა, რა მონაცემებზე დაყრდნობით?" (რ. თოფჩიშვილის წიგნი, გვ. 63).

მენვირობანე ბუნების კაცის გარდა ვის გაუწმენდობდა ასეთი ნაცარქექიობის სურვილი? რ. თოფჩიშვილმა განა არ იცის, რომ „ძველ დვალურში“ იგულისხმება ვახუშტის ცნობა: „ნდა აქუთ ძელი, დვალური და ან უმნიშვნო სოფსა საკუთრ-ნა“ (ვახუშტი, აღწერა... ქც. IV, გვ. 639), ე. ი. „ძველ დვა-“

ლური" დებალთა მშობლიური ენის შესატყვისია და არა ახალ
...ლორთან შეპირისპირების საფუძველი".

დამონემებული განმარტება ნათლად წარმოაჩენს ვახტანგ ითონიშვილის ნაზრევის გამრუდების მცდელობას, რაც არ ექვემდებარება ობიექტური კრიტიკის ელემენტარულ ნორმებს. ამაზე განაპირობა ამ რეპლეიკის გამოქვეყნების საჭიროება.

სარჩევი

რედაქტორის ინფორმაცია.....	3
1. დვალთა მიგრაციის საკითხისათვის.....	5
2. დვალური წარმომავლობის ზოგიერთი გვარის შესახებ (კასრამეები, ხაჩიძეები).....	26
3. დვალეებისა და დვალეთის საკითხისათვის.....	38
4. დვალური წარმოშობის გვარები, სამოსახლო ადგილები და სულადობა.....	54
5. დვალთა ფენის რეგენერაცია.....	74
6. უცნაური გვარსახელები.....	78
7. კავკასიის ხალხთა ეთნონიმიკიდან.....	84
8. ტერმინ „ბარბაროსის“ წარმომავლობისათვის.....	95
9. შავი ზღვის აუზის ეთნიკური გეოგრაფიიდან (ნინასნარი მონახაზი).....	106
10. ყვარლელთა ვინაობის საკითხისათვის.....	111
11. გადმოცემა ხეთაგუროვების შესახებ.....	127
12.ა. გატუევის კომპილაციური თხზულება.....	132
13. ერთი უმართებულო ბრალდების გამო (რეპლიკა).....	142

დაიბეჭდა შპს „მნიგნობარს“ სტამბაში
0102, ქ.თბილისი, დ. აღმაშენებლის გამზ. №40